

Armoedemonitor 2000

Sociaal en Cultureel Planbureau
Centraal Bureau voor de Statistiek

Den Haag, november 2000

Het Sociaal en Cultureel Planbureau is ingesteld bij Koninklijk Besluit van 30 maart 1973.

Het Bureau heeft tot taak:

- a. wetenschappelijke verkenningen te verrichten met het doel te komen tot een samenhangende beschrijving van de situatie van het sociaal en cultureel welzijn hier te lande en van de op dit gebied te verwachten ontwikkelingen;
- b. bij te dragen tot een verantwoorde keuze van beleidsdoelen, benevens het aangeven van voor- en nadelen van de verschillende wegen om deze doeleinden te bereiken;
- c. informatie te verwerven met betrekking tot de uitvoering van interdepartementaal beleid op het gebied van sociaal en cultureel welzijn, teneinde de evaluatie van deze uitvoering mogelijk te maken.

Het Bureau verricht zijn taak in het bijzonder waar problemen in het geding zijn, die het beleid van meer dan één departement raken.

De minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport is als coördinerend minister voor het sociaal en cultureel welzijn verantwoordelijk voor het door het Bureau te voeren beleid. Omtrent de hoofdzaken van dit beleid treedt de minister in overleg met de minister van Algemene Zaken, van Justitie, van Binnenlandse Zaken en Koninkrijkrelaties, van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen, van Financiën, van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer, van Economische Zaken, van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij, van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.

© Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag, november 2000

SCP-publicatie 2000/6

Omslagontwerp: Bureau Stijlzug, Utrecht

Zet- en binnenwerk: Mantext, Moerkapelle

ISBN 90 377 0026 8

NUGI 661

Dit rapport is gedrukt op chloorvrij papier.

Sociaal en Cultureel Planbureau

Parnassusplein 5

Postbus 16164

2511 VX Den Haag

Tel. (070) 340 70 00

Fax (070) 340 70 44

Centraal Bureau voor de Statistiek

Prinses Beatrixlaan 428

Postbus 4000

2270 JM Voorburg

Tel.: (070) 337 38 00

Fax: (070) 387 74 29

Kloosterweg 1

Postbus 4481

6401 CZ Heerlen

Tel.: (045) 570 60 00

Fax: (045) 572 74 40

Website: <http://www.scp.nl>

E-mail: info@scp.nl

Website: <http://www.cbs.nl>

E-mail: infoservice@cbs.nl

VOORWOORD	1
1 INLEIDING	3
2 ARMOEDE IN HOOFDLIJNEN	5
2.1 Inleiding	5
2.2 Ontwikkelingen 1990-1998	6
2.3 Personen met een minimuminkomen en allochtone huishoudens met een laag inkomen	10
2.4 Aanvullende dimensies	12
2.5 Raming lage inkomens in 2000	14
2.5.1 Raming armoede in 2000	14
2.5.2 Vergelijking uitkomsten 1998 met de raming	16
Noten	18
3 INKOMENSBEOORDELING EN CONSUMENTENVERTROUWEN	19
3.1 Inleiding	19
3.2 Inkomensbeoordeling	20
3.2.1 Algemene ontwikkeling	20
3.2.2 Ontwikkeling inkomensbeoordeling door lage- en hogere-inkomensgroepen	24
3.2.3 Inkomensbeoordeling naar duur van inkomensarmoede	28
3.3 Consumentenvertrouwen en koopbereidheid bij lage- en hogere-inkomensgroepen	29
4 VERANDERINGEN IN DE RUIMTELIJKE SPREIDING	33
4.1 Inleiding	33
4.2 Verschillen tussen gemeenten	34
4.3 Postcodegebieden: toppers, stijgers en dalers	36
4.4 Oorzaken van veranderende aandelen lage inkomens	41
4.5 Veranderende segregatie	45
4.5.1 Segregatie in uiteenlopende gebiedseenheden	46
4.5.2 Segregatie op gemeenteniveau	46
4.5.3 Segregatie in grote steden en agglomeraties	49
4.5.4 Conclusie	51
Noten	52
5 WONEN	53
5.1 Inleiding	53
5.2 Hoe wonen de huishoudens met een laag inkomen?	54
5.3 Wonen de huishoudens met een laag inkomen het goedkoopst?	56
5.3.1 Woonlasten	56
5.3.2 Wonen de arme huishoudens in de goedkope woningen?	57
5.4 Zijn de huishoudens met een laag inkomen oververtegenwoordigd in kwalitatief mindere woningen?	58

5.4.1	De bouwperiode	58
5.4.2	Onderhoud en voorzieningen	59
5.4.3	Tevredenheid met de woning	61
5.5	Zijn de huishoudens met een lager inkomen oververtegenwoordigd in een kwalitatief mindere woonomgeving?	62
	Noten	65
6	DYNAMIEK VAN ARMOEDE	67
6.1	Inleiding	67
6.2	Dynamiek rond de lage-inkomensgrens	68
6.2.1	Omvang van de in- en uitstroom	68
6.2.2	Bestemming van de uitstroom in 1998	69
6.2.3	Herkomst van de instroom in 1998	70
6.2.4	De doorstroom: langdurig een laag inkomen	71
6.2.5	Verschillen per leeftijdsgroep	72
6.2.6	Verschillen per voornaamste inkomensbron	74
6.3	Achtergronden van in- en uitstroom	74
6.3.1	Verandering van arbeidsmarktpositie	74
6.3.2	Verandering van huishoudenssamenstelling	76
6.3.3	De invloed van huishoudenskenmerken op de uitstroom	76
6.4	Profielen van inkomensarmoede en leefomstandigheden	77
6.4.1	Bestedingsmogelijkheden	79
6.4.2	Woning	79
6.4.3	Woonomgeving	80
6.4.5	Sociale contacten	81
6.5	Dynamiek aan de onderkant van de inkomensverdeling	82
6.5.1	Inleiding	82
6.5.2	Het meerjarige inkomen, een eerste beschrijving	83
6.5.3	Zelfstandigen	84
6.5.4	Niet-zelfstandigen	86
	Noten	91
7	INKOMENSMOBILITEIT TUSSEN HUISHOUDENS MET LAGE INKOMENS VAN GENERATIE OP GENERATIE	93
7.1	Inleiding	93
7.2	Achtergronden van intergenerationele inkomensmobiliteit bij lage inkomens	94
7.3	Koppelingsmethodiek en schattingsmodel	95
7.4	Inkomensmobiliteit tussen generaties en de additionele kans op een laag inkomen	97
7.4.1	Percentages huishoudens met een laag inkomen: verband tussen de generaties van 1981 en 1998	97
7.4.2	Additionele kansen op een laag inkomen	98
7.5	Conclusies	102
	Noten	103

8	VERDEELDE MENINGEN? OPVATTINGEN VAN ARMEN EN NIET-ARMEN	105
8.1	Inleiding	105
8.2	Vaststelling van de lage-inkomensgroep	106
8.3	Sociaal-economische opvattingen	106
8.4	Sociaal-culturele opvattingen	110
8.5	Slotbeschouwing	115
	Noten	117
9	ACTIEF OP WEG NAAR BETAALDE ARBEID	119
9.1	Inleiding	119
9.2	De lokale overheid en sociale activering	119
9.3	Eigen initiatieven ter verbetering van de kansen op de arbeidsmarkt	121
9.4	Scholing	122
9.5	Vrijwilligerswerk	125
9.6	Slotbeschouwing	126
	Noten	130
10	LANGDURIGE ARMOEDE: EEN INTERNATIONALE VERGELIJKING	131
10.1	Inleiding	131
10.2	De omvang van de langdurige armoede	133
10.3	Verschillen tussen bevolkingsgroepen	134
10.4	Moeilijk rondkomen	136
10.5	Bestedingsbeperkingen	137
10.6	Problemen met de woning	138
10.7	Cumulatie van problemen	138
	Noten	140
11	METING VAN ARMOEDE	141
11.1	Inleiding	141
11.2	Intensiteit van armoede	141
11.3	Een armoedegrens gebaseerd op consumptie	145
11.4	Bijverdiensten en armoede	148
	Noten	153
12	SLOTBESCHOUWING	155
12.1	Wat is armoede?	155
12.2	Dalende armoede, toenemende segregatie	156
12.3	Duur, dynamiek en reproductie van armoede	158
12.4	Armoedebeleid	159
	Noten	161
	SUMMARY	163
	BEGRIPPENLIJST	169
	BIJLAGE A KARAKTERISTIEK VAN DE DATABRONNEN	173
	BIJLAGE B TABELLEN	181
	LITERATUUR	191
	PUBLICATIELIJST	195

Dit is de vierde editie van de Armoedemonitor, een gezamenlijk product van het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) en het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS). Evenals de eerdere versies bevat deze publicatie de belangrijkste kerncijfers omtrent armoede, zoals die uit de gegevens van beide instellingen naar voren komen. Ook worden enkele meer diepgaande empirische analyses gepresenteerd, die onder meer betrekking hebben op de armoededynamiek, de mobiliteit tussen generaties en de mogelijkheden voor sociale activering. Armoede wordt in de monitor afgemeten aan twee inkomensgrenzen. Het sociaal of beleidsmatig minimum gaat uit van de normen in de sociale wetten, met name de Algemene Bijstandswet (ABW), de Algemene Ouderdomswet (AOW) en de Algemene Kinderbijslagwet (AKW). De lage-inkomensgrens ligt iets hoger, en is een welvaartsvast criterium. De hoofdstukken 2, 11 en 12 bevatten een uitgebreider uiteenzetting over armoede en de meting daarvan.

Het stramien van de rapportage is inmiddels vertrouwd, maar de meetinstrumenten en de informatievoorziening waarop de *Armoedemonitor* stoelt, zijn nog steeds in ontwikkeling. Hiervan getuigt onder meer het 'work in progress' waarover in hoofdstuk 11 wordt gerapporteerd, met name de mogelijkheden voor een meer op bestedingen gebaseerde armoedegrens en het meten van arbeidsinkomsten die niet door de fiscus worden waargenomen. In het komende jaar zal deze methodologische vernieuwing in het meerjarig informatieplan verder worden uitgewerkt.

De Armoedemonitor is niet de enige bron van informatie over armoede. Het *Jaarrapport Armoede en sociale uitsluiting*, waarvan onlangs de vijfde en laatste editie verscheen, biedt een overzicht van wetenschappelijk onderzoek naar armoede dat aan universiteiten en andere instellingen wordt verricht. De twee producten zijn niet concurrerend, maar vullen elkaar aan. In de Armoedemonitor ligt het accent op representatieve landelijke informatie op basis van grootschalig onderzoek en vindt in algemene zin beleidsevaluatie plaats. In de Jaarrapporten is ook ruimte voor casestudies en kwalitatief onderzoek, alsmede voor de gerichte evaluatie van specifieke beleidsmaatregelen.

Aan deze publicatie heeft een groot aantal medewerkers van SCP en CBS meegewerkt. De redactieraad bestond van de kant van het SCP uit drs. J.C. Vrooman en drs. E.J. Pommer, en van de zijde van het CBS uit drs. J.G.J. Thijssen en drs. H.-J. Dirven. Namens het SCP werden auteursbijdragen geleverd door mw. drs. E. de Bruijne, mw. dr. S.J.M. Hoff, mw. dr. J.L. van Leeuwen, drs. F.A. Knol, drs. A.W. van der Pennen, drs. E.J. Pommer en drs. J.C. Vrooman. Als auteurs zijn namens het CBS opgetreden: drs. W. Bos, drs. A.W.F. Corpeleijn, dr. F. Cörvers, mw. drs. A.A.M.W. van Gessel-Dabekaussen, mw. dr. H. Lautenbach, G.J.H. Linden, drs. R.B. Lok, dr. B. Mikulic, drs. A.J.L. Philippens, dr. C.J.L. Siermann en drs. L. Trimp.

De economische voorspoed van de laatste jaren doet de inkomenscontrasten sterker uitkomen, waardoor armoede een centrale rol blijft spelen in het Nederlandse sociaal-economisch beleidsdebat. Wij hopen dat de Armoedemonitor 2000 een nuttige en vooral verhelderende bijdrage aan deze actuele sociale kwestie zal leveren.

prof. dr. P. Schnabel
(directeur SCP)

ir. drs. R.B.J.C. van Noort
(directeur-generaal voor de statistiek)

Net als de eerdere edities beoogt de *Armoedemonitor 2000* de armoede in Nederland empirisch in kaart te brengen. Centraal is daarbij de *head count*: het aantal huishoudens dat in armoede verkeert, en de veranderingen die zich daarin gedurende het achterliggende decennium hebben voorgedaan. Ook wordt de relatie gelegd met de beleving van armoede door de betrokkenen. Daarnaast is er veel aandacht voor de *verdeling* van armoede over sociale groepen en ruimtelijke gebieden. De *oorzaken en gevolgen* van armoede vormen een derde rode draad van het rapport, die vooral tot uiting komt in de hoofdstukken over dynamiek, de overdracht van armoede tussen generaties, en het bestaan van afwijkende normen en gedragingen onder de arme groep. Het *armoedebeleid* is een vierde thema, met name zichtbaar in de ramingen van de recente armoedeontwikkeling en in hoofdstuk 9 (Sociale activering).

Bij dit alles is het uiteraard van belang hoe armoede wordt *gemeten*. In de hoofdstukken 2, 11 en 12 wordt hier uitgebreid op ingegaan. Op deze plaats volstaat het de algemene benadering te schetsen. In deze publicatie wordt armoede op twee manieren afgebakend. De beleidsmatige grens is gebaseerd op het sociaal minimum, zoals dat is vastgelegd in de sociale wetgeving, met name de Algemene Bijstandswet (ABW), de Algemene Ouderdomswet (AOW) en de Algemene Kinderbijslagwet (AKW). Daarnaast wordt de zogenoemde 'lage-inkomensgrens' toegepast, een welvaartsvast criterium. Armoede is echter meer dan een besteedbaar inkomen beneden een van deze grenzen. Daarom wordt in de *Armoedemonitor* ook gekeken naar een aantal aanvullende armoede-indicatoren. Het gaat hierbij om de armoededuur, het vermogen, problemen in de sfeer van de bestedingen (schulden, hoge vaste lasten) en het oordeel over de eigen financiële situatie.

In de *Armoedemonitor* wordt gebruikgemaakt van landelijke gegevens van SCP en CBS; bijlage A bevat hiervan een overzicht. Het Inkomenspanelonderzoek (IPO), gebaseerd op belastinggegevens en administratieve data, is de belangrijkste bron, vanwege de omvang van deze steekproef en de verwaarloosbare non-respons.

Een beperking van de gebruikte gegevens is dat zij doorgaans niet verder lopen dan tot en met 1998, waardoor de invloed van zeer recente veranderingen in beleid en samenleving per definitie niet kan worden nagegaan. Door de effecten van enkele beleidsmaatregelen te simuleren wordt toch een globaal beeld van de actuele situatie (2000) verkregen.

Deze publicatie heeft de volgende opbouw. In hoofdstuk 2 worden de *hoofdpijnen* van armoede aan de hand van kerncijfers geschetst, op basis van de twee inkomensgrenzen, de aanvullende armoede-indicatoren en een simulatie van de effecten van recent beleid. Bij het laatste wordt ook een vergelijking gemaakt van een eerdere raming en de realisatie. Hoofdstuk 3 bevat een analyse van *subjectieve oordelen* over de inkomenspositie. Een nieuw element betreft hier een uitsplitsing van het zogenoemde consumentenvertrouwen naar inkomensniveau, waarbij gebruik kon worden gemaakt van zeer recente cijfers (2000). In hoofdstuk 4 wordt de *ruimtelijke verdeling* van armoede geanalyseerd, waarbij het accent ligt op de veranderingen die zich tussen 1994 en 1998 hebben voorgedaan.

* Gezamenlijk hoofdstuk van SCP en CBS.

Hoofdstuk 5 bevat een uitgebreide analyse van de *woonsituatie* van huishoudens met een laag inkomen.

De analyses in hoofdstuk 6 brengen de (in)stabiliteit van armoede in beeld, ofwel de *dynamiek*. Er wordt ingegaan op de in- en uitstroomprocessen, de relatie van een aantal armoede(duur)profielen met levensomstandigheden, en op de verschillende vormen van dynamiek aan de onderkant van de inkomensverdeling.

Hoofdstuk 7 bevat de eerste empirische analyse van de 'armoedemobiliteit' die zich in Nederland tussen *generaties* voordoet, op basis van een vergelijking van de inkomenspositie van ouders aan het begin van de jaren tachtig, en die van hun kinderen aan het eind van de jaren negentig.

In hoofdstuk 8 wordt nagegaan of de *opvattingen* van huishoudens met een laag inkomen over sociaal-economische en sociaal-culturele onderwerpen systematisch afwijken van die van de hogere-inkomensgroepen. De analyse is er vooral op gericht vast te stellen of armen bepaalde denkbeelden hebben die hun integratie in de samenleving in de weg zouden kunnen staan.

Vervolgens worden in hoofdstuk 9 de mogelijkheden tot *sociale activering* van de lage-inkomensgroepen gezien, een centraal onderwerp in het lokale armoedebeleid.

Hoofdstuk 10 bevat een *internationale vergelijking van langdurige armoede*, op grond van recentelijk beschikbaar gekomen Europese panelgegevens.

In hoofdstuk 11 worden enkele *meetproblemen* besproken. Eerst wordt ingegaan op de meting van de armoede-intensiteit. Daarna worden de mogelijkheden verkend van een armoedegrens die meer op consumptie is gebaseerd. Tenslotte wordt ingegaan op de rol die (niet volledig geregistreerde) bijverdiensten hebben op de omvang van armoede. Zoals gebruikelijk worden de voornaamste bevindingen in de *slotbeschouwing* (hoofdstuk 12) bijeengebracht en nader geïnterpreteerd.

Bijlage A bevat een karakteristiek van de gebruikte bestanden, en bijlage B aanvullende gegevens bij enkele hoofdstukken. Meer gedetailleerd cijfermateriaal, inclusief gegevens over personen en huishoudens onder en rond het sociale minimum, is beschikbaar via de website van het SCP (<http://www.scp.nl>) of van het CBS (<http://www.cbs.nl>), of kan worden opgevraagd via de infoservice van het CBS (045-5707070, e-mail: infoservice@cbs.nl).

Het percentage huishoudens met een laag inkomen is afgenomen: van 15,6 in 1996 tot 14,3 in 1998. De armoede is daarmee voor het eerst sinds jaren gedaald. Ramingen duiden erop dat deze dalende tendens zich in 1999 en 2000 heeft voortgezet, maar minder groot is: het aandeel lage inkomens voor 2000 wordt geschat op 13,6%.

De daling tussen 1996 en 1998 deed zich vooral voor onder 65-plussers als gevolg van de extra koopkrachtstijging door de verhoging van de ouderenaftrek in de inkomstenbelasting. Ook de langdurige armoede nam af. Van de ruim 900.000 huishoudens met een laag inkomen in 1998 hadden bijna 400.000 dit inkomen al vier jaar of langer. In 1997 ging het nog om 435.000 huishoudens.

Bij de huishoudens met een minimuminkomen deed zich geen daling voor. Nog steeds heeft één op de tien huishoudens een inkomen rond het sociaal minimum. Van alle personen leeft één op de twaalf in een huishouden met een minimuminkomen. Bij kinderen tot 18 jaar is dat meer (één op negen), doordat bijna de helft van alle eenoudergezinnen een minimuminkomen heeft.

Niet-westerse allochtone huishoudens hebben drie keer zo vaak een laag inkomen als autochtonen. In vergelijking met de andere niet-westerse allochtonen is de positie van Surinamers iets gunstiger.

Huishoudens met een laag inkomen hebben minder vaak een auto en een PC dan andere inkomensgroepen. De vaste lasten leggen een groot beslag op het beperkte budget van huishoudens met weinig inkomen. In de jaren 1996-1998 is het aandeel vaste lasten in de bestedingen van huishoudens met een laag inkomen iets gedaald, met name als men rekening houdt met de huursubsidie.

2.1 Inleiding

De belangrijkste indicator voor armoede is het inkomen dat een huishouden kan besteden. Arme mensen hebben onvoldoende financiële middelen om in een aantal min of meer noodzakelijke behoeften te kunnen voorzien. Om de categorie 'arme huishoudens' af te bakenen wordt het besteedbare inkomen vergeleken met een inkomensgrens. Daarbij worden in de Armoedemonitor twee grenzen gehanteerd, te weten de beleidsmatige grens en de lage-inkomensgrens.

De beleidsmatige grens is gebaseerd op het sociaal minimum. Dat is het wettelijke bestaansminimum, zoals dat in politieke besluitvorming wordt vastgesteld. De beleidsmatige grens is vooral belangrijk om de omvang van doelgroepen van het overheidsbeleid vast te stellen. De beleidsmatige grens is echter niet goed bruikbaar voor de beschrijving van ontwikkelingen in armoede. Dat komt doordat de koopkracht van het minimum niet vast is in de tijd. Als inkomensgrens wordt 105% van het sociaal minimum gehanteerd.

De lage-inkomensgrens is beter geschikt voor vergelijkingen in de tijd. De koopkracht van deze grens is namelijk wel voor alle jaren gelijk. De hoogte van de grens is vastgesteld op grond van het bijstandsniveau van een eenpersoonshuishouden in 1979. In dat jaar lag de koopkracht van de bijstand op het hoogste punt. De ontwikkeling van de hoogte van het

* Aan dit hoofdstuk hebben medewerkers van zowel het CBS als het SCP bijgedragen. De paragrafen 2.1-2.4 vallen onder verantwoordelijkheid van het CBS en zijn geschreven door drs. A.W.F. Corpeleijn en drs. A.J.L. Philippens. De ramingen van lage inkomens in paragraaf 2.5 vallen onder verantwoordelijkheid van het SCP, met drs. E.J. Pommer als auteur.

sociaal minimum is sindsdien achtergebleven bij de inflatie. Daardoor ligt de lage-inkomensgrens boven de beleidsmatige grens. De groep huishoudens met een laag inkomen bestaat uit de huishoudens met een inkomen rond of onder het minimum, plus een categorie met een iets hoger inkomen.

Een afbakening van armoede op basis van een inkomensgrens geeft slechts een indicatie van de welvaart van een huishouden. Een laag inkomen betekent niet per se dat men arm is. Daarom worden ook andere, aanvullende indicatoren gebruikt om armoede in kaart te brengen. Zo zijn cijfers beschikbaar over de vermogenspositie van huishoudens met zo'n inkomen, over de hoogte van hun vaste lasten en over de moeite die deze huishoudens zeggen te hebben om rond te komen.

2.2 Ontwikkelingen 1990-1998¹

In de periode 1990-1998 nam het aantal huishoudens met een minimuminkomen geleidelijk toe. Deze toename hield ongeveer gelijke tred met de stijging van het totale aantal huishoudens. In elk van de jaren 1990 tot en met 1998 ontving 10% à 11 % van alle huishoudens een minimuminkomen (tabel 2.1). In 1998 ging het om ruim 670.000 huishoudens. Hiervan hadden er 253.000 een inkomen dat lager was dan 95% van het sociaal minimum.² Dit zijn voorlopige cijfers; de toename ten opzichte van 1997 is statistisch niet significant.

Kader 2.1 Hoogte en ontwikkeling van het sociaal minimum

Het sociaal minimum is tot 65 jaar gelijk aan het bijstandsniveau, en vanaf 65 jaar aan het AOW-pensioen. Het AOW-pensioen is de laatste jaren hoger dan de bijstandsuitkering door een zogenoemde ouderenaf trek in de inkomstenbelasting.

De koopkrachtontwikkeling is in de tabel weergegeven. In 1996 was de koopkracht van het sociaal minimum een fractie lager dan in 1990. In 1998 en 1999 verbeterde de koopkracht van het sociaal minimum. Vooral de verbetering van het AOW-pensioen in 1998 is opvallend.

Netto sociaal minimum, gecorrigeerd voor inflatie, 1990-1999 (in indexcijfers, 1990 = 100)

	ABW,	AOW	
	23-64 jaar	(echt)paar	alleenstaande
1990	100,0	100,0	100,0
1995	98,1	99,5	99,1
1996	98,3	99,6	99,4
1997	98,5	100,0	100,7
1998	99,7	103,2	104,8
1999	100,6	104,3	106,0

Bron: CBS (Inkomensstatistiek)

Onder alleenstaanden en eenoudergezinnen is het aandeel huishoudens met een minimum-inkomen beduidend hoger dan onder paren met of zonder kinderen. Onder alleenstaanden tot 65 jaar lag in 1998 het aandeel met een minimuminkomen met bijna 19% iets hoger dan in voorgaande jaren. Bij alleenstaanden van 65 jaar of ouder daalde daarentegen het aandeel met een minimuminkomen in de jaren negentig, van bijna 20% tot iets minder dan 17% in 1998. Daarmee ligt het aandeel bij alleenstaande 65-plussers inmiddels lager dan

dat bij alleenstaanden onder de 65 jaar. Eenoudergezinnen hebben het hoogste percentage minimuminkomens. In 1998 lag dit op 45. Dat is een forse daling met 9 procentpunten ten opzichte van 1995. Een opvallende ontwikkeling is verder de toename in de categorie 'huishoudens met inkomen uit arbeid'. Lag in de eerste helft van de jaren negentig het aandeel met een minimuminkomen rond de 3%, in 1998 is dit gestegen tot ruim 4%.

Tabel 2.1 Aandeel huishoudens met een minimuminkomen, 1990-1998

	alleenstaanden		eenouder- gezinnen	voornaamste inkomensbron		alle huis- houdens
	< 65 jaar	≥ 65 jaar		kostwinner arbeid	uitkering	
						%
1990	17,9	19,7	49,6	3,0	23,7	10,6
1995	17,2	17,4	53,6	2,9	22,6	10,3
1996	18,0	17,1	50,3	3,6	22,0	10,5
1997	17,7	17,0	48,6	3,7	21,4	10,2
1998	18,7	16,8	44,6	4,3	21,7	10,5

Bron: CBS (IPO'90-'98)

De tweede inkomensgrens die in deze monitor wordt gebruikt is de zogenoemde lage-inkomensgrens. Deze grens ligt voor de meest voorkomende huishoudenstypen boven het sociaal minimum. Daarom is de groep huishoudens met een laag inkomen bij benadering gelijk aan de groep huishoudens met een minimuminkomen plus een groep huishoudens met een iets hoger inkomen. De aantallen waar het om gaat, zijn in figuur 2.1a aangegeven.

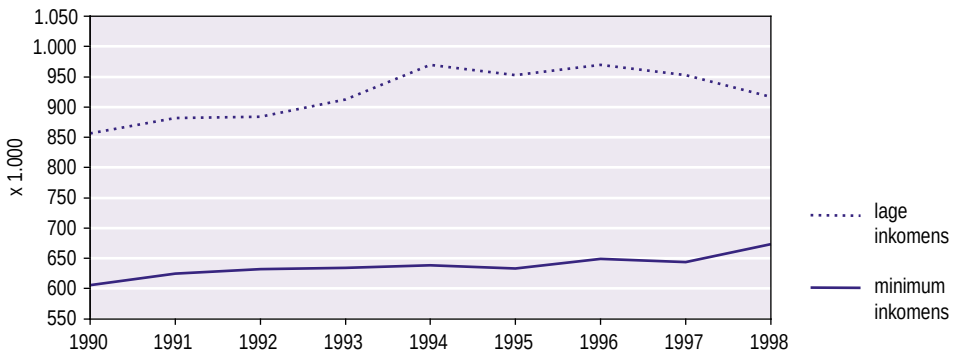
Kader 2.2 De lage-inkomensgrens						
De lage-inkomensgrens is vastgesteld op basis van het bijstandsniveau in de jaren 1977-1996. In deze periode was de koopkracht van de bijstand in 1979 het hoogst. Het bijstandsniveau voor een alleenstaande in 1979 is als uitgangspunt gekozen. Met behulp van equivalentiefactoren is voor andere typen huishoudens een gelijk welvaartsniveau bepaald. De grenzen worden elk jaar aangepast aan de prijsontwikkeling. Doordat de koopkracht van de minimumuitkeringen nu lager is dan in 1979, is de lage-inkomensgrens hoger dan het sociaal minimum.						
Voor de meest voorkomende huishoudenstypen is de lage-inkomensgrens in 1998 weergegeven in de tabel, samen met het bijstandsniveau (bijstand plus kinderbijslag). Vooral bij (echt)paren met kinderen ligt het bijstandsniveau aanzienlijk onder de lage-inkomensgrens. De verklaring hiervoor is dat de kosten van kinderen slechts gedeeltelijk door de kinderbijslag worden gedekt. Voor een gelijk welvaartsniveau als van kinderloze echtparen moeten echtparen met kinderen over meer extra inkomsten beschikken dan alleen de kinderbijslag.						
Lage-inkomensgrens en besteedbaar inkomen van bijstandsontvangers per type huishouden, 1998 (in maandbedragen)						
alleenstaande	(echt)paar			eenoudergezin		
	zonder kinderen	met één kind	met twee kinderen	met één kind	met twee kinderen	
lage-inkomensgrens	1.658	2.225	2.725	2.983	2.125	2.483
bijstandsniveau ^a	1.408	2.000	2.133	2.308	1.958	2.133
verschil	250	225	592	675	167	350
^a Netto-uitkering inclusief vakantietoeslag en eventuele kinderbijslag (kind tussen de 6 en 12 jaar) herleid tot maandbedrag.						

In 1998 waren er 917.000 huishoudens met een inkomen onder de lage-inkomensgrens. Dit zijn ruim 240.000 huishoudens meer dan die met een minimuminkomen. De groep huishoudens met een inkomen dat onder de lage-inkomensgrens ligt, maar boven het sociaal minimum, is gemengd van samenstelling. De omvangrijkste groepen zijn alleenstaanden en echtparen met minderjarige kinderen.

Het aantal huishoudens beneden de lage-inkomensgrens nam in de periode 1990-1996 met ruim 100.000 toe tot 970.000. In 1997 daalde het aantal tot 953.000 en in 1998 volgens voorlopige cijfers tot 917.000. Aangezien de lage-inkomensgrens alleen voor de inflatie wordt gecorrigeerd, viel te verwachten dat bij een stijging van de koopkracht het aantal huishoudens onder de lage-inkomensgrens zou dalen. Het percentage huishoudens met een laag inkomen daalde van 15,6 in 1996 tot 14,3 in 1998. De lage-inkomensgrens is het meest geschikt voor vergelijkingen in de tijd. Volgens deze grens is de armoede in 1997 en 1998 dus gedaald.

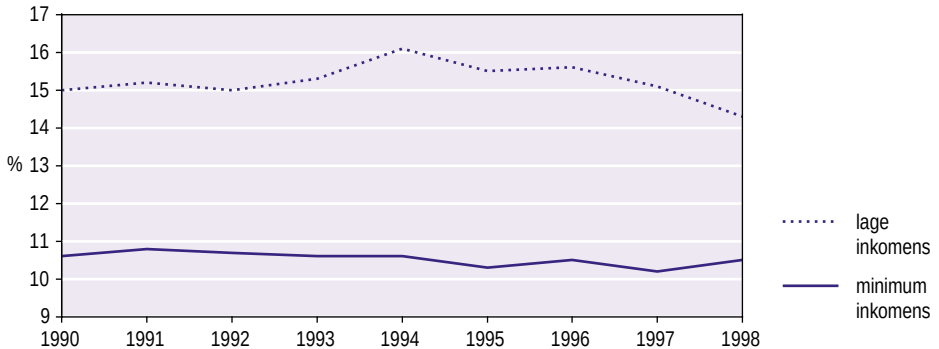
Vooral onder 65-plussers blijkt het aandeel huishoudens met een laag inkomen te zijn gedaald (tabel 2.2). De stijging van het netto-AOW-pensioen, vooral het gevolg van de verhoging van de ouderenaftrek in de inkomstenbelasting, heeft hierbij de belangrijkste rol gespeeld. Daardoor zijn 65-plussers met een beperkt aanvullend pensioen boven de lage-inkomensgrens gekomen.

Figuur 2.1a Aantal huishoudens met een minimum- en laag inkomen, 1990-1998

Bron: CBS (IPO'90-'98)

Figuur 2.1b Percentage huishoudens met een minimum- en laag inkomen, 1990-1998

Bron: CBS (IPO'90-'98)

Tabel 2.2 Aandeel huishoudens met een laag inkomen, 1990-1998

	alleenstaanden		voornaamste inkomensbron			
	< 65 jaar	≥ 65 jaar	eenouder- gezinnen	kostwinner		alle huis- houdens
				arbeid	uitkering	
						%
1990	22,9	32,3	55,2	5,4	31,7	15,0
1995	23,4	32,6	61,4	5,4	32,4	15,5
1996	24,5	32,0	59,0	6,2	31,6	15,6
1997	24,6	30,5	54,8	6,3	30,2	15,1
1998	24,3	25,2	51,1	6,7	28,0	14,3

Bron: CBS (IPO'90-'98)

Het totaal aantal huishoudens met een minimuminkomen in 1998 bedroeg volgens de voorlopige cijfers 673.000. Hiervan had ruim een derde (246.000) al minstens vier jaar een minimuminkomen. Van alle alleenstaanden van 65 jaar of ouder met een minimuminkomen was 64% al vier jaar of langer op dit inkomen aangewezen. Het aantal huishoudens dat langdurig een minimuminkomen had, is sinds 1992 vrijwel constant gebleven op een niveau van 240.000 à 250.000.

Het aantal huishoudens dat al vier jaar of langer een inkomen onder de lage-inkomensgrens had, nam daarentegen af. Het aantal daalde van 435.000 in 1997 naar 396.000 in 1998 (tabel 2.3a). Hoewel het cijfer van 1998 voorlopig is, kan worden geconcludeerd dat de langdurige armoede is afgenomen. Van alle huishoudens met een laag inkomen in 1998 moest 43% al vier jaar of langer met dit inkomen rondkomen.

Tabel 2.3a Huishoudens met langdurig een minimum- of laag inkomen, 1992-1998 (in aantallen x 1.000)

	minimuminkomen		laag inkomen	
	totaal	langdurig	totaal	langdurig
1992	632	236	884	389
1995	633	254	953	421
1996	649	243	970	429
1997	644	244	953	435
1998	673	246	917	396

Bron: CBS (IPO'92-'98)

Tabel 2.3b Huishoudens met langdurig een minimum inkomen, 1998 (in aantallen x 1.000 en procenten)

	totaal (in % van alle huishoudens^a)	landurig met minimum inkomen (in % van voorafgaande kolom)
sociaal-economische categorie hoofd huishouden		
actief	4,3	9
w.o. zelfstandige	15,0	.
niet-actief	20,4	46
met bijstands- of werkloosheidsuitkering	58,6	41
met arbeidsongeschiktheidsuitkering	20,5	38
pensioenontvanger	10,3	60
samenstelling huishouden		
alleenstaanden tot 65 jaar	18,7	29
alleenstaanden 65 jaar en ouder	16,8	64
eenoudergezinnen	44,7	36
overige huishoudens	4,6	28
totaal	10,5	36

a Huishoudens die niet naar inkomenshoogte zijn ingedeeld, zijn bij het berekenen van de percentages buiten beschouwing gelaten.

Bron: CBS (IPO'98)

2.3 Personen met een minimuminkomen en allochtone huishoudens met een laag inkomen³

In 1998 behoorden 1,26 miljoen personen tot een huishouden met een minimuminkomen. Dat is 8,5% van de bevolking. Dit percentage is dus duidelijk lager dan het percentage huishoudens met een minimuminkomen (10,5%). De verklaring hiervoor is het grote aantal alleenstaanden en eenoudergezinnen onder de huishoudens met een minimuminkomen. Deze huishoudens zijn gemiddeld kleiner dan de huishoudens met een inkomen boven het sociaal minimum.

Minderjarige kinderen (tot 18 jaar) en vrouwen van 65 jaar en ouder hebben meer dan de rest van de bevolking te maken met een minimuminkomen (tabel 2.4). Bij kinderen komt dit vooral doordat van alle eenoudergezinnen ongeveer 45% een minimuminkomen heeft. In 1998 waren er 354.000 kinderen tot 18 jaar (11%) die behoorden tot een huishouden met een minimuminkomen. Van de 1,2 miljoen vrouwen van 65 jaar en ouder had 12% in 1998 een minimuminkomen.

Tabel 2.4 Personen behorend tot een huishouden met een minimuminkomen, 1998 (in aantallen x 1.000 en procenten van de bevolking per categorie)

	mannen x 1.000	vrouwen x 1.000	mannen in %	vrouwen in %
< 18 jaar	181	173	11	11
18-24 jaar	39	42	7	8
25-34 jaar	79	105	7	9
35-44 jaar	75	100	6	8
45-54 jaar	62	77	6	7
55-64 jaar	61	77	8	10
≥ 65 jaar	54	139	6	12
totaal	550	713	7	10

Bron: CBS (IPO'98)

Onder de ruim 900.000 huishoudens met een laag inkomen in 1998 zijn de allochtone huishoudens relatief sterk vertegenwoordigd, hoewel veruit de meeste huishoudens met een laag inkomen autochtoon zijn (tabel 2.5).

Tabel 2.5 Huishoudens met een laag inkomen, naar land van herkomst van de kostwinner, 1998 (in aantallen en procenten)

	totaal, absoluut x 1.000	in % van alle huishoudens per herkomstcategorie ^a
totaal	917	14
Nederland	659	12
westerse landen	99	17
niet-westerse landen	156	38
w.v. Suriname	37	32
Nederlandse Antillen en Aruba	11	36
Turkije	31	37
Marokko	28	43
vluchtelingenlanden ^b	21	51
overige niet-westerse landen	28	41

a Huishoudens die niet naar inkomenshoogte zijn ingedeeld, zijn bij het berekenen van de percentages buiten beschouwing gelaten.

b Afghanistan, Ethiopië, Ghana, Irak, Iran, Somalië, Sri Lanka en Vietnam.

Bron: CBS (RIO'98)

In 1998 waren er in Nederland ruim 1,1 miljoen allochtone huishoudens, waaronder een half miljoen uit een niet-westers land. Vooral deze niet-westerse huishoudens hebben lage inkomens: in 1998 ging het om 38%. Dat is driemaal zoveel als bij autochtonen. Surinamers hebben een minder ongunstige positie. Onder hen is het percentage huishoudens met een laag inkomen 6 procentpunten lager dan onder alle niet-westerse allochtonen. Verder blijkt dat het aandeel van huishoudens met een laag inkomen onder westerse allochtonen niet veel afwijkt van dat onder autochtone huishoudens (zie ook kader 2.3).

Kader 2.3 Wie geldt als allochtoon?

Sinds kort wordt in CBS-publicaties de volgende standaarddefinitie gehanteerd: allochtoon is een in Nederland wonende persoon van wie tenminste één ouder in het buitenland geboren is. De allochtonen worden onderscheiden naar land van herkomst, met als hoofdindeling westerse en niet-westerse allochtonen. Westerse landen zijn in dit verband de EU-landen, de overige OESO-landen, het voormalige Joegoslavië, de vroegere Oostbloklanden, en Nederlands-Indië/Indonesië. Verder maakt men onderscheid tussen allochtonen van de eerste en de tweede generatie, naargelang de persoon zelf in het buitenland dan wel in Nederland is geboren.

Een *huishouden* wordt als allochtoon aangemerkt als de kostwinner van het huishouden allochtoon is. Van de westerse allochtonen is meer dan de helft in Nederland geboren. Velen zijn met autochtonen gehuwd. Van de niet-westerse allochtonen is de grote meerderheid in het buitenland geboren (eerste generatie). In de vorige aflevering van de Armoedemonitor is uitgegaan van een striktere definitie van allochtoon. De cijfers over allochtone huishoudens uit de vorige aflevering zijn dan ook niet vergelijkbaar met die van deze aflevering.

Voor nadere informatie: CBS (1999a)

2.4 Aanvullende dimensies

In de voorgaande paragrafen is nagegaan hoeveel huishoudens in 1998 een laag inkomen c.q. een minimuminkomen hadden en welke ontwikkelingen zich in de jaren negentig hebben voorgedaan met betrekking tot de omvang van deze inkomensgroepen. Deze paragraaf gaat over het vermogen, het bezit van duurzame consumptiegoederen en de bestedingen van de huishoudens met een laag inkomen.

Het spreekt min of meer vanzelf dat men onder huishoudens met een laag inkomen niet veel grote vermogens aantreft. Uitzonderingen komen echter voor, met name onder zelfstandigen.

Onder vermogen verstaat men het saldo van bezittingen en schulden. De bezittingen bestaan vooral uit banktegoeden, effecten, onroerend goed en ondernemingsvermogen. Buiten beschouwing blijven onder meer contant geld, duurzame consumptiegoederen (met uitzondering van de eigen woning), juwelen en antiek. De schulden betreffen onder meer de eigen woning (hypotheek) en consumptief krediet.

Per 1 januari 1997 had ruim een kwart (27%) van de huishoudens met een laag inkomen een negatief vermogen (meer schulden dan bezittingen). Van de huishoudens met een inkomen boven de lage-inkomensgrens had slechts 12% een negatief vermogen. Een vermogen van meer dan 10.000 gulden deed zich voor bij 29% van de huishoudens met een laag inkomen en bij 75% van de overige huishoudens.

Het bezit van duurzame consumptiegoederen is onder huishoudens met een laag inkomen geringer dan onder de overige huishoudens.⁴ Een overzicht geeft tabel 2.6. Aanzienlijke verschillen doen zich voor bij het bezit van een computer en van een auto. Van de huishoudens met een laag inkomen heeft 35% een computer en 46% een auto. Voor de overige huishoudens zijn deze percentages respectievelijk 59 en 79. Het niet-bezitten van duurzame consumptiegoederen hoeft overigens niet uit geldgebrek voort te komen. Sommige huishoudens hebben eenvoudig geen behoefte aan de desbetreffende goederen.

Tabel 2.6 Bezit van duurzame consumptiegoederen onder huishoudens onder en boven de lage-inkomensgrens, 1998 (in procenten van de desbetreffende groep)

	laag inkomen	overig	totaal
het huishouden bezit een			
wasmachine	93	96	94
cd-speler	70	88	85
videorecorder	62	79	74
auto	46	79	70
diepvriezer	62	71	67
computer	35	59	55

Bron: CBS (SEP'98)

Kenmerkend voor de bestedingen van huishoudens met een laag inkomen is dat zij relatief veel uitgeven aan wonen, en relatief weinig aan ontwikkeling en ontspanning, vakantie, en verkeer en vervoer. Hierbij gaat het dus om een vergelijking van het bestedingspatroon van huishoudens met een inkomen onder de lage-inkomensgrens met dat van andere huishoudens. Wat het wonen betreft, is kenmerkend dat 85% van de huishoudens met een laag inkomen huurder is van een woning, terwijl van alle huishoudens – ongeacht inkomen – ongeveer de helft huurder is. Eigenaren van woningen komen dus onder huishoudens met een laag inkomen wel voor, maar in veel geringere mate dan onder huishoudens met een hoger inkomen.

Volgens uitkomsten van het Budgetonderzoek, vermeld in tabel 2.7, ging in 1997/'98 30% van de bestedingen van huishoudens met een laag inkomen die in een huurwoning wonen, naar woninghuur. Hierbij gaat het dan om de brutohuur, dat wil zeggen dat de huursubsidie niet in mindering is gebracht. Gemiddeld ontvingen deze huishoudens ongeveer 200 gulden per maand aan huursubsidie, hetgeen overeenkomt met ongeveer 30% van de huur.

Als gevolg van huurverhogingen die uitgingen boven de stijging van het inkomen, heeft zich in de eerste helft van de jaren negentig een sterke verhoging voorgedaan van de zogenoemde vaste lasten (voornamelijk woonlasten). Nadien werd de huurstijging gematigd en werd een nieuwe huursubsidiewet (1997) ingevoerd om de woonlasten van lagere-inkomensgroepen te verlichten. Uit tabel 2.8 blijkt dat in de jaren 1996-1998 het aandeel van de vaste lasten in de totale bestedingen voor huishoudens met een laag inkomen inderdaad wat gedaald is, met name als men rekening houdt met de huursubsidie.

Tabel 2.7 Bestedingen van huishoudens met en zonder eigen woning onder en boven de lage-inkomensgrens, 1997/'98 (in gulden en procenten)

	onder de lage-inkomensgrens			boven de lage-inkomensgrens		
	totaal	eigenaren	huurders	totaal	eigenaren	huurders
totale bestedingen (x 1.000 gld)	29	40	26	51	61	39
in % van de totale bestedingen						
voeding	18	17	18	17	17	18
woning	47	45	47	39	38	39
waaronder:						
huur en onderhoud van woning en tuin	35	34	36	28	28	28
waaronder:						
huur(waarde)	30	28	30	23	22	23
verwarming en verlichting	7	6	7	5	4	5
kleding en schoeisel	5	6	5	6	7	6
hygiëne en geneeskundige verzorging	6	6	6	6	6	6
ontwikkeling, ontspanning en verkeer	22	23	22	29	30	28
waaronder:						
sport, spel en vakantie	3	4	3	6	7	5
verkeer en vervoer	11	12	11	14	15	13
overige bestedingen	2	3	2	2	3	2

Bron: CBS (BO'97/'98)

Tabel 2.8 Bestedingsaandelen van vaste lasten van huishoudens onder en boven de lage-inkomensgrens 1990/91-1997/98 (in guldens en procenten)

	onder de lage-inkomensgrens					boven de lage-inkomensgrens				
	90/91	94/95	95/96	96/97	97/98	90/91	94/95	95/96	96/97	97/98
totale bestedingen (x 1.000 gld)	23	25	26	28	29	42	48	49	50	51
in % van de totale bestedingen										
vaste lasten	40	46	47	46	46	32	34	35	35	35
brutohuur(waarde)	25	30	31	30	30	21	22	22	23	23
water en energie	8	8	8	8	8	5	5	5	6	5
verzekeringen en retributies	5	5	5	5	5	4	5	5	5	5
consumptieve belastingen	2	3	4	3	3	2	2	2	2	2
in % van de totale bestedingen minus huursubsidie										
vaste lasten minus huursubsidie	36	42	42	41	41	31	34	35	35	35
huur(waarde) minus huursubsidie	21	26	26	25	24	20	22	22	22	22

Bron: CBS (BO'90/'91-'97/'98)

2.5 Raming lage inkomens in 2000

Om inzicht te krijgen in de recente ontwikkeling van huishoudens met een laag inkomen wordt hier een raming gegeven van het aantal huishoudens met een laag inkomen in 2000. De koopkrachtontwikkeling van huishoudens als gevolg van algemeen inkomensbeleid en specifiek armoedebelaid voor de jaren 1999 en 2000 wordt berekend, en op statische wijze toegepast op het Inkomenspanelonderzoek 1998 (IPO'98). Aldus wordt een indruk verkregen van de te verwachten ontwikkeling van de armoede in de periode 1999-2000. De procedure is conform paragraaf 2.5 in de Armoedemonitor 1999. In deze monitor is het nu ook mogelijk de geraamde uitkomsten voor 1998 (zie hoofdstuk 10 in de Armoedemonitor 1998) te confronteren met de realisaties in 1998.

2.5.1 Raming armoede in 2000

De maatregelen van het vorige Regeerakkoord zijn vooral in 1998 tot uitvoering gekomen, en hebben naar verwachting substantiële gevolgen gehad voor het aantal huishoudens onder de lage-inkomensgrens. Hoewel in het nieuwe Regeerakkoord het beleid wordt voortgezet, is het accent meer komen te liggen op preventie en reactivering dan op inkomensondersteuning. De belangrijkste maatregelen ter ondersteuning van de laagste inkomens in 1999 zijn de introductie van een aparte lage schijf met een extra laag tarief in de loon- en inkomstenbelasting en een verdere verhoging van de ouderenaftrek. Daarnaast is er structureel 750 miljoen gulden beschikbaar gesteld voor bijzondere groepen, waarvan 400 miljoen in de periode 1999-2000 beschikbaar komt. Het gaat hier om extra uitgaven voor huursubsidie, de Wet voorzieningen gehandicapten (WVG), tegemoetkoming studiekosten en bijzondere bijstand. De extra uitgaven die hiermee zijn gemoeid komen, met uitzondering van de huursubsidie, niet tot uitdrukking in het algemene koopkrachtbeeld als geschetst door het CPB, en blijven daarmee buiten beeld.

Het CPB berekent jaarlijks de algemene koopkrachtontwikkeling voor het komende jaar, waarin de effecten van alle autonome ontwikkelingen (zoals loonsverhogingen) en beleidsmaatregelen (zoals belastingmaatregelen) zijn verdisconteerd. In deze overzichten zijn ook de effecten opgenomen van enkele specifieke armoedemaatregelen die invloed hebben op

de koopkracht van huishoudens. Deze koopkrachtontwikkelingen voor de jaren 1999 en 2000 worden toegepast op het Inkomenspanelonderzoek van het CBS voor het jaar 1998, waardoor op het niveau van huishoudens het statische koopkrachtbeeld voor het jaar 2000 wordt verkregen.⁵ Vervolgens wordt nagegaan hoeveel huishoudens door de koopkrachtontwikkeling in 1999 en 2000 boven de lage-inkomensgrens uitkomen.⁶

De simulatie van de koopkrachtcijfers voor de raming van het aantal huishoudens met een laag inkomen in 1999 en 2000 kent enige beperkingen. In de eerste plaats betreft het een statische simulatie, waarbij dynamische aspecten die betrekking hebben op veranderingen in de sociaal-economische en demografische positie van huishoudens alsmede ontwikkelingen in de in- en uitstroom van huishoudens, geheel buiten beeld blijven. In de tweede plaats is de raming gebaseerd op de gemiddelde koopkrachtmutaties van een beperkt aantal bevolkingsgroepen. Tenslotte blijft de koopkrachtontwikkeling van een grote groep huishoudens (zelfstandigen, freelancers, renteniers) buiten beeld.

In het koopkrachtbeeld dat jaarlijks door het CPB wordt opgesteld zijn de volgende elementen opgenomen: veranderingen in brutoloon, bruto-uitkering en brutopensioen, veranderingen in toeslagen en sociale premies, veranderingen in loon- en inkomstenbelasting en veranderingen in prijzen van goederen en diensten. Al deze veranderingen leiden tot een verandering in de koopkracht van het vrij beschikbare inkomen van huishoudens. Uit de CPB-ramingen blijkt dat de koopkrachtstijgingen voor de verschillende bevolkingsgroepen in 1999 onder de 1% bleven, terwijl de koopkrachtstijgingen in 2000 omstreeks de 1% bedroegen (In: CBS 2000: 26). Daarbij vallen de koopkrachtcijfers voor de lagere-inkomensgroepen iets gunstiger uit door de aard van de lastenverlichting in 2000: een verhoging van het arbeidskostenforfait, van het basisbedrag voor de kinderbijslag en de ouderenaftrek en een verlaging van het tarief van de eerste belastingschijf.

Het resultaat van de statische actualisatie van de inkomensgegevens is in tabel 2.9 samengevat. In deze tabel blijft de koopkrachtontwikkeling van ongeveer één op de zes huishoudens buiten beeld. Het betreft enerzijds huishoudens waarvoor geen koopkrachtramingen beschikbaar zijn: zelfstandigen, freelancers en huishoudens die voornamelijk van vermogensinkomsten afhankelijk zijn (renteniers), anderzijds huishoudens die om inhoudelijke redenen buiten de berekening van 'lage inkomens' worden gehouden: studenten (met studiefinanciering) en huishoudens met onvolledige jaarinkomens.

Tabel 2.9 Globale indicatie verandering huishoudens met lage inkomens in 1999 en 2000 (statistische berekening)

bevolkingscategorie	totaal aantal huishoudens ^a in 1998 (x1.000)	waarvan met een laag inkomen in 1998 (%)	raming statistische mutatie lage-inkomensgroepen in 2000 (%-punten)
werknemer			
zonder kinderen	2.077	4,9	-0,2
met kinderen	1.284	5,7	-0,5
uitkeringsontvanger			
alleenstaande	353	57,5	-1,2
gezin	641	31,3	-1,0
65-plusser			
alleenstaande	739	25,4	-2,5
met anderen	692	6,4	-0,9
overige huishoudens ^b	639	17,1	.
totaal	6.426	14,3	-0,7

a Exclusief huishoudens met een onvolledig jaarinkomen en studerenden (met studiefinanciering).

b Huishoudens met overwegend inkomsten uit winst, vermogen of freelanceactiviteiten.

Bron: CPB (statistische koopkrachtmutatie); CBS (aantallen huishoudens; 1998: voorlopige IPO-cijfers)

Uit de tabel blijkt dat het aandeel huishoudens met een laag inkomen daalt van 14,3% naar 13,6% wanneer de koopkrachtverwachtingen voor 1999 en 2000 gerealiseerd zouden worden. Deze daling met 0,7 procentpunt komt overeen met een daling van circa 45.000 huishoudens met een laag inkomen, waarvan 25.000 (overwegend alleenstaande) ouderen.

2.5.2 Vergelijking uitkomsten 1998 met de raming

In de Armoedemonitor 1998 is een raming gemaakt van de gevolgen van de koopkrachtontwikkeling in de jaren 1997 en 1998 voor de armoedeproblematiek. In deze raming werd een substantiële verlaging van het aandeel huishoudens met een laag inkomen voorzien, mede door het algemene inkomensbeleid en specifieke armoedebeleid van het kabinet-Kok I. De autonome ontwikkelingen zouden circa de helft van de armoedereductie voor hun rekening nemen, het algemene inkomensbeleid circa een kwart en het specifieke armoedebeleid eveneens circa een kwart. Op basis van de verwachte koopkrachtontwikkeling werd een reductie van het aantal huishoudens met een laag inkomen voorzien met circa 1,75 procentpunt, hetgeen overeenkomt met circa 120.000 huishoudens. In deze paragraaf wordt deze raming geconfronteerd met de gerealiseerde uitkomsten.

Uit tabel 2.10 blijkt dat de waargenomen daling van het aantal huishoudens met een laag inkomen uitkomt op 1,35 procentpunt, terwijl de raming uitkwam op 1,85 procentpunt.⁸ Het aantal huishoudens met een laag inkomen is daarmee minder gedaald dan werd verwacht.⁸

Tabel 2.10 Huishoudens met een laag inkomen^a, raming en realisatie, 1998 (in aantallen en procenten)

	1996	1998 ^b	mutatie 1998/1996	geraamde mutatie
totaalaantal huishoudens (x 1.000)	6.209	6.426	3,5%	
waarvan met een laag inkomen (x 1.000)	970	917	-53	-120
waarvan met een laag inkomen (%)	15,6	14,3	-1,35%-punt	-1,85%-punt
waarvan:				
werknemers (x 1.000)	3.240	3.489	7,7%	
waarvan met een laag inkomen (%)	4,7	5,2	0,60%-punt	-0,50%-punt
uitkeringsontvangers (x1.000)	1.058	978	-7,6%	
waarvan met een laag inkomen (%)	41,7	42,1	0,45%-punt	-1,75%-punt
65-plussers (x1.000)	1.402	1.451	3,5%	
waarvan met een laag inkomen(%)	20,8	16,0	-4,85%-punt	-6,75%-punt

a Exclusief huishoudens met studiefinanciering en onvolledige jaarinkomens.

b Voorlopige cijfers.

Bron: CBS (IPO'96 en IPO'98); SCP-bewerking (ramingen SCP)

Op grond van de koopkrachtontwikkeling werd een daling van bijna 120.000 huishoudens met een laag inkomen verwacht, terwijl deze daling in tabel 2.10 uitkomt op 53.000. Daarbij moet echter rekening gehouden worden met een groei van de bevolking tussen 1996 en 1998 van ongeveer 3,5%. Wanneer deze groei ook op de lage inkomens wordt toegepast, volgt een autonome stijging van ongeveer 35.000 huishoudens met een laag inkomen (saldo instroom minus uitstroom) die niet in de statische raming is verdisconteerd. Verdisconteren we deze autonome bevolkingsgroei globaal in de raming van het percentage huishoudens met een laag inkomen in 1998, dan zou de raming uitkomen op een daling van 85.000 huishoudens met een laag inkomen, hetgeen nog steeds hoger is dan de waargenomen daling van 53.000 huishoudens.⁹

De daling zou vooral moeten plaatsvinden bij ouderen, omdat daar de koopkrachtvooruitzichten in 1997 en 1998 relatief het gunstigst waren, met name bij alleenstaande ouderen. Dit blijkt inderdaad het geval te zijn. Bij 65-plussers werd volgens de raming een daling van 80.000 huishoudens met een laag inkomen verwacht, hetgeen blijkens tabel 2.10 zou neerkomen op een daling met ongeveer 6,75 procentpunt, terwijl een daling met 4,85 procentpunt is waargenomen. Dit betekent dat de daling van het aantal 65-plussers met een laag inkomen in de raming iets is overschat. Ook bij uitkeringsontvangers en werknemers werd een — zij het bescheiden — daling van lage inkomens verwacht met respectievelijk 1,75 procentpunt en 0,5 procentpunt, terwijl in 1998 juist een lichte stijging wordt waargenomen. Bij uitkeringsontvangers wordt in absolute aantallen wel een forse daling waargenomen van lage-inkomensontvangers (met bijna 30.000 huishoudens), maar deze daling is geheel toe te schrijven aan een daling van het totaal aantal uitkeringsontvangers. De lichte stijging van lage inkomens bij werkenden houdt mogelijk verband met de aanvullende werkgelegenheidsprojecten, die mensen wel aan het werk helpen maar hen niet noodzakelijk boven de lage-inkomensgrens brengen. De afwijking tussen raming en realisatie kan dus in belangrijke mate worden toegeschreven aan veranderingen in stromen tussen werkenden (toegenomen) en uitkeringsontvangers (afgenomen). Dit is niet verwonderlijk, omdat juist op de arbeidsmarkt de dynamiek in inkomensposities groot is. Met deze dynamiek is in de ramingen geen rekening gehouden.

- 1 De cijfers in dit hoofdstuk zijn voornamelijk gebaseerd op het Inkomenspanelonderzoek. De gegevens voor dit onderzoek worden ontleend aan de administratie van de Belastingdienst. Personen in instellingen en tehuizen, studentenhuishoudens en nieuw gevormde huishoudens met een onvolledig jaarinkomen zijn niet in de cijfers opgenomen. Gegevens over kinderalimentatie zijn niet beschikbaar, zodat de gegevens van eenouder-gezinnen enigszins vertekend zijn. De uitkomsten voor 1998 zijn voorlopig.
- 2 Een deel van de huishoudens met een inkomen lager dan 95% van het minimum is mogelijk ten onrechte in deze categorie ingedeeld. Zoals aangekondigd in de voorgaande Armoedemonitor, is onderzoek gedaan naar de mate van vertekening. Daaruit is gebleken dat de inkomensmeting bij ca. 10% van deze huishoudens fouten bevat; daarnaast is in een aantal gevallen de informatie voor het bepalen van het relevante minimum niet toereikend. Het CBS zal verder onderzoek doen om de mate van vertekening exacter te kwantificeren.
- 3 Over de groep huishoudens met een laag inkomen zijn uitvoerige gegevens opgenomen in de Sociaal-economische maandstatistiek van het CBS, juli 2000
- 4 Zie CBS (2000: hoofdstukken 9 en 10) voor meer gegevens over het bezit van duurzame consumptiegoederen.
- 5 Hierbij is gebruikgemaakt van de meest recente koopkrachtcijfers die zijn gebruikt voor de MEV 2000. Vanwege het belang van de onderkant van de inkomensverdeling voor de armoedeproblematiek zijn de bevolkingsgroepen aan de onderkant nog verder onderscheiden naar groepen met een inkomen tot 90%, 120% en 150% van het relevante bruto-inkomen: het wettelijke minimumloon respectievelijk de AOW-uitkering. De CPB-ramingen van de gemiddelde koopkrachtmutaties zijn toegepast op vergelijkbare bevolkingsgroepen in het Inkomenspanelonderzoek van het CBS.
- 6 De definities van besteedbaar inkomen (betrokken componenten) en huishouden van het CPB en het CBS sluiten niet naadloos op elkaar aan. Het grootste verschil is dat het CPB door de gebruikte gegevensbron geen uitkomsten geeft voor inwonende leden van het huishouden (voorzover geen kostwinner of partner van de kostwinner), terwijl hier ook inwonende leden tot het huishouden worden gerekend (zoals kinderen van 18 jaar of ouder met eigen inkomsten).
- 7 In de Armoedemonitor 1998 werden studenten en huishoudens met een onvolledig jaarinkomen (waarvoor geen laag inkomen kon worden berekend) nog tot de totale bevolking gerekend, waardoor een totale geraamde reductie van 1,75 procentpunt huishoudens met een laag inkomen resulteerde. Voor de presentatie alhier zijn de toenmalige ramingen toegepast op dezelfde bevolking als in de onderhavige Armoedemonitor.
- 8 Een oorzaak van vermoedelijk gering gewicht van dit verschil kan het feit zijn dat bij de raming rekening is gehouden met koopkrachteffecten die voortvloeien uit de verbetering van de huursubsidieregeling, terwijl hiermee bij de confrontatie van raming en realisatie geen rekening is (kon worden) gehouden
- 9 Berekening: 970.000 huishoudens met een laag inkomen in 1996 min (15,6-1,85)% van 6.426.000 huishoudens in 1998.

Het inkomen dat huishoudens zelf minimaal noodzakelijk achten is in de periode 1991-1998 met ruim 9% gestegen en nam daarmee meer toe dan het besteedbare huishoudensinkomen. In 1998 gaf één op de tien huishoudens te kennen dat hun inkomen lager was dan wat men zelf minimaal noodzakelijk vond. Gemiddeld kwamen deze huishoudens 20% aan inkomen tekort. In 1998 kwam één op de elf huishoudens moeilijk rond met het inkomen. Dit aandeel was het laagste sinds 1991.

Naarmate de inkomensarmoede langer duurt, wordt de subjectieve beoordeling van de financiële situatie ongunstiger. Huishoudens kunnen dan vaker moeilijk rondkomen. Huishoudens met een laag inkomen gaven ten opzichte van de overige inkomens drie- tot viermaal zo vaak aan dat hun inkomen ontoereikend was en zeiden eveneens veel vaker (vijf à zes keer) moeilijk van hun inkomen te kunnen rondkomen. Daarnaast moesten ze gezien hun financiële situatie vaker schulden maken. Huishoudens onder de lage-inkomensgrens toonden ook minder vertrouwen in de economie en waren veel pessimistischer gestemd over het verloop van hun eigen financiële situatie en het doen van grote aankopen dan huishoudens met een inkomen boven deze grens.

3.1 Inleiding

In deze bijdrage wordt voor de jaren negentig de beoordeling van de inkomenssituatie door huishoudens in kaart gebracht. Onderscheiden worden hierbij huishoudens met een inkomen onder de lage-inkomensgrens en huishoudens daarboven. Vragen waaraan de beleving van de inkomenssituatie wordt ontleend, zijn 'wat is het minimaal benodigde inkomen?', 'kunnen mensen rondkomen van hun inkomen?' en 'moeten er, gezien de financiële situatie, schulden worden gemaakt?'. Deze vragen zijn opgenomen in het Sociaal-economisch panelonderzoek (SEP). De waarde van dergelijke subjectieve vraagstellingen is al vaker aangetoond door wetenschappelijke onderzoekers als Goedhart et al. (1977) en Deleeck et al. (1992). Daarnaast wordt ook gebruikgemaakt van het Consumenten conjunctuuronderzoek. Nagegaan wordt in hoeverre het vertrouwen van consumenten ten aanzien van de algemene economische ontwikkeling in Nederland en de bevindingen ten aanzien van hun eigen financiële situatie samenhangen met de eigen inkomenspositie.

* Bijdrage van het CBS, geschreven door G.J.H. Linden.

Kader 3.1 Inkomensbeoordeling

De minimuminkomensvraag

De minimuminkomensvraag luidt als volgt: 'Welk netto-inkomen per maand vindt u in uw omstandigheden voor uw huishouden volstrekt minimaal? Dat wil zeggen dat u met minder niet in staat zou zijn de eindjes aan elkaar te knopen.' Bij de beantwoording van de vraag gaat het expliciet om het minimale inkomen dat de respondent in zijn huidige omstandigheden nodig heeft. Gevraagd wordt dus niet naar het minimale inkomen waarmee de respondent zou kunnen rondkomen. Het antwoord op de vraag over het minimale huishoudensinkomen is afhankelijk van factoren zoals de huishoudenssamenstelling, het feitelijke inkomen, referentiegroepen en gewinningseffecten. Het minimaal benodigde nettojaarinkomen is berekend door het opgegeven minimale nettomaandinkomen te vermenigvuldigen met twaalf.

De antwoorden op de vraag over het minimale huishoudensinkomen kunnen worden gebruikt voor het vaststellen van de zogenoemde *Subjective poverty line* (SPL) (Goedhart et al. 1977). Mensen met een laag inkomen blijken meer inkomen nodig te hebben dan ze nu ontvangen. Aan de andere kant geven mensen met een hoger inkomen aan (aanzienlijk) minder nodig te hebben dan het bedrag dat ze nu ontvangen. Tussen de lage en de hoge inkomens is er dus een inkomen waarbij het minimaal benodigde huishoudensinkomen gelijk is aan het ontvangen huishoudensinkomen. Het inkomen bij dit snijpunt is de *Subjective poverty line*. Naast het feitelijke inkomen wordt in het model ook rekening gehouden met de huishoudensgrootte. In het model geldt dus dat $Y_{\min} = f(Y, n)$, ofwel het minimuminkomen ($Y_{\min}$) is een functie van het feitelijke inkomen van het huishouden (Y) en de huishoudensgrootte (n).

Rondkomen

Gevraagd is: 'Hoe goed kunt u rondkomen met het totale nettohuishoudensinkomen?' Deze vraag wordt in ieder huishouden door de hoofdkostwinner of diens partner beantwoord. Respondenten kunnen de volgende antwoorden geven: 'zeer moeilijk', 'moeilijk', 'eerder moeilijk dan gemakkelijk', 'eerder gemakkelijk dan moeilijk', 'gemakkelijk' en 'zeer gemakkelijk'. In dit hoofdstuk zijn de antwoordmogelijkheden 'zeer moeilijk' en 'moeilijk' samengevoegd, evenals de categorieën 'zeer gemakkelijk' en 'gemakkelijk'.

Schulden maken

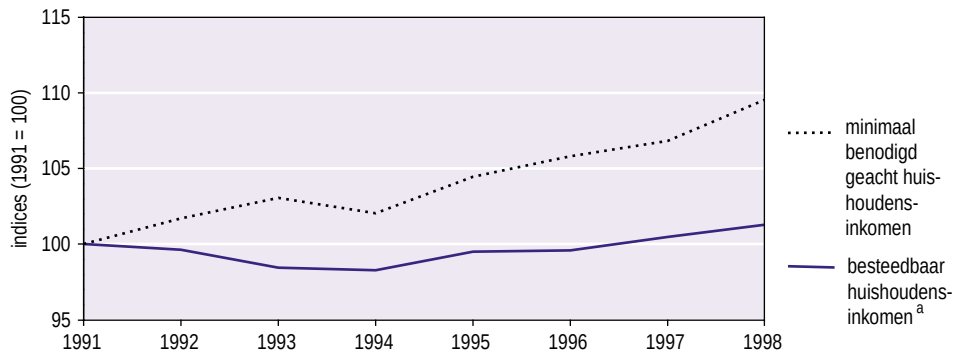
De vraag naar schulden luidt als volgt: 'Hoe is op dit moment de financiële situatie van uw huishouden?'. Deze vraag wordt in ieder huishouden door de hoofdkostwinner of diens partner beantwoord. Respondenten kunnen de volgende antwoorden geven: 'We moeten schulden maken', 'we spreken onze spaarmiddelen enigszins aan', 'we kunnen precies rondkomen', 'we kunnen een beetje geld overhouden', en 'we kunnen veel geld overhouden'.

3.2 Inkomensbeoordeling

3.2.1 Algemene ontwikkeling

Het inkomen dat huishoudens naar eigen zeggen minimaal denken nodig te hebben om de eindjes aan elkaar te kunnen knopen (figuur 3.1; zie ook kader 3.1) is in de periode 1991-1998 met ruim 9% gestegen. Het inkomen is hierbij gecorrigeerd voor inflatie. In 1998 had een huishouden gemiddeld minimaal 32.300 gulden per jaar nodig om rond te komen. De ontwikkeling van het minimaal benodigd geachte huishoudensinkomen verliep hiermee anders dan dat van het besteedbare huishoudensinkomen. Dit inkomen, eveneens gecorrigeerd voor inflatie, kende gedurende de periode 1991-1998 een nagenoeg vlak verloop. Het niveau van het besteedbare huishoudensinkomen lag steeds rond de 49.000 gulden. Daarmee werd het bedrag dat huishoudens gemiddeld voor consumptieve doeleinden ter beschikking stond dus nauwelijks hoger.

Figuur 3.1 Ontwikkeling minimaal benodigd geachte huishoudensinkomen en besteedbaar huishoudensinkomen

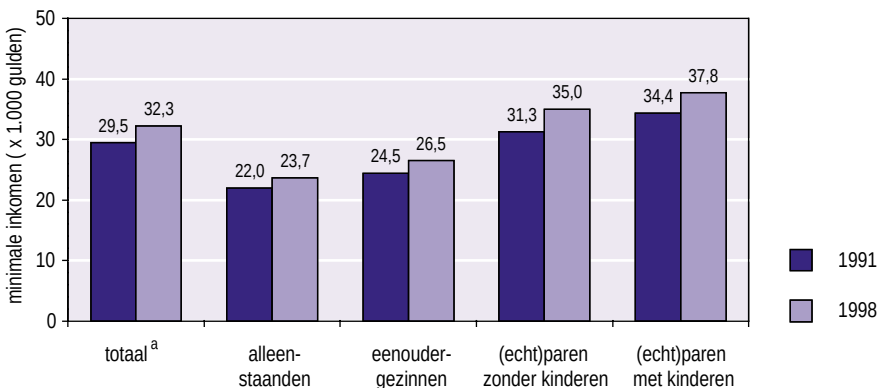

a Voorlopig cijfer 1998.

Bron: CBS (IPO '91-'98; SEP '91-'98)

De hoogte van het huishoudensinkomen dat wordt gezien als 'minimaal benodigd', verschilt per huishoudenstype. Zo hoeven alleenstaanden slechts voor zichzelf te zorgen en kunnen ze derhalve met minder geld rondkomen dan een (echt)paar of een gezin met kinderen. Het gemiddelde minimaal benodigd geachte huishoudensinkomen van alleenstaanden ligt dan ook lager dan dat van paren; dat van paren ligt weer lager dan dat van gezinnen met kinderen (zie ook figuur 3.2). Het minimaal benodigd geachte huishoudensinkomen nam tussen 1991 en 1998 voor alle huishoudensgroepen toe. Bij (echt)paren zonder kinderen nam het bedrag dat men minimaal noodzakelijk vond met 12% het meest toe, tot 35.000 gulden in 1998. Bij alleenstaanden was deze toename het laagst. In 1998 hadden zij minimaal 23.700 gulden nodig, een stijging van ruim 7% sinds 1991.

Figuur 3.2 Minimaal benodigd geachte huishoudensinkomen naar samenstelling huishouden, 1991 en 1998 (in gulden van 1998)

a Inclusief overige huishoudens.

Bron: CBS (SEP'91 en '98)

De toename van het minimaal benodigd geachte huishoudensinkomen is aannemelijk. Uit gegevens van het Budgetonderzoek blijkt dat de vaste lasten van huishoudens gedurende deze periode eveneens zijn toegenomen. Gecorrigeerd voor inflatie gaven huishoudens in 1997/'98 gemiddeld ruim 2.000 gulden per jaar meer uit aan zaken als huur, energie, verzekeringen dan in 1990/'91. Daarnaast verandert het inkomen dat huishoudens minimaal nodig denken te hebben mogelijk ook door veranderingen in de opvattingen van consumenten over de samenstelling van het minimale consumptiepakket. Zo komen duurzame artikelen als magnetronoven en videorecorder (bezitspercentages in 1998 resp. 67 en 74) steeds vaker voor.

Ruim 675.000 huishoudens hadden in 1998 een inkomen dat lager was dan dat wat zijzelf minimaal noodzakelijk vonden. Dat is één op de tien huishoudens. Het aandeel huishoudens dat te weinig inkomen ter beschikking had, bleef in de periode 1995-1998 hetzelfde (tabel 3.1). Door de toename van het aantal huishoudens in Nederland steeg het absolute aantal iets. Het ontvangen inkomen bij deze huishoudens lag in deze periode rond de 20% onder het, naar eigen zeggen, minimaal benodigde inkomen.

Wanneer het ontvangen inkomen van huishoudens wordt gerelateerd aan de statistisch bepaalde *Subjective poverty line* (SPL; zie ook kader 3.1) varieerde het aandeel huishoudens dat gedurende de periode 1995-1998 onder deze armoedegrens verkeerde, tussen de 7% en 9%. Dit percentage ligt iets lager dan dat waarbij de huishoudens zelf aangaven wat voor hen het minimale inkomen was.

Tabel 3.1 Aandeel huishoudens met een lager huishoudensinkomen dan het minimaal benodigd geachte huishoudensinkomen (directe vergelijking), 1995-1998 (in procenten)

	1995	1996	1997	1998
ontvangen inkomen lager dan het minimaal benodigd geachte huishoudensinkomen	10	10	10	10
ontvangen inkomen lager dan het minimaal benodigd geachte huishoudinkomen (SPL) ^a	7	9	7	8
verhouding tussen het ontvangen inkomen en het minimaal benodigd geachte inkomen	0,80	0,80	0,78	0.78

a Subjective poverty line; zie kader 3.1.

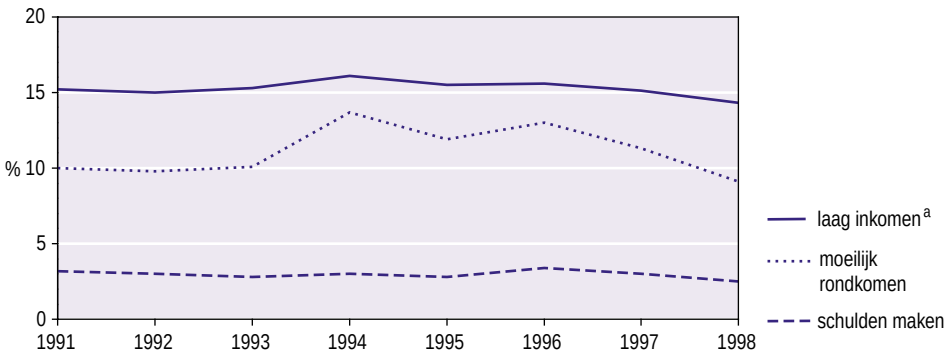
Bron: CBS (SEP'95-'98)

Op de vraag hoe men kon rondkomen van het inkomen (zie kader 3.1) gaf 9% van de huishoudens in 1998 als antwoord dat men het hier moeilijk mee had. Dit percentage kwam ongeveer overeen met dat in de periode 1991-1993. Ook toen had ongeveer één op de tien huishoudens moeite om rond te komen. In 1994 deed zich evenwel een aanzienlijke toename voor ten opzichte van 1993. Het aandeel huishoudens dat moeilijk rondkwam nam toen toe met 4 procentpunten. Deze toename vond plaats in de jaren dat het percentage huishoudens met een laag inkomen sterk toenam. Oorzaken van het hogere aandeel huishoudens met een laag inkomen waren onder andere de daling van de koopkracht van het sociale minimum en de stijging van het aantal mensen met een werkloosheidsuitkering.

Figuur 3.3 laat zien dat het verloop van het aandeel moeilijk rondkomende huishoudens ook na 1994 de ontwikkeling volgt van het aandeel huishoudens met een laag inkomen. De toename in 1994 van het aantal huishoudens dat moeilijk rondkwam, werd in 1995 gevolgd door een afname. Ook deze afname loopt parallel met de ontwikkeling van het percentage lage inkomens. Vanwege de toename van de koopkracht van de meeste uitkeringen op bijstandsniveau en de afname van de werkloosheid, daalde het percentage huishoudens met een laag inkomen enigszins. Na een kleine toename in 1996 nam ook het percentage huishoudens dat moeilijk rondkwam met het inkomen verder af tot 9% in 1998. Hoewel, zoals eerder bleek, het gemiddelde minimaal benodigde huishoudensinkomen in relatieve zin meer toenam dan het besteedbare huishoudensinkomen, was dit het laagste percentage huishoudens dat moeilijk kon rondkomen sinds 1991. Nadere analyse leert dat er in 1998 ten opzichte van eerdere jaren meer huishoudens waren die weliswaar zeiden dat ze een tekort aan inkomen hadden, maar toch minder vaak aangaven dat ze moeite hadden om rond te komen.

Huishoudens hebben doorgaans een uitgesproken oordeel over hun financiële omstandigheden. Zij kunnen bijvoorbeeld van mening zijn dat hun schulden noodzakelijk zijn in verband met de financiële positie van het huishouden (zie kader 3.1). Aan schulden hoeft echter niet altijd een financiële noodzaak ten grondslag te liggen. Huishoudens kunnen ook een lening afsluiten voor de aanschaf van duurzame consumptiegoederen, zoals een auto of televisie. Het percentage huishoudens dat aangaf, gezien hun eigen financiële situatie, schulden te moeten maken, bleef vrij constant. Gedurende de periode 1991-1998 was dit steeds 3% van alle huishoudens.

Figuur 3.3 Ontwikkeling van lage inkomens, moeilijk rondkomen en schulden maken, 1991-1998

a Voorlopig cijfer 1998.

Bron: CBS (IPO '91-'98; SEP '91-'98)

Eenoudergezinnen en alleenstaanden behoren vaak tot de huishoudens met de laagste inkomens. In 1998 had meer dan de helft van alle eenoudergezinnen en een kwart van alle alleenstaanden een laag inkomen. Ook wanneer huishoudens zelf beoordeelden hoe ze er financieel voorstonden, bleken deze huishoudenstypen het vaakst kwetsbaar te zijn. Zo gaf meer dan een kwart van de eenoudergezinnen in 1998 aan dat hun inkomen lager was dan wat minimaal noodzakelijk werd geacht. Ook alleenstaanden hadden naar verhouding

vaker dan gemiddeld te maken met een tekort aan inkomen. Dit beeld is ook aanwezig als het ontvangen inkomen van huishoudens vergeleken wordt met de statistisch bepaalde subjectieve-armoedegrens (SPL).

Eenoudergezinnen verkeerden ook relatief het vaakst in een situatie dat ze moeilijk konden rondkomen met hun inkomen. Ze gaven ook het meest frequent aan dat ze schulden moesten maken. In 1998 gaf één op de drie eenoudergezinnen te kennen moeite met rondkomen te hebben; één op de tien moest schulden maken.

Tabel 3.2 Aandelen huishoudens met een ongunstige inkomenssituatie, naar samenstelling van het huishouden, 1998 (in procenten)

	laag inkomen ^a	ontvangen inkomen < minimaal benodigd geachte inkomen	ontvangen inkomen < minimaal geachte benodigd inkomen (SPL)	moeilijk rondkomen	schulden maken
totaal ^b	14	10	8	9	3
w.v.					
alleenstaanden	25	15	18	13	3
w.o. < 65 jaar	24	11	14	13	4
≥ 65 jaar	25	20	23	14	2
eenoudergezinnen	51	27	28	33	10
(echt)paren met kinderen	9	6	3	6	1
(echt)paren zonder kinderen	5	7	2	5	1

a Voorlopig cijfer 1998.

b Inclusief overige huishoudens.

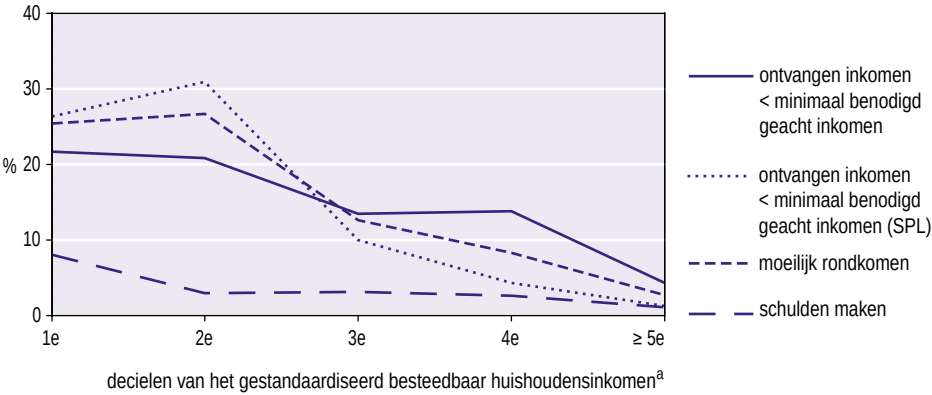
Bron: CBS (IPO '91-'98; SEP '98)

3.2.2 Ontwikkeling inkomensbeoordeling door lage en hogere inkomensgroepen

In figuur 3.4 is weergegeven hoe in 1998 het verloop was van het aandeel huishoudens met een ongunstig oordeel over de eigen inkomenssituatie gerelateerd aan de inkomenspositie. Duidelijk is dat vooral huishoudens aan de onderkant van de inkomensverdeling (eerste en tweede decielgroep) hun inkomenssituatie naar verhouding vaak als ongunstig beoordeelden. Boven de eerste twee decielgroepen was het aandeel huishoudens dat de eigen inkomenssituatie als ongunstig zag veel lager. Bij de huishoudens die zich met hun inkomen in of boven de vijfde decielgroep bevonden, kwam een ongunstige beoordeling nauwelijks voor.

Naarmate het genoten inkomen van huishoudens hoger lag, was ook het inkomen dat deze huishoudens minimaal nodig zeiden te hebben, hoger (figuur 3.5). Huishoudens met een laag inkomen hadden in 1998 gemiddeld minimaal 24.300 gulden aan inkomen nodig. Dit is bijna 10.000 gulden minder dan huishoudens met een inkomen boven de lage-inkomensgrens. Gemiddeld gaven deze aan minimaal 33.900 gulden nodig te hebben. Het verschil aan minimaal benodigd inkomen tussen beide inkomensgroepen bleef vrijwel constant gedurende de periode 1991-1998. De opvattingen over welk inkomen gemiddeld gezien minimaal nodig was, groeiden dus niet verder uit elkaar tussen beide inkomensgroepen.

Figuur 3.4 Huishoudens met een ongunstig oordeel over hun inkomenssituatie, naar gestandaardiseerd besteedbaar huishoudensinkomen^a, 1998

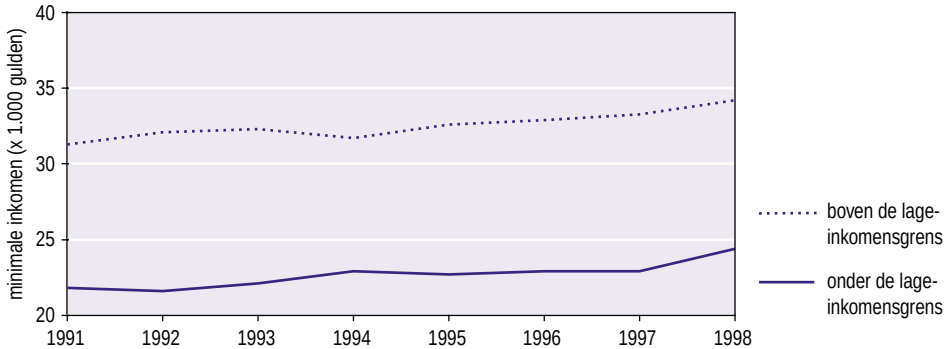

a De indeling naar inkomensniveau is in decielen (10%-groepen), waarbij personen op basis van het gestandaardiseerde besteedbare huishoudensinkomen zijn gerangschikt van laag naar hoog.

Bron: CBS (SEP'98)

Het minimaal benodigde inkomen nam dus toe terwijl het verschil in guldens vrijwel constant bleef. Dit betekent dat procentueel de stijging van het minimaal benodigd geachte inkomen van huishoudens met een laag inkomen hoger was dan de stijging bij huishoudens boven de lage-inkomensgrens (11% ten opzichte van 8% tussen 1991 en 1998). Deze ontwikkeling sluit aan bij het verloop van de vaste lasten van deze inkomensgroepen. Huishoudens met een laag inkomen hadden gedurende de periode 1990/'91-1997/'98 te maken met een grotere stijging van de vaste lasten (22%) dan huishoudens met een inkomen boven deze grens (15%).

Figuur 3.5 Minimaal benodigd geachte huishoudensinkomen van huishoudens onder en boven de lage-inkomensgrens, 1991-1998

Bron: CBS (SEP'91-'98)

Het inkomen dat minimaal nodig werd geacht, was voor alle huishoudenstypen onder de lage-inkomensgrens veel lager dan voor vergelijkbare huishoudenstypens met een inkomen boven deze grens. In 1998 hadden alleenstaanden met een inkomen boven de lage-

inkomensgrens minimaal een bedrag van 25.300 gulden nodig (tabel 3.3). Dit was 6.700 gulden hoger dan voor alleenstaanden met een laag inkomen. Bij eenoudergezinnen was er sprake van een verschil van 6.200 gulden, terwijl bij (echt)paren zonder kinderen en gezinnen met kinderen dit verschil in 1998 respectievelijk 7.200 en 7.400 gulden bedroeg.

Tabel 3.3 Minimaal benodigd geachte huishoudensinkomen van huishoudens onder en boven de lage-inkomensgrens naar samenstelling van het huishouden, 1998 (x 1.000 gulden)

	onder de lage-inkomensgrens	boven de lage-inkomensgrens
totaal ^a	24,3	33,9
wv.		
alleenstaanden	18,6	25,3
w.o. < 65 jaar	18,4	25,7
≥ 65 jaar	18,8	24,3
eenoudergezinnen	23,2	29,4
(echt)paren met kinderen	31,2	38,6
(echt)paren zonder kinderen	28,7	35,9
a Incl. overige huishoudens.		
Bron: CBS (SEP'98)		

Bij de huishoudens met een laag inkomen was het aandeel dat aangaf meer geld nodig te hebben om minimaal rond te komen, in de periode 1995-1997 steeds groter dan een kwart. In 1998 daalde dit aandeel in deze inkomensgroep tot net onder de 25%. Opvallend was dat het aandeel huishoudens met een inkomen boven de lage-inkomensgrens dat minder inkomen had dan noodzakelijk werd geacht, in de vergelijkbare periode een lichte toename liet zien, van 5% in 1995 tot 7% in 1998. Het verschil tussen het ontvangen inkomen en het minimaal benodigde inkomen was bij beide inkomensgroepen nagenoeg even groot en bedroeg ongeveer 20%.

Voor al eenoudergezinnen, maar ook alleenstaanden met een laag inkomen gaven naar verhouding vaak aan dat hun ontvangen inkomen lager was dan wat ze minimaal noodzakelijk vonden. Hoewel de inkomenssituatie van deze huishoudens naar eigen beoordeling de laatste jaren verbeterde, gaf in 1998 toch nog ruim een derde van de eenoudergezinnen en meer dan een kwart van de alleenstaanden met een laag inkomen aan dat ze met een dergelijke inkomenssituatie te maken hadden.

Tabel 3.4 Aandeel huishoudens met een lager huishoudensinkomen dan het minimaal benodigd geachte huishoudensinkomen (directe vergelijking), 1995-1998 (in procenten)

	1995	1996	1997	1998
onder de lage-inkomensgrens	28	28	27	24
boven de lage-inkomensgrens	5	6	6	7
Bron: CBS (SEP'95-'98)				

Huishoudens met een laag inkomen ondervinden vaak financiële problemen en hebben in veel gevallen moeite om rond te komen. Deze subjectieve armoedebeleving hangt deels samen met de inkomenspositie. In 1998 had 29% van alle huishoudens met een laag inkomen het moeilijk om rond te komen, terwijl dit bij hogere inkomens in slechts 5% van de huishoudens zo werd ervaren.

Wat betreft moeilijkheden met rondkomen was het onderlinge verschil tussen lage en hogere inkomens in de periode 1991-1998 steeds groot. Zo lag het percentage huishoudens dat moeilijk kon rondkomen bij huishoudens onder de lage-inkomensgrens voortdurend vijf tot zes keer zo hoog als bij de huishoudens die zich qua inkomen boven deze grens bevonden.

Van de huishoudens met een laag inkomen lag het aandeel dat moeilijk kon rondkomen van 1991 tot 1994 constant rond de 30%. De jaren hierna (1994-1996) steeg dit aandeel voor deze huishoudens tot boven de 40%. Na 1996 daalde het aandeel huishoudens met een laag inkomen dat moeilijk kon rondkomen weer, naar 29% in 1998. Ook bij hogere inkomens was er sprake van enige stijging van het aandeel moeilijk rondkomende huishoudens vanaf 1994 en een daling na 1996. Het percentage huishoudens met een laag inkomen dat gemakkelijk rondkwam in de periode 1991-1998 fluctueerde veel minder. De enige uitzondering was 1998: het aandeel huishoudens met een laag inkomen dat gemakkelijk rondkwam nam toe van 17% in 1997 tot 21% in 1998. Bij de lage inkomens waren het voornamelijk huishoudens met een neutrale beoordeling die in de jaren waarin het economisch gezien wat minder ging, tot de groep moeilijk rondkomenden gingen behoren. Bij de hogere inkomens vond deze verschuiving voornamelijk plaats bij huishoudens die gemakkelijk konden rondkomen en huishoudens die hier meer neutraal over dachten.

Tabel 3.5 Huishoudens naar wijze van rondkomen met het inkomen en inkomenspositie, 1991-1998 (in procenten)

	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
onder de lage-inkomensgrens								
(zeer) moeilijk	31	29	32	42	35	42	35	29
moeilijk/gemakkelijk	51	56	55	42	48	42	47	49
(zeer) gemakkelijk	18	15	13	16	17	16	17	21
totaal	100	100	100	100	100	100	100	100
boven de lage-inkomensgrens								
(zeer) moeilijk	5	5	6	7	7	7	6	5
moeilijk/gemakkelijk	37	38	37	42	38	41	40	38
(zeer) gemakkelijk	59	57	57	51	55	52	54	57
totaal	100	100	100	100	100	100	100	100

Bron: CBS (SEP'91-'98)

Bij alle onderscheiden huishoudenstypen met een laag inkomen daalde na 1996 het aandeel huishoudens dat moeilijk kon rondkomen (tabel 3.6). Vooral bij alleenstaanden, met name die onder de 65 jaar, daalde het percentage dat moeilijk kon rondkomen. Bij deze groep had in 1998 nog 34% van de huishoudens het moeilijk om rond te komen, een daling van ruim 20 procentpunten ten opzichte van 1996. In 1998 konden eenoudergezinnen met een laag inkomen het vaakst moeilijk rondkomen. Hoewel het aandeel van deze huishoudens na 1996 eveneens daalde, was de daling met 9 procentpunten minder groot. Ook bij huishoudens met een inkomen boven de lage-inkomensgrens gaven eenoudergezinnen het vaakst aan dat ze moeilijk konden rondkomen. Net als bij het moeilijk rondkomen kwam het aandeel mensen dat naar eigen zeggen schulden moest maken, bij huishoudens met een laag inkomen het vaakst voor. In de periode 1991-1998 moesten huishoudens met een laag inkomen naar verhouding vier à vijf keer zo

vaak schulden maken als hogere inkomens. Relatief gezien waren het in beide inkomensgroepen ook nu eenoudergezinnen en in iets mindere mate alleenstaanden (vooral onder de 65 jaar) die het vaakst aangaven dit gezien hun financiële situatie te moeten doen.

Tabel 3.6 Moeilijk rondkomen en schulden maken bij lage inkomens, naar samenstelling van het huishouden, 1991-1998 (in procenten)

	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
moeilijk rondkomen	31	29	32	42	35	42	35	29
w.v								
alleenstaanden	31	28	28	46	39	48	39	30
w.o. < 65 jaar	43	38	33	52	41	56	48	34
≥ 65 jaar	22	22	24	42	38	42	32	27
eenoudergezinnen	56	57	60	65	65	65	58	56
(echt)paren met kinderen	31	24	33	34	23	34	29	24
(echt)paren zonder kinderen	20	20	22	30	22	27	24	17
schulden maken	8	8	8	8	7	9	10	7
w.v								
aleenstaanden	7	9	4	7	7	8	9	5
w.o. < 65 jaar	10	16	9	11	10	15	15	6
≥ 65 jaar	5	4	2	5	4	2	4	4
eenoudergezinnen	20	21	20	15	23	22	30	15
(echt)paren met kinderen	8	6	13	11	6	11	11	9
(echt)paren zonder kinderen	3	3	2	3	1	4	2	4

Bron: CBS (SEP'91-'98)

3.2.3 Inkomensbeoordeling naar duur van de inkomensarmoede

Bij de beoordeling van de inkomenssituatie wordt vaak uitgegaan van een ongunstige inkomenspositie in één bepaald jaar. Echter, ook de duur van de ongunstige inkomenspositie is van belang. In deze paragraaf wordt ingegaan op de beoordeling van de inkomenssituatie bij het langer voortduren van een ongunstige inkomenspositie (tabel 3.7)

Naarmate een periode van inkomensarmoede langer duurde, daalde het minimaal benodigd geachte huishoudensinkomen. In 1998 gaven personen die minimaal voor de duur van een jaar tot een huishouden met een laag inkomen behoorden, aan dat ze een huishoudensinkomen van bijna 27.000 gulden minimaal noodzakelijk vonden. Wanneer deze personen tot een huishouden behoorden dat al minstens vier jaar lang te maken had met een situatie van een laag inkomen, bedroeg het minimaal benodigde inkomen 25.000 gulden.

Het aandeel personen in huishoudens met een laag inkomen waarvan het ontvangen huishoudensinkomen lager was dan het minimaal benodigd geachte inkomen, nam sterk toe naarmate men langer tot een huishouden met een laag inkomen behoorde. In 1998 gaf van alle personen in huishoudens die minimaal een jaar met een laag inkomen te maken hadden, ruim één op de vijf aan dat hun huishouden minder inkomen ontving dan noodzakelijk werd geacht. Dit aandeel werd beduidend hoger naarmate deze personen in 1998 al voor een langere periode deel uitmaakten van een huishouden met een laag inkomen. Zo gaf van de personen die zich al minstens vier jaar in een dergelijke situatie bevonden, zelfs 30% aan dat hun inkomen te laag was om de eindjes aan elkaar te kunnen knopen.

Ook wanneer met behulp van de SPL werd vastgesteld of personen tot een huishouden

behoorden met te weinig inkomen, steeg dit aandeel naarmate de periode waarin ze tot een huishouden met een laag inkomen behoorden langer duurde. Deze aandelen lagen echter steeds hoger dan wanneer dit werd bepaald op basis van eigen opvattingen. Zo werd volgens de SPL van de personen in huishoudens die minimaal vier jaar of langer te maken hadden met een laag inkomen, 45% geconfronteerd met een tekort aan inkomen. Ook het aandeel personen dat moeilijk kon rondkomen nam toe naarmate deze langer tot een huishouden met een laag inkomen behoorden. Van alle personen met minstens één jaar een laag inkomen, had 29% het moeilijk om rond te komen. Bij een armoededuur van minimaal vier jaar liep dit aandeel op tot 35%. De duur van een laag inkomen had daarentegen nauwelijks invloed op het aandeel personen dat tot een huishouden behoorde waar schulden gemaakt moesten worden.

Tabel 3.7 Personen in huishoudens, naar duur van laag inkomen en beoordeling inkomenssituatie, 1998 (in procenten)

	duur van laag inkomen			
	minimaal een jaar	minimaal twee jaar	minimaal drie jaar	minimaal vier jaar
minimaal benodigde huishoudensinkomen (x 1.000 gulden)	26,8	25,4	25,2	25,0
ontvangen inkomen < minimaal benodigd geachte inkomen	22	25	27	30
ontvangen inkomen < minimaal benodigd geachte inkomen (SPL) ^a	28	37	40	45
moeilijk rondkomen	29	33	35	35
schulden maken	9	9	9	8

a Subjective poverty line; zie kader 3.1.

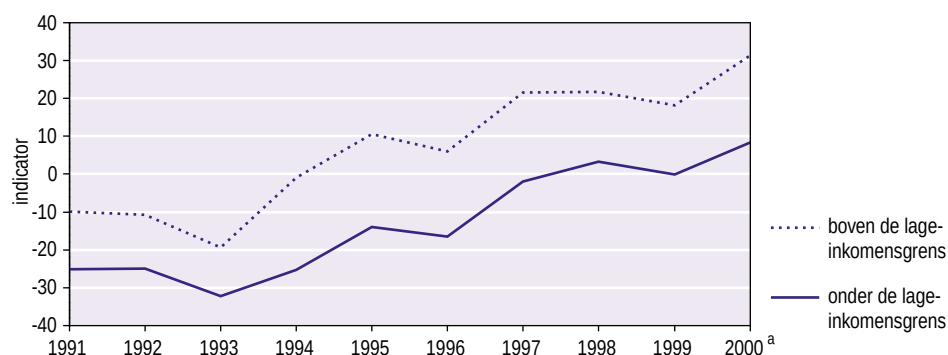
Bron: CBS (SEP'98)

3.3 Consumentenvertrouwen en koopbereidheid bij lage- en hogere-inkomensgroepen

Ook het consumentenvertrouwen hangt grotendeels samen met de inkomenspositie van huishoudens. Uit figuur 3.6 blijkt dat het vertrouwen van de consumenten met een laag inkomen gedurende de periode 1991-2000 voortdurend lager was dan dat van de consumenten met een hoger inkomen. Huishoudens met een inkomen onder de lage-inkomensgrens waren dus doorgaans pessimistischer gestemd in hun opvatting over de algemene economische situatie en de eigen financiële situatie dan huishoudens met een inkomen boven deze grens. Bij de laagste inkomens waren vooral alleenstaanden, met name ouderen, eenoudergezinnen en, in iets mindere mate, gezinnen met kinderen gemiddeld negatiever in hun opvatting.

Het verschil in consumentenvertrouwen tussen de lage- en hogere-inkomensgroepen was het kleinst in de periode 1991-1993. Na 1993 groeide het consumentenvertrouwen voor beide groepen gedurende een aantal jaren meer uit elkaar. Na 1997 veranderde dit verschil nauwelijks. Doordat het niveau van het vertrouwen van consumenten met een laag inkomen doorgaans lager ligt, duurt het, ook in een periode van meer economische voorspoed, langer voordat het optimisme bij deze inkomensgroep overheerst. Zo was er bij de hogere inkomens al in 1995 sprake van een overwegend positief consumentenvertrouwen, terwijl dit bij huishoudens met een laag inkomen pas drie jaar later het geval was. In 1998 is dus ook bij de lage inkomens voor het eerst in de jaren negentig sprake van een positief consumentenvertrouwen. Hoewel een jaar later de optimisten bij de lage inkomens weer even in de minderheid waren, laten de uitkomsten in de eerste helft van 2000 weer een positiever beeld van het consumentenvertrouwen zien binnen deze inkomensgroep.

Figuur 3.6 Consumentenvertrouwen van huishoudens onder en boven de lage-inkomensgrens

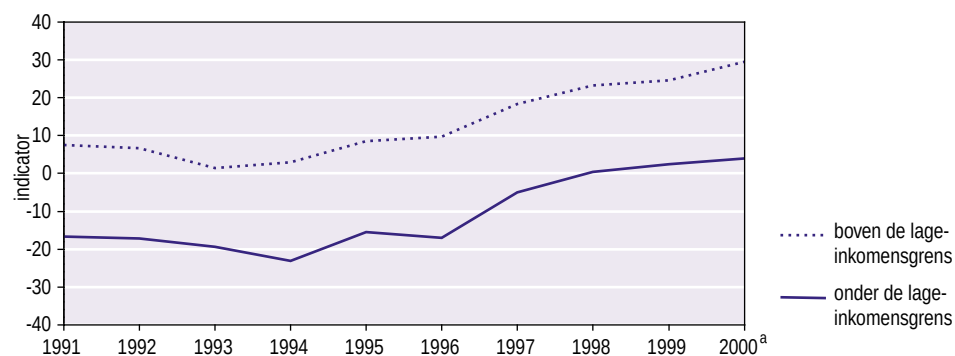
a Gegevens hebben betrekking op het eerste halfjaar van 2000.

Bron: CBS (Consumenten conjunctuuronderzoek)

Als een consument meer vertrouwen heeft, is hij doorgaans ook optimistischer gestemd over zijn eigen financiële verwachtingen en zijn bereidheid tot het doen van duurzame aankopen. Dit leidt dan ook vaak tot meer consumptieve bestedingen (CBS 2000a). In dit verband zullen huishoudens met een laag inkomen in het algemeen ook terughoudender zijn. Zo bleek uit eerder onderzoek (CBS 1999b) dat huishoudens met een ongunstige inkomenspositie doorgaans pas later en na eventuele prijsdalingen overgaan tot de aanschaf van bepaalde duurzame goederen dan de huishoudens die zich in een betere inkomenspositie bevinden. Bij de huishoudens met een laag inkomen was vooral bij de alleenstaande 65-plussers, eenoudergezinnen en gezinnen met kinderen sprake van een lagere koopbereidheid dan gemiddeld in deze inkomensgroep.

Daarnaast viel op dat het verschil bij de deelindicator 'koopbereidheid' tussen huishoudens met een laag inkomen en huishoudens met een inkomen boven deze grens gedurende de periode 1991-2000 vrijwel constant bleef. De indicatoren van beide inkomensgroepen groeiden dus niet of nauwelijks uit elkaar, dit in tegenstelling tot het waargenomen verloop bij de indicator 'consumentenvertrouwen'.

Figuur 3.7 Koopbereidheid van huishoudens onder en boven de lage-inkomensgrens, 1991-2000

a Gegevens hebben betrekking op het eerste halfjaar van 2000.

Bron: CBS (Consumenten conjunctuuronderzoek)

Kader 3.2 Consumentenvertrouwen

De indicator van het consumentenvertrouwen wordt als volgt berekend: De frequentieverdeling van de antwoordscores voor elk van de vijf vragen wordt omgezet in een procentuele verdeling. Hierna wordt het consumentenvertrouwen, als een eenvoudig gemiddelde van de saldi van de positieve en negatieve antwoorden op de vijf attitudevragen, uitgedrukt in procenten. De neutrale antwoorden en de categorie 'weet niet' blijven buiten beschouwing. Op analoge wijze worden de deelindexen van het economisch klimaat en de koopbereidheid berekend.

De waarde van de indicatoren bevinden zich tussen de -100 en de +100. Respondenten kunnen vinden dat het beter gaat (de 'optimisten'), dat het slechter gaat (de 'pessimisten') of dat de situatie gelijk blijft. Als er evenveel pessimisten als optimisten zijn, hebben de indicatoren een waarde van 0. Een indexwaarde van 10 betekent dus dat de optimisten een meerderheid van 10% hebben ten opzichte van de pessimisten.

Het consumentenvertrouwen wordt bepaald op basis van de mening van de hoofdkostwinner of diens partner over 5 vragen over de algemene economische situatie en de eigene financiële situatie van het huishouden. Deze vragen zijn opgenomen in het Consumenten conjunctuuronderzoek (zie ook bijlage A van deze monitor). Gevraagd wordt naar:

1. de ontwikkeling van de algemene economisch situatie in Nederland in de afgelopen twaalf maanden;
2. de verwachting omtrent de algemene economisch situatie in Nederland in de komende twaalf maanden;
3. de ontwikkeling van de financiële situatie van het huishouden in de afgelopen twaalf maanden;
4. de verwachtingen omtrent de financiële situatie van het huishouden in de komende twaalf maanden;
5. of de respondent de tijd gunstig acht voor het kopen van duurzame artikelen, zoals meubelen, wasmachine enzovoort.

Behalve het consumentenvertrouwen worden ook twee deelindicatoren berekend. De eerste, gebaseerd op vragen 1 en 2, heeft betrekking op het 'economisch klimaat'. De tweede deelindicator heeft betrekking op de 'koopbereidheid' en is opgebouwd uit de vragen 3-5. Vooral de deelindicator koopbereidheid, waartoe de vragen over de eigen financiële situatie van het huishouden behoren, blijkt een goede voorspeller te zijn voor veranderingen in de uitgaven van consumenten aan duurzame consumptiegoederen.

De landelijke daling in het percentage lage inkomens weerspiegelt zich in de meeste gebieden, maar hierop bestaan uitzonderingen. Bezien per gemeente is het aandeel arme huishoudens tussen 1994 en 1998 bijvoorbeeld in Harlingen toegenomen, en ook op het niveau van postcodes zijn dergelijke 'stijgers' aanwijsbaar. Belangrijke verklaringen voor de veranderingen in de ruimtelijke spreiding zijn de wijzigingen in de aandelen werkloosheids- en bijstandsontvangers, gepensioneerden, arbeidsongeschikten en eenoudergezinnen. Op gemeenteniveau was het aandeel lage inkomens in 1998 het hoogst in Rotterdam (25%), gevolgd door Amsterdam en Groningen. Den Haag komt als gemeente iets lager uit, maar de Haagse Schildersbuurt-Noord heeft van alle postcodegebieden wel het hoogste aandeel lage inkomens (50%). Hoge percentages lage inkomens worden in 1998 verder aangetroffen in Enschede, Almelo, Leeuwarden, Nijmegen, Arnhem en een aantal kleinere gemeenten in het noorden van het land.

De ruimtelijke segregatie van huishoudens vertoont tussen 1994 en 1998 een andere ontwikkeling: anders dan het percentage lage inkomens neemt deze toe. Huishoudens met een laag inkomen wonen in 1998 vaker bij elkaar in de buurt dan in 1994. Dat geldt niet alleen voor Nederland als geheel, maar ook voor het overgrote deel van de gemeenten, agglomeraties en Corop-gebieden. De segregatie is in de grote gemeenten het grootst, maar de middelgrote gemeenten zijn bezig met een inhaalslag.

4.1 Inleiding

In de eerdere edities van de Armoedemonitor is aandacht besteed aan de ruimtelijke spreiding van lage-inkomensgroepen. In 1997 werd een beeld geschetst van de verdeling over geheel Nederland; in 1998 kwamen de plattelandsgebieden aan de orde en in 1999 stond de langdurige armoede in vijftig grotere steden centraal. Alle analyses hadden betrekking op de stand van zaken in 1994, in de regel op een laag geografisch schaalniveau (vierkanten of postcodegebieden). Met het beschikbaar komen van de gedetailleerde gegevens uit het Regionaal inkomensonderzoek 1998 (RIO'98) is thans een vergelijking van de *ontwikkeling* van het percentage huishoudens met een laag inkomen in verschillende gebieden mogelijk.

Het is om twee redenen van belang de ontwikkeling in de spreiding van lage inkomens te analyseren. Allereerst werkt de mobiliteit die zich al vanaf de jaren zestig voordoet, selectieve migratie in de hand. Onder meer door het groeiende autobezit kunnen werkenden op grote afstand van hun arbeidsplaats gaan wonen, op relatief aantrekkelijke locaties. Dit schept het risico dat mensen met lagere inkomens in de minder gewaardeerde woonmilieus achterblijven. De selectieve migratie kan daardoor leiden tot een toenemende concentratie en segregatie van arme huishoudens. Indien dat zich voordoet, is het mogelijk dat er 'armoedewijken' ontstaan, waar afwijkende normen en gedragingen de boventoon gaan voeren.

* Gezamenlijke bijdrage van SCP en CBS. De paragrafen 4.2 t/m 4.4 vallen onder verantwoordelijkheid van het SCP en zijn opgesteld door drs. F. Knol, drs. E. de Bruijne en drs. J.C. Vrooman. Paragraaf 4.5 is verzorgd door het CBS (drs. R.B. Lok en drs. L. Trimpp).

Daarnaast is het belangrijk om na te gaan of bepaalde gebieden het beter of slechter doen dan het algemene beeld. Waar wijkt de ontwikkeling van het aandeel armen af van de landelijke trend, en wat zijn daarvan de oorzaken? In dit hoofdstuk wordt daarom geprobeerd om veranderingen in de ruimtelijke verdeling van armoede niet alleen te signaleren, maar ook te duiden in termen van veranderingen in de bevolkingssamenstelling, de woningvoorraad, en dergelijke. Het lokale armoedebelief is hierbij in theorie eveneens van belang, hoewel dat in het grootste deel van de hier onderzochte periode (1994-1998) minder uitgewerkt was dan thans.

Ook in deze analyse is de lage-inkomensgrens gebruikt om de doelgroep af te bakenen. Het is van belang te benadrukken dat het hier gaat om een objectieve armoedegrens, die boven het sociaal minimum ligt. Daarom spreekt het niet vanzelf dat mensen in de hier beschreven gebieden met een hoog of stijgend aandeel lage inkomens hun woonlocatie als arm of verarmend bestempelen. Uit eerder onderzoek is gebleken dat de subjectieve armoedenormen in sommige gebieden (vooral plattelandsgemeenten) lager liggen dan in andere (SCP/CBS 1998: 139-141).

In dit hoofdstuk wordt allereerst ingegaan op de veranderingen per gemeente (§ 4.2) en op het niveau van postcodegebieden (§ 4.3). Vervolgens wordt geanalyseerd welke factoren de belangrijkste verklaringen bieden voor de geconstateerde veranderingen (§ 4.4). Het hoofdstuk besluit in paragraaf 4.5 met een analyse van de mate van segregatie: wonen arme huishoudens in 1998 meer of minder bijeen dan in 1994?

4.2 Verschillen tussen gemeenten

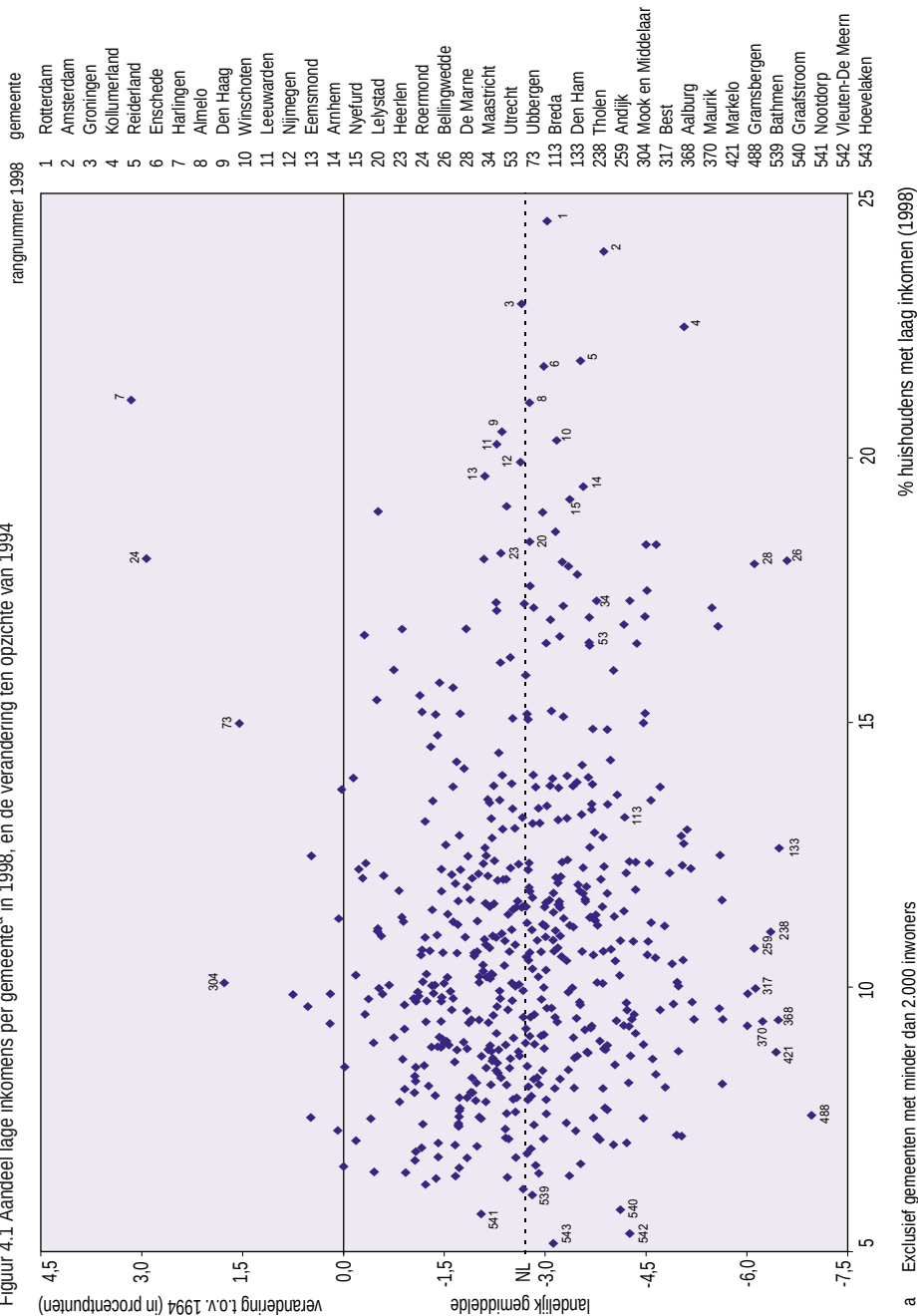
Tussen 1994 en 1998 daalde het aandeel van de huishoudens met een laag inkomen landelijk gezien met ruim 2 procentpunten naar 14%. Tussen gemeenten bestaan echter aanzienlijke verschillen, zo blijkt uit figuur 4.1, waarin zowel het aandeel lage inkomens als de verandering ten opzichte van 1994 is weergegeven.

In 1998 was het aandeel lage inkomens het hoogst in Rotterdam (25%). Amsterdam en Groningen hebben relatief iets minder arme huishoudens (23% à 24%). Ook een aantal andere grotere steden (Enschede, Almelo, Den Haag, Leeuwarden, Nijmegen en Arnhem) tellen relatief veel lage inkomens (20% à 22%). Lelystad, Maastricht, Heerlen en Utrecht komen wat lager uit (17% à 18%) en behoren niet tot de vijftien gemeenten met de hoogste armoedepercentages. Tot die klasse behoren wel enkele kleinere gemeenten in het noorden van het land: Kollumerland, Reiderland, Harlingen, Winschoten, Eemsmond en Nyefurd. Overigens moet wel worden bedacht dat het hier gaat om relatieve cijfers. Het totale aantal huishoudens met een laag inkomen is in deze gebieden vrij beperkt: 6.700 in de zes noordelijke gemeenten gezamenlijk, een tiende van het totaal van de stad Rotterdam (66.000 lage inkomens).

Het percentage lage inkomens was in 1998 het laagst in de gemeenten Hoevelaken, Vleuten-De Meern, Nootdorp, Graafstroom en Bathmen (5% à 6%).

In de meeste van de vorengenoemde gemeenten ligt de verandering ten opzichte van 1994 rond het landelijke gemiddelde. Van de grotere steden is het aandeel lage inkomens iets meer dan gemiddeld afgenomen in Amsterdam, Arnhem, Maastricht en Utrecht (-3,6 à -3,9 procentpunten), en kent Breda de grootste daling (-4,2 procentpunt), deels door de gemeentelijke herindeling in 1997. In Den Haag en Leeuwarden blijft de daling echter iets achter bij de landelijke trend (-2,3 à -2,4 procentpunten).

Figuur 4.1 Aandeel lage inkomens per gemeente^a in 1998, en de verandering ten opzichte van 1994

a Exclusief gemeenten met minder dan 2.000 inwoners

Bron: CBS (RIO'94 en RIO'98) SCP bewerking

In de kleinere gemeenten met veel lage inkomens is het aandeel lage inkomens vrij sterk gedaald in Kollumerland (-5,1 procentpunten). Harlingen heeft tussen 1994 en 1998 echter een ongunstige ontwikkeling doorgemaakt: het aandeel lage inkomens steeg met 3,2 procentpunten. Indien de landelijke (dalende) trend was gevolgd zou Harlingen op de ranglijst van arme gemeenten in 1998 niet op de 7e, maar op de 63e plaats zijn beland. Bij nadere analyse blijkt dat in Harlingen het aandeel werklozen en bijstandsontvangers tussen 1994 en 1998 vrij sterk is toegenomen (+7,1 procentpunten). Volgens de Arbeidsrekeningen van het CBS daalde het aantal werknemers tussen 1994 en ultimo 1997 van 4.800 naar 4.500 (-6,25%). Dit is voor een groot deel te wijten aan de terugloop in de dienstverlenende sfeer, zowel in de commerciële als in de niet-commerciële sector.

Ook in Roermond stijgt het percentage lage inkomens tamelijk sterk (+2,9 procentpunten). Deze ontwikkeling lijkt echter enigszins vertekend doordat het percentage lage inkomens in 1994 vermoedelijk is onderschat.¹ In de gemeenten Ubbergen en Mook en Middelaar is het aandeel lage inkomens eveneens toegenomen (+ 1,5 à +1,8 procentpunten), maar door het lagere niveau in 1994 is het percentage in 1998 nog steeds niet heel hoog. Deze veranderingen hangen samen met wijzigingen in de huishoudenssamenstelling.²

In een aantal kleine gemeenten is het aandeel lage inkomens ruim boven het gemiddelde afgenomen (meer dan -6 procentpunten). De afname is het sterkst in Gramsbergen (-7 procentpunten). Van deze gemeenten is Tholen (-6,4 procentpunten) de omvangrijkste, met ca. 23.000 inwoners; alle andere gemeenten in deze groep hebben minder dan 15.000 inwoners. Hier is de gemeentelijke herindeling uit 1995, waarbij Sint Philipsland aan Tholen werd toegevoegd, van invloed. De overige gemeenten hebben veelal relatief veel of een toenemend aandeel 65-plussers, welke groep tussen 1994 en 1998 een sterke inkomensverbetering heeft doorgemaakt. In combinatie met de groeiende werkgelegenheid en de afname van het percentage uitkeringsontvangers beneden de 65 jaar zorgt dit voor de verhoudingsgewijs sterke daling van het percentage lage inkomens.

4.3 Postcodegebieden: toppers, stijgers en dalers

Indien huishoudens met hoge(re) inkomens in toenemende mate de attractieve woonmilieus betrekken, zullen de minst gewilde plekken een concentratie aan lage inkomens herbergen. Door een dergelijke selectieve migratie zullen bepaalde gebieden stijgen op de ranglijst van arme gebieden, terwijl in andere eerder sprake is van een proces van *gentrification*, hetgeen tot dalende armoedecijfers leidt. Ook veranderingen in de woningvoorraad kunnen hierop van invloed zijn, bijvoorbeeld de bouw van nieuwe woningen, of het vervangen van goedkope door dure huisvesting in gebieden die voorheen relatief arm waren.

Voor het volgen van de invloed van het proces van selectieve migratie is het gemeenteniveau dat in de vorige paragraaf werd besproken te grofmazig. Immers, voorzover sprake is van stijgende en dalende gebieden binnen een gemeente, kan dat niet worden waargenomen. In deze paragraaf wordt daarom uitgegaan van postcodegebieden. Voor drie gemeentegroepen (20.000-50.000 inwoners, 50.000-200.000 inwoners, en de vier grote steden) wordt allereerst aangegeven waar de concentraties huishoudens met een laag inkomen in 1998 het hoogst was (de 'toppers' in termen van het armoedeaandeel). Vervolgens worden per gemeentegroep de vijf postcodegebieden getypeerd waarin tussen 1994 en 1998 sprake was van de sterkste toe- of afname in het percentage arme huishoudens (stijgers en dalers). De analyse is beperkt tot postcodegebieden die tenminste 500 huishoudens tellen.

Binnen de vier grote steden is de Haagse Schildersbuurt-Noord in 1998 het postcode-gebied³ met het hoogste aandeel lage inkomens (50,4%). De overige gebieden liggen ook in Den Haag (Molenwijk en Schildersbuurt-West) of Rotterdam (Spangen, Tussendijken), maar het percentage lage inkomens is hier lager (ca. 40%). Het betrekkelijk grote verschil ontstaat doordat in de Schildersbuurt-Noord tussen 1994 en 1998 sprake was van een toenemend aandeel lage inkomens, terwijl in drie van de vier andere gebieden het armoede-percentage daalde (tabel 4.1).

Opmerkelijk is dat het aandeel eenoudergezinnen in alle gebieden in de 'top-5' tussen 1994 en 1998 toenam. Mede daardoor is het aandeel huishoudens in deze groep in 1998 vrij hoog. Daarnaast valt het hoge percentage bijstandstrekkers in deze grootstedelijke gebieden op. Hun aandeel varieert tussen de 20% en 30%.

Tabel 4.1 Toppers: postcodegebieden met het hoogste percentage lage inkomens, naar gemeentegrootte, 1998

postcode- gebied	naamsaanduidingen		gemeente	toe-/afname % lage inkomens (in procent- punten)	% lage inkomens in 1998	plaats in rangorde laag inkomen 1998 ^a	aantal huis- houdens 1998
<i>vier grote steden</i>							
2526	Schildersbuurt-noord	518	Den Haag	1,2	50,4	1	5.044
3027	Spangen	599	Rotterdam	-4,8	42,7	2	4.138
2525	Schildersbuurt-west.	518	Den Haag	-2,7	41,3	3	5.169
3026	Tussendijken	599	Rotterdam	2,5	41,0	4	3.210
2516	Molenwijk	518	Den Haag	-5,6	40,9	5	3.364
<i>middelgrote steden</i>							
8923	Lekkumerend-oost	80	Leeuwarden	-0,6	39,4	1	1.529
9716	De Hoogte	14	Groningen	-1,9	38,6	2	1.655
8924	Schieringen.	90	Leeuwarden	1,0	37,9	3	1.980
6822	Klarenbeek	202	Arnhem	-5,4	37,2	4	3.112
9715	Oost-Indische buurt	80	Groningen	-2,2	37,1	5	3.942
<i>kleine steden</i>							
9931	Uitwierde	10	Delfzijl	1,3	36,8	1	936
8606	Sperkhem e.o.	91	Sneek	-4,5	32,5	2	1.384
4531	Centrum-West	715	Terneuzen	-2,8	28,6	3	1.286
8315	Luttelgeest	171	Noordoostpolder	-2,8	27,3	4	538
6044	Componistenbuurt	957	Roermond	9,7	27,1	5	1.508

a Rangorde per gemeentegrootte, 1998; 1 = postcodegebied met het hoogste percentage lage inkomens in deze gemeenteklasse. Hoogste rangordenummers zijn respectievelijk 207 (vier grote steden), 698 (middelgrote steden) en 798 (kleine steden).

Bron: CBS (RIO'94 en '98) SCP-bewerking

In de middelgrote steden is het percentage huishoudens met een laag inkomen het hoogst in het postcodegebied Lekkumerend-Oost in Leeuwarden (39,4%). In alle top-5-gebieden van de middelgrote steden is het percentage bijstandsontvangers in 1998 hoog: 20%-30% van de huishoudens. Verder gaat het steeds om wijken met weinig koopwoningen en veel huurwoningen in de goedkope sector, vaak gecombineerd met veel (middel)hoogbouw. In de kleine steden ligt het gebied met de meeste inkomens in Delfzijl (Uitwierde,

36,8%). Dit postcodegebied kent een toename van het aandeel bijstandsontvangers/werklozen, en een vrij grote toename van het percentage eenoudergezinnen. De huishoudens in Uitwierde wonen merendeels in huurwoningen — een groot deel van hen in een rijtjeswoning. Het aandeel lage inkomens is toegenomen, zij het beduidend minder sterk dan in de Roermondse Componistenbuurt (zie hierna).

Het gebied Sperskhem (Sneek) kent een hoog aandeel bijstandsontvangers. Evenals Centrum-West (Terneuzen) wordt het gekenmerkt door veel eenpersoonshuishoudens en (voor hun regio) veel huurwoningen, vaak flat- en etagebouw.

Tabel 4.2 toont per gemeenteklasse de postcodegebieden waar het aandeel lage inkomens tussen 1994 en 1998 het sterkst toenam. In de grote steden bevinden twee van de vijf sterk stijgende wijken zich in Den Haag. De sterke toename van het aandeel lage inkomens in Kijkduin houdt verband met de komst van een complex voor zelfstandige huisvesting van verstandelijk gehandicapten. Het armoedepercentage is in dit gebied ook in 1998 niet heel hoog. Het andere Haagse gebied had ook in 1994 al een substantieel tot hoog aandeel lage-inkomensgroepen binnen zijn grenzen. Hetzelfde geldt voor het Amsterdamse gebied De Kolenkit, en Pendrecht en Tussendijken in Rotterdam. In deze gebieden neemt het aandeel eenoudergezinnen toe, evenals — met uitzondering van Tussendijken — het percentage werklozen en bijstandsontvangers.

Tabel 4.2 Stijgers: postcodegebieden met de sterkste toename in het aandeel lage inkomens (1994-1998), naar gemeentegrootte

postcode	naamsaanduidingen		gemeente	toename (in procent- punten)	% lage inkomens in 1998	plaats in rangorde laag inkomen 1998 ^a	aantal huis- houdens 1998
<i>vier grote steden</i>							
2554	Kijkduin	518	Den Haag	10,1	18,4	125	845
2544	De Uithof	518	Den Haag	3,6	27,1	53	5.331
3086	Pendrecht	599	Rotterdam	3,1	26,4	58	6.185
1061	De Kolenkit	363	Amsterdam	2,5	36,4	22	3.613
3026	Tussendijken	599	Rotterdam	2,5	41,0	4	3.210
<i>middelgrote steden</i>							
6834	't Duijfe	202	Arnhem	6,0	29,8	19	1.452
6535	Hatert	268	Nijmegen	4,8	28,0	29	3.028
6465	Gracht	928	Kerkrade	3,7	16,5	229	1.053
7323	Anklaar	200	Apeldoorn	3,6	20,6	126	3.768
6714	Ede	228	Steinwijk	2,8	17,9	195	2.806
<i>kleinere steden</i>							
6044	Componistenbuurt	957	Roermond	9,7	27,1	5	1.508
5507	Oerle	861	Veldhoven	7,9	21,1	31	5.121
6043	Veld/Sterrenberg	957	Roermond	6,5	24,4	9	698
4332	Middelburg-Noord	687	Middelburg	4,7	23,9	14	1.243
2263	Prinsenhof	548	Leidschendam	4,6	16,2	89	2.644

a Rangorde per gemeentegrootte, 1998; 1 = postcodegebied met het hoogste percentage lage inkomens in deze gemeenteklasse. Hoogste rangordenummers zijn respectievelijk 207 (vier grote steden), 698 (middelgrote steden) en 798 (kleine steden).

Bron: CBS (RIO'94 en'98) SCP-bewerking

Het gebied waar in de middelgrote steden het aandeel lage inkomens tussen 1994 en 1998 het sterkst is toegenomen, ligt in Arnhem. Het gaat om postcode 6834 ('t Duifje), gelegen in het stadsdeel Malburgen ten zuiden van de Rijn (+6 procentpunten). Dit gebied wordt verder gekenmerkt door een sterke toename van het aandeel eenoudergezinnen, een hoog aandeel bijstandsontvangers (23%), veel woningbouw uit de jaren zestig en veel middel-hoogbouw.

Andere gebieden met een sterke toename van het percentage lage inkomens zijn:

- Hatert in Nijmegen, met eveneens een aanzienlijke toename van het aandeel eenouder gezinnen, zij het minder dan in het Arnhemse gebied;
- Gracht in Kerkrade, een gebied gelegen tussen de spoorlijn en de Duitse grens, nabij de voormalige Willem-Sophiamijn, met een relatieve toename van zowel werklozen/ bijstandsontvangers als arbeidsongeschikten;
- Anklaar in Apeldoorn, met een toename van het aandeel alleenstaanden en het aandeel eenoudergezinnen;
- Steinwijk in Ede, met een lichte toename van het aandeel eenoudergezinnen en het aandeel alleenstaanden.

In de kleinere steden stemt de sterke stijging van een tweetal postcodegebieden in Roermond overeen met de eerder gesignaleerde groei van het aandeel lage inkomens op gemeenteniveau (zie figuur 4.1). Het gebied Componistenbuurt kent een zeer sterke toename (+9,7 procentpunten), die, zoals uit tabel 4.2 bleek, de wijk in de top-5 van de arme gebieden in deze gemeenteklasse brengt. Ook in het andere Roermondse gebied — Veld/ Sterrenburg — is het aandeel arme huishoudens tussen 1994 en 1998 sterk toegenomen. Zoals gezegd kan een deel van de toename in Roermond wellicht worden verklaard doordat het aandeel lage inkomens in 1994 vermoedelijk is onderschat (zie noot 1). Dat is echter niet de enige oorzaak. In beide gebieden is het aandeel bijstandsontvangers en werklozen vrij hoog, en in de Componistenbuurt is dit toegenomen. Dit gebied wordt verder gekenmerkt door een hoog aandeel huurwoningen en middelhoge flats. In het andere Roermondse gebied staan vaker rijtjeswoningen en is het aandeel woningen in de koopsector groter.

Twee andere kleinstedse postcodegebieden met een sterke stijging van het aandeel lage inkomens liggen in Veldhoven en Middelburg. In het gebied in Veldhoven is het percentage arbeidsongeschikten sterk toegenomen, in dat in Middelburg iets minder, maar hier is het aandeel eenpersoonshuishoudens sterk gegroeid.

Het gebied in Leidschendam is een typische flatwijk: 87% van de woningvoorraad bestaat er uit flats, voornamelijk huurwoningen. Hier is het aandeel eenoudergezinnen en alleenstaanden de laatste jaren toegenomen.

Tabel 4.3 laat per gemeenteklasse zien welke gebieden tussen 1994 en 1998 de sterkste daling hebben doorgemaakt; zoals gezegd daalde het landelijke cijfer met ruim 2 procentpunten.

Van de grootstedelijke gebieden met een sterke afname van het aandeel lage inkomens liggen er twee in Amsterdam (Oostelijk Havengebied, Frederik Hendrikbuurt) en twee in Rotterdam (Feijenoord en Hoogvliet-Noord). Deze gebieden zijn in meerdere of mindere mate door herstructurering veranderd. Door nieuwbouw zijn nieuwe bewoners aangetrokken, waardoor de bevolkingssamenstelling is veranderd. Zo is de toename van het percentage werknemers er sterker dan landelijk, en in de Amsterdamse gebieden geldt dat ook voor het percentage zelfstandigen. Het Utrechtse gebied, Majella (gelegen nabij de spoor-

brug over het Amsterdam-Rijnkanaal), wordt vooral gekenmerkt door een relatief sterke toename van het aandeel werknemers.

Tabel 4.3 Dalers: postcodegebieden met de sterkste afname in het aandeel lage inkomens (1994-1998), naar gemeentegrootte

postcode	naamsaanduidingen		gemeente	afname (in procent- punten)	% lage inkomens in 1998	plaats in rangorde laag inkomen 1998 ^a	aantal huis- houdens 1998
<i>vier grote steden</i>							
1019	Oostelijk						
	Havengebied	363	Amsterdam	-12,3	14,7	158	5.089
3071	Feijenoord	599	Rotterdam	-10,5	31,7	35	7.562
3193	Hoogvliet-Noord	599	Rotterdam	-10,5	25,6	65	2.954
1052	Frederik Hendrikbuurt	363	Amsterdam	-10,0	27,8	51	6.979
3532	Majella	344	Utrecht	-9,9	15,8	148	2.870
<i>middelgrote steden</i>							
7894	Zwartemeer	114	Emmen	-10,1	11,9	415	1.169
7914	Noordsche Schut	118	Hoogeveen	-9,7	14,0	330	625
9745	Hoogkerk-dorp	14	Groningen	-9,3	15,5	267	1.170
8244	Haven 1	995	Lelystad	-9,3	10,4	484	1.221
7603	Markgraven	141	Almelo	-8,9	21,7	99	2.213
<i>kleinere steden</i>							
4694	Scherpenisse	716	Tholen	-11,5	7,4	645	670
5738	Mariahout	1.659	Laarbeek	-10,8	7,5	637	600
5254	Haarsteeg	797	Heusden	-10,6	10,1	437	682
6923	Groessen	226	Duiven	-10,3	7,4	643	648
8307	Ens	171	Noordoostpolder	-9,7	14,8	130	1.179
^a Rangorde per gemeentegrootte, 1998; 1 = postcodegebied met het hoogste percentage lage inkomens in deze gemeenteklasse. Hoogste rangordenummers zijn respectievelijk 207 (vier grote steden), 698 (middelgrote steden) en 798 (kleine steden).							
Bron: CBS (RIO'94 en '98) SCP-bewerking							

Binnen de middelgrote gemeenten ligt het postcodegebied met de sterkste daling van het aandeel lage inkomens in Emmen: het dorp Zwartemeer (-10,1 procentpunten). Het dorp onderscheidt zich door een relatief sterke toename van het aandeel paren zonder kinderen en, wellicht in samenhang daarmee, een toename van het aandeel pensioenontvangers. Het aandeel 65-plussers in het dorp is dan ook vrij hoog: 23%. Zwartemeer lijkt een aantrekkelijk oord (te worden) om te (D)rentenieren. Andere gebieden met een verhoudingsgewijs grote daling van huishoudens met lage inkomens zijn:

- het gebied Noordsche Schut in de gemeente Hoogeveen, waar het aandeel gezinnen met kinderen is toegenomen en een aanzienlijke stijging van het aandeel werknemers in loondienst heeft plaatsgevonden;
- het dorp Hoogkerk in de gemeente Groningen, met eveneens een toename van paren zonder kinderen, maar ook een toename van het percentage gezinnen met kinderen, en een sterke stijging van het aandeel werknemers in loondienst;

- het gebied Haven in Lelystad, met een toename van het percentage zelfstandigen en het percentage werknemers;
 - het gebied Markgraven in Almelo, met eveneens een stijging van zowel het aandeel zelfstandigen als het aandeel werknemers, zij het minder sterk dan in Lelystad.
- In alle gebieden in deze gemeentegrootte is tussen 1994 en 1998 een aanzienlijk tot groot aantal nieuwbouwwoningen gerealiseerd.

De postcodegebieden in de kleine gemeenten waar het aandeel lage inkomens sterk is afgenomen, zijn alle dorpen, behorend tot een grote(re) plattelandsgemeente. Met uitzondering van het gebied Mariahout Laarbeek onderscheiden ze zich vooral door een vrij sterke toename van het aandeel werkenden in loondienst, gecombineerd met een toename van het aandeel zelfstandigen. Het Laarbeekse gebied combineert een toename van het aandeel werkenden in loondienst met een stijging van het aandeel pensioenontvangers. In overeenstemming met het landelijke karakter van de gebieden, zijn er in vier van de vijf dorpen veel koopwoningen en veel luxere eengezinswoningen (vrijstaand en twee-onder-een-kap). De uitzondering is hier Ens (Noordoostpolder) met vrij veel rijtjeswoningen en een substantieel aandeel huurwoningen.

4.4 Oorzaken van veranderende aandelen lage inkomens

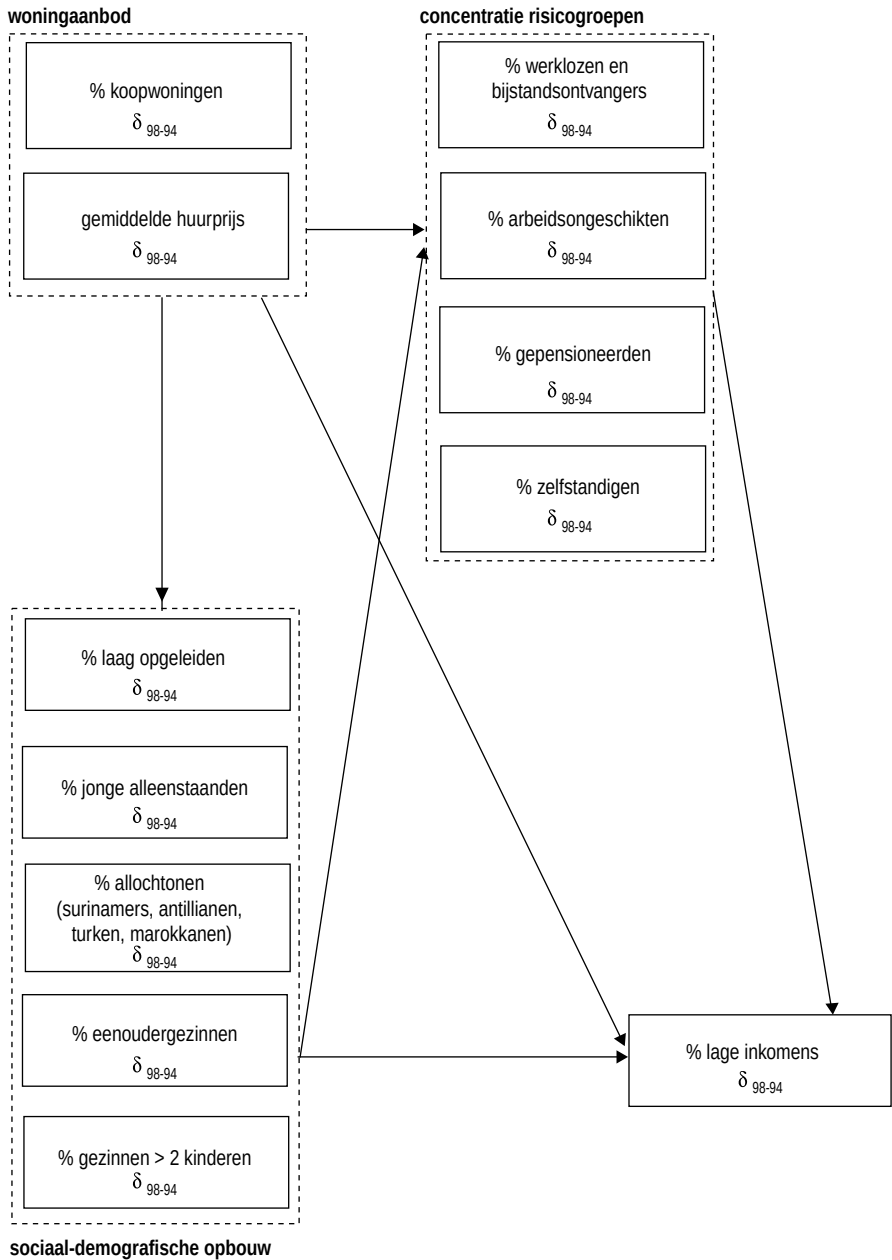
Voor de veranderingen die in de vorige paragrafen tussen 1994 en 1998 ten aanzien van de aandelen lage inkomens zijn gesignaleerd, zijn in theorie enkele verklaringen denkbaar (zie ook SCP/CBS 1997: 119 e.v.):

- veranderingen in de *woningmarkt*; door veranderingen in de (relatieve) prijs en kwaliteit van het woningaanbod, kan een gebied een meer of minder aantrekkelijke vestigingsplaats voor arme huishoudens worden;
- veranderingen in de *demografische opbouw*; als de bevolkingsopbouw naar leeftijd, opleiding, huishoudenssamenstelling en etniciteit verandert, kan dit doorwerken in het armoedepercentage;
- veranderingen in de *sociaal-economische structuur*; hierbij kan men denken aan de vraag en het aanbod op de regionale arbeidsmarkt, het type werkgelegenheid, de omvang van de informele arbeidsmarkt, enzovoort;
- veranderingen in het aandeel van bepaalde *groepen met een hoog risico* op armoede, zoals bijstandsontvangers, werklozen, arbeidsongeschikten, gepensioneerden en zelfstandigen;
- veranderingen in de *inkomenspositie* van huishoudens; zo kan bij een gelijkblijvend aandeel gepensioneerden het armoedepercentage dalen indien de inkomens van deze groep erop vooruit zijn gegaan;
- *preferenties* van huishoudens; indien in bepaalde gebieden een 'armoedecultuur' zou bestaan, waar normen en waarden prevaleren die gepaard gaan met fatalisme, een laag aspiratieniveau en het uiteenvallen van sociale netwerken, zou de uitkeringsafhankelijkheid door deze culturele factor in die gebieden groot kunnen blijven, terwijl in gebieden waar dergelijke houdingen niet dominant zijn sprake is van een daling;
- veranderingen in *lokaal armoedebeleid*; indien in de ene gemeente een succesvol uitstroombeleid wordt gevoerd, kan het armoedepercentage hier meer dalen dan in andere gemeenten die zich terughoudender opstellen.

In deze paragraaf wordt gepoogd de veranderingen in het armoedepercentage op het niveau van postcodes uit een aantal van deze factoren te verklaren. Helaas zijn niet voor alle genoemde kenmerken operationele variabelen voor postcodegebieden beschikbaar. De

analyse is daardoor partieel, maar kan wel een indicatie bieden voor het relatieve belang van de variabelen die wel voorhanden zijn — vanzelfsprekend onder het voorbehoud dat de niet opgenomen kenmerken de verbanden kunnen beïnvloeden.

Figuur 4.2 Structureel model ter verklaring van de verandering in het aandeel lage inkomens per postcodegebied (1994-1998)

Figuur 4.2 toont het structurele model dat is getoetst. Met de postcodegebieden als analyse-eenheid is het volgende nagegaan.

- Hebben twee kenmerken van de woningmarkt — de verandering tussen 1994 en 1998 (δ_{98-94}) in het aandeel koopwoningen en de verandering in de gemiddelde huurprijs — een effect op de mutatie in het armoedepercentage, zowel rechtstreeks als via de aanzuigende werking die tot uiting komt in effecten op de sociaal-demografische opbouw en de aanwezigheid van risicogroepen?
- Beïnvloeden acht kenmerken van de sociaal-demografische opbouw de verandering in het percentage lage inkomens, al dan niet via een concentratie van risicogroepen? Het betreft de verandering tussen 1994 en 1998 in het aandeel jonge alleenstaanden, eenoudergezinnen, gezinnen met drie of meer kinderen, en gezinnen van Turkse, Marokkaanse, Surinaamse en Antilliaanse herkomst.
- Hebben vier risicogroepen een rechtstreeks effect op de mutatie in het percentage lage inkomens? Dit zijn de veranderingen tussen 1994 en 1998 in het aandeel werklozen en bijstandsontvangers, arbeidsongeschikten, gepensioneerden en zelfstandigen.

De gegevens zijn uit afkomstig uit het Regionaal inkomensonderzoek (RIO), de Gemeenschappelijke basisadministratie van de gemeenten (GBA), en de Woonmilieudatabase (WMD). Het model is getoetst met het programma Amos en blijkt goed bij de data te passen.⁴ De verklaarde variantie in de afhankelijke variabele — de verandering in het aandeel arme huishoudens per postcodegebied tussen 1994 en 1998 — is echter niet heel groot (10,4%). Gezien het feit dat een aantal belangrijke variabelen, waaronder de inkomensmutaties van verschillende sociaal-economische groepen, niet in het model konden worden opgenomen, is dat niet verrassend.

Veranderingen in *de concentratie van risicogroepen* bieden de meest directe verklaring voor de mutatie in het aandeel lage inkomens. De aandelen werkloosheids- en bijstandsontvangers, die in de onderzochte periode in de meeste postcodegebieden kleiner werden, werken het sterkst door. Een afname met 1 procentpunt vermindert het percentage lage inkomens met 0,41 procentpunt, bij gelijk blijven van de overige omstandigheden (tabel 4.4). De effecten van de mutaties in het aandeel arbeidsongeschikten en gepensioneerden zijn beperkter (respectievelijk 0,19 en 0,13 procentpunt), die van de verandering in het aandeel zelfstandigen verwaarloosbaar (0,01 procentpunt).

Bij de sociaal-demografische kenmerken springt de hoge coëfficiënt van het aandeel Marokkaanse gezinnen in het oog: een toename met 1 procentpunt leidt tot een stijging van 0,45 procentpunt in het aandeel lage inkomens.⁵ Hierbij moet echter wel worden bedacht dat de spreiding van deze variabele gering is: in 80% van de postcodegebieden is het aandeel Marokkaanse gezinnen tussen 1994 en 1998 niet of nauwelijks veranderd, en slechts 4% (139 postcodegebieden) kent een toename van 1% of meer. Het gestandaardiseerde effect van deze variabele is dan ook veel kleiner.⁶ Opmerkelijk is dat het effect van de verandering in het aandeel Marokkaanse gezinnen volledig direct is en niet verloopt via een hoger aandeel in de risicogroepen. Weliswaar werkt een toename van de omvang van deze huishoudensgroep in het model door in een stijging van het aandeel werkloosheids-, bijstands- of arbeidsongeschiktheidsuitkeringen — hetgeen de kans op een laag inkomen vergroot —, maar dit wordt gecompenseerd doordat het aandeel pensioenontvangers en zelfstandigen dan vermindert (omdat Marokkaanse gezinshoofden minder vaak tot deze sociaal-economische groepen behoren).

De verandering in het aandeel Turkse gezinnen heeft een bescheidener effect (0,18 procentpunt); hier zijn zowel de directe als indirecte effecten positief. Het percentage Antillianen heeft geen directe invloed op de verandering in het aandeel lage inkomens. De mutatie in

het aandeel Surinaamse gezinnen beïnvloedt de afhankelijke echter negatief (-0,19 procentpunt), met een dominant direct effect. Zonder controle voor de overige kenmerken is het effect evenwel niet significant; het negatieve verband wordt geprononceerd door de correctie voor de verandering in het aandeel eenoudergezinnen. Evenals bij de verandering in het aandeel Marokkaanse gezinnen is de spreiding bij de overige allochtonengroepen gering: het aandeel Turkse, Surinaamse en Antilliaanse gezinnen is in ca.80% van de postcodegebieden nauwelijks veranderd. Daardoor zijn de gestandaardiseerde effecten van deze variabelen veel bescheidener.

Tabel 4.4 Determinanten van het verschil tussen 1994 en 1998 in het aandeel lage inkomens per postcodegebied (ongestandaardiseerde effecten)

verandering (δ_{98-94}) in:	effect op % lage inkomens (δ_{98-94})		
	direct	indirect	totaal
% koopwoningen	-0,02	0,00	-0,02
gemiddelde huurprijs	-0,01	0,00	0,00
% laag opgeleiden	-0,06	0,06	0,00
% eenoudergezinnen	0,15	0,01	0,15
% gezinnen met 3 of meer kinderen	0,00	0,02	0,02
% alleenstaande jongeren	0,06	0,01	0,07
% Marokkaanse gezinnen	0,45	-0,01	0,45
% Turkse gezinnen	0,15	0,04	0,18
% Surinaamse gezinnen	-0,21	0,01	-0,19
% Antilliaanse gezinnen	0,00	-0,07	-0,07
% werklozen en bijstandsontvangers	0,41	–	0,41
% arbeidsongeschikten	0,19	–	0,19
% gepensioneerden	0,13	–	0,13
% zelfstandigen	0,01	–	0,01

Bron: CBS (RIO'94 en '98); GBA; WMD

De verandering in het aandeel eenoudergezinnen heeft een positief effect: een toename van dit huishoudenstype met 1 procentpunt leidt tot een stijging van 0,15 procentpunt in het aandeel lage inkomens per postcodegebied. Hoewel het ongestandaardiseerde effect dus veel lager is dan dat van het aandeel Marokkaanse gezinnen, zijn de gestandaardiseerde effecten vergelijkbaar (0,07 procentpunt). Dit komt doordat de spreiding in de mutatie van het aandeel eenoudergezinnen groter is.

De verandering in het percentage gezinnen met veel kinderen is nauwelijks van invloed op de wijziging in het armoedepercentage. De mutatie in het aandeel laagopgeleiden heeft in het onderzochte tijdvak per saldo geen effect. De positieve indirecte invloeden (vooral: meer laagopgeleiden leidt tot meer werklozen en bijstandsontvangers, en daardoor stijgt het aandeel lage inkomens) worden gecompenseerd door een negatief direct effect. Dit laatste reflecteert wellicht de toegenomen werkgelegenheid, waarvan ook de laagopgeleiden in de onderzochte periode baat hebben gehad.

Tenslotte blijken de kenmerken van het *woningaanbod* nauwelijks van invloed op de mutatie in het armoedepercentage. De verandering in de gemiddelde huurprijs en die in het aandeel koopwoningen hebben geen directe of indirecte invloed op het aandeel lage inkomens. Bij het aandeel koopwoningen speelt de geringe variantie waarschijnlijk een belangrijke rol. In de waarnemingsperiode van vier jaar bleef in de meeste postcodegebieden het aan-

deel koopwoningen betrekkelijk stabiel: in 61% van de gebieden veranderde dit met hooguit 3 procentpunten, en dat lijkt niet genoeg om massale verhuisbewegingen in de lage-inkomensgroep tot stand te brengen. De variatie in de gemiddelde huurprijs is groter, maar desondanks heeft ook deze variabele geen effect op de mutatie in het armoedepercentage. Een mogelijke oorzaak is dat huishoudens met een laag inkomen bij stijgende huurprijzen weinig alternatieven op de woningmarkt hebben: de huur van vergelijkbare woningen is vaak navenant toegenomen. Een andere verklaring kan zijn dat leden van de lage-inkomensgroep hun woonlocatie niet uitsluitend op basis van de huurprijs kiezen, maar ook rekening houden met de kosten van verhuizing, de ligging, de reistijd en -kosten, het sociale netwerk dat zij moeten achterlaten, en dergelijke.

Per saldo wordt de daling in het aandeel lage inkomens in de periode 1994-1998 vooral verklaard door de sterke invloed van de afnemende werkloosheids- en bijstandspercentages. Daarnaast spelen mutaties in het aandeel arbeidsongeschikten, gepensioneerden en eenoudergezinnen een rol. Verder is de invloed van allochtoniteit met name groot gebleken waar het de verandering in het aandeel Marokkaanse gezinnen betreft, maar de variatie hierin is betrekkelijk gering.

Hierbij moet worden gememoreerd dat belangrijke variabelen niet in het model zijn opgenomen: bijna 90% van de variantie in de afhankelijke blijft onverklaard. Het is daardoor mogelijk dat andere kenmerken — met de inkomensmutatie van bejaarden als goede kandidaat (vgl. hoofdstuk 2) — een sterkere invloed hebben dan de hier onderzochte variabelen.

4.5 Veranderende segregatie

Om te achterhalen in welke mate er sprake is van afzondering van huishoudens met een laag inkomen,⁷ zijn segregatie-indices berekend voor gemeenten, stedelijke agglomeraties⁸ en Corop-gebieden⁹ in Nederland. Zo'n index geeft de mate aan waarin huishoudens met een laag inkomen gespreid zijn binnen een gebied (zie kader 4.1).

Kader 4.1

Voor het bepalen van de segregatie-index is Nederland verdeeld in vierkanten van 500 bij 500 meter. De segregatie-index S van een gebied (gemeente, agglomeratie, Corop-gebied, Nederland) wordt nu gegeven door de formule

$$S = 100 \times \frac{1}{2} \sum_i \left| \frac{l_i}{L} - \frac{o_i}{O} \right|$$

waarin l_i en L het aantal huishoudens met een laag inkomen in vierkant i , respectievelijk het gehele gebied voorstellen en o_i en O het aantal overige huishoudens in vierkant i en het gehele gebied. Als de huishoudens met een laag inkomen en de overige huishoudens op dezelfde manier verdeeld zijn over de vierkanten, is de segregatie-index gelijk aan 0. Zijn alle huishoudens met een laag inkomen geconcentreerd in vierkanten waar geen andere huishoudens voorkomen, dan is de segregatie-index gelijk aan 100. De index kan geïnterpreteerd worden als het percentage huishoudens met een laag inkomen dat zou moeten verhuizen om een gelijkmatige spreiding van deze huishoudens te krijgen.

Vooraf in landelijke gebieden zijn er nogal wat vierkanten waar geen of weinig huishoudens wonen. Daarom zijn alleen vierkanten met minimaal 100 huishoudens in de analyse betrokken. Om per gebied voldoende vierkanten over te houden, is de analyse beperkt tot gebieden met in 1998 tenminste 20.000 inwoners. Het komt voor dat een gebiedsgrens dwars door een vierkant loopt. In dat geval wordt alleen dat deel van het vierkant gebruikt dat binnen het gebied ligt, mits daar minimaal 100 huishoudens wonen.

4.5.1 Segregatie in uiteenlopende gebiedseenheden

Hoewel het aandeel lage inkomens tussen 1994 en 1998 afnam, steeg de segregatie-index voor heel Nederland in deze periode van 26,2% naar 28,5%. Dat betekent dat in 1998 bijna drie van de tien huishoudens met een laag inkomen in Nederland zou moeten verhuizen om een gelijkmatige spreiding van lage inkomens over het land te verkrijgen. Er waren in 1998 dus minder huishoudens met een laag inkomen dan in 1994, maar ze waren minder goed gespreid. Dit geldt niet alleen voor Nederland als geheel, maar ook voor het grootste deel van de gemeenten, agglomeraties en Corop-gebieden. In bijna alle 226 gemeenten met meer dan 20.000 inwoners daalde het aandeel van de huishoudens met een laag inkomen en in 182 gemeenten nam de segregatie-index toe. In alle agglomeraties en Corop-gebieden daalde het aandeel van de huishoudens met een laag inkomen. Slechts in het Corop-gebied Zuidwest-Drenthe nam de segregatie af, in alle andere Corop-gebieden en alle agglomeraties steeg de segregatie-index.¹⁰

Tabel 4.5 Ruimtelijke segregatie van huishoudens met een laag inkomen naar soort gebied, 1994-1998

		aantal gebieden	gemiddelde segregatie-index		mutatie
			1994	1998	
			%	%	%
gemeenten met 20.000 of meer inwoners		226	20,8	23,0	2,2
w.v. met	20.000 - 50.000 inwoners	167	20,4	22,5	2,1
	50.000 -100.000 inwoners	34	21,4	24,0	2,6
	100.000 of meer inwoners	25	23,1	25,1	2,0
agglomeraties		21	24,7	26,7	2,0
Corop-gebieden		40	23,1	25,3	2,2
Nederland		1	26,2	28,5	2,3

Bron: CBS (RIO'94 en RIO'98)

In tabel 4.5 staan de gemiddelde segregatie-indices in 1994 en 1998 voor verschillende soorten gebieden. Gemeenten hebben gemiddeld de kleinste index. Daarna volgen de Corop-gebieden en de agglomeraties. Nederland als geheel heeft een grotere index dan de gemiddelden van gemeenten, Corop-gebieden en agglomeraties. Grote gebieden hebben dus gemiddeld een hogere segregatie-index dan kleine gebieden. Dit resultaat behoeft geen verbazing te wekken. De segregatie-index van een groot gebied wordt namelijk niet alleen bepaald door de afzondering in de kleinere eenheden, maar ook door de verschillen tussen de kleinere eenheden (zie ook kader 4.2).

4.5.2 Segregatie op gemeenteniveau

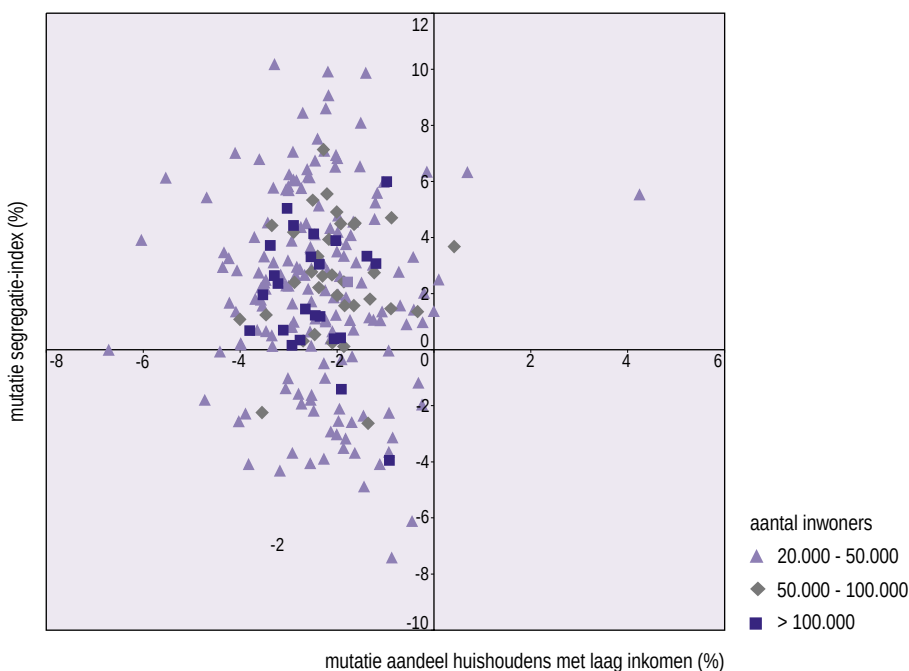
In de periode 1994-1998 steeg de segregatie-index voor de gemeenten met meer dan 20.000 inwoners gemiddeld met ruim twee procentpunten. Bij de middelgrote gemeenten (50.000-100.000 inwoners) steeg de segregatie het sterkst. De segregatie in deze gemeenten is nu gemiddeld niet veel kleiner meer dan die in de grote gemeenten.

Kader 4.2

De spreiding van huishoudens naar inkomen in een gebied kan op verschillende manieren veranderen. Allereerst kan de spreiding veranderen door verhuizingen. Als rijkere huishoudens naar betere buurten verhuizen en de huishoudens met een laag inkomen in de slechtere buurten achterblijven, neemt de ruimtelijke segregatie naar inkomen toe. Ten tweede kan de segregatie veranderen doordat inkomens zich verschillend ontwikkelen. Als in een arme buurt bij een deel van de huishoudens het inkomen stijgt (en deze huishoudens niet verhuizen), dan zal de spreiding van de huishoudens naar inkomen evenwichtiger worden. Tenslotte zou de segregatie-index kunnen veranderen door wijzigingen van de gebiedsgrenzen. De laatste oorzaak is in dit hoofdstuk zoveel mogelijk uitgesloten. Als gebiedsindeling is die van 1998 gebruikt. Gemeentelijke herindelingen hebben dus geen invloed op de hier berekende segregatie.

De veranderingen in de segregatie-index vertonen een grote spreiding (zie figuur 4.3). In vier van de vijf gemeenten met meer dan 20.000 inwoners steeg de segregatie, in de andere daalde zij. De grootste mutaties (omhoog of omlaag) deden zich voor in de kleinere gemeenten. In deze gemeenten kan de bouw van een kleine nieuwbouwwijk al een grote verandering veroorzaken. Zo steeg de segregatie-index in de gemeenten Oldebroek, Putten en Voorschoten rond de 10 procentpunten en nam de segregatie in Werkendam af met 7 procentpunten. Maar ook in grotere gemeenten komen flinke veranderingen voor.

Figuur 4.3 Mutatie segregatie-index naar mutatie aandeel huishoudens met laag inkomen, 1994-1998

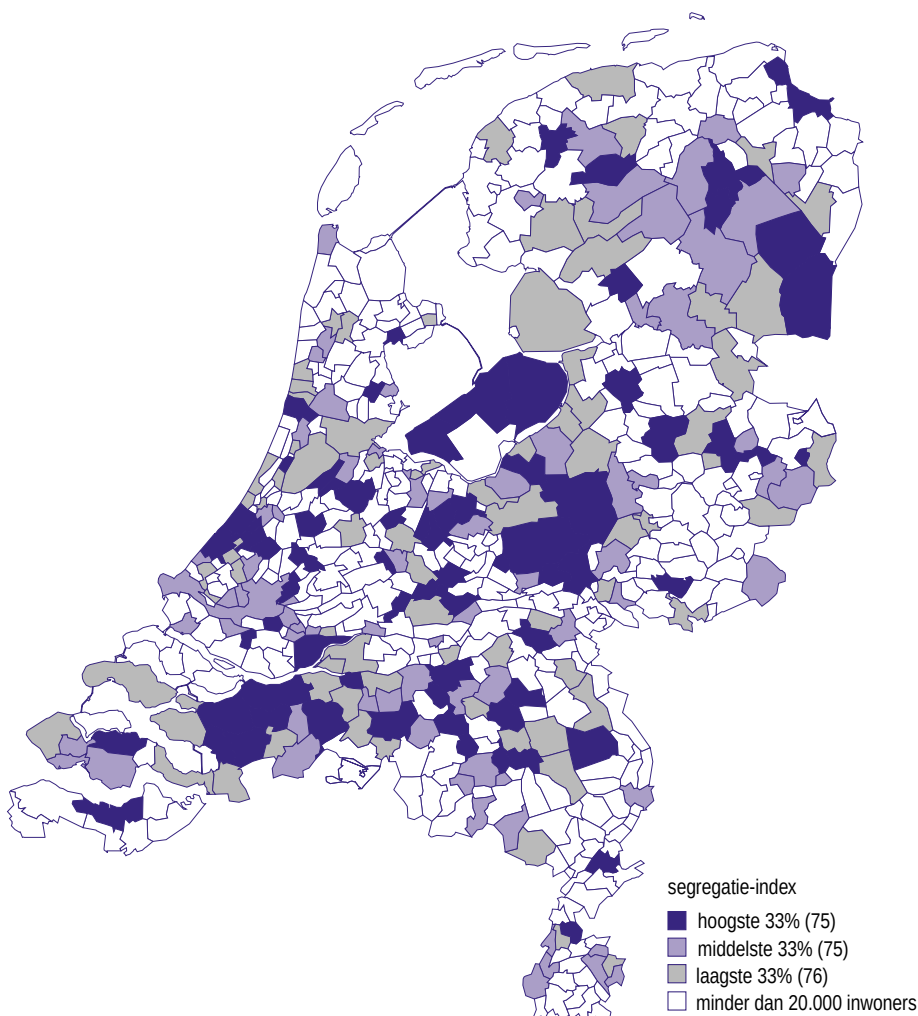

Bron: CBS (RIO'94 en '98)

De segregatie-index in Gouda (koploper in de categorie '50.000-100.000 inwoners') steeg met 7 procentpunten en die in Zoetermeer (categorie 'meer dan 100.000 inwoners') met 6 procentpunten. Niet toevallig zijn dit gemeenten met veel nieuwbouwactiviteiten.

De segregatie-index van de gemeenten met meer dan 20.000 inwoners was in 1998 gemiddeld 23%. De waarde van de index varieerde van 14% tot 33%. Rangschikt men de gemeenten naar hoogte van de segregatie-index, dan kunnen ze in drie gelijke groepen verdeeld worden: gemeenten met een lage index ($< 21,4\%$), gemeenten met een hoge index ($> 24,8\%$) en gemeenten die een middenpositie innemen. In figuur 4.4 is weergegeven tot welke van de drie groepen de in de analyse opgenomen gemeenten behoren.

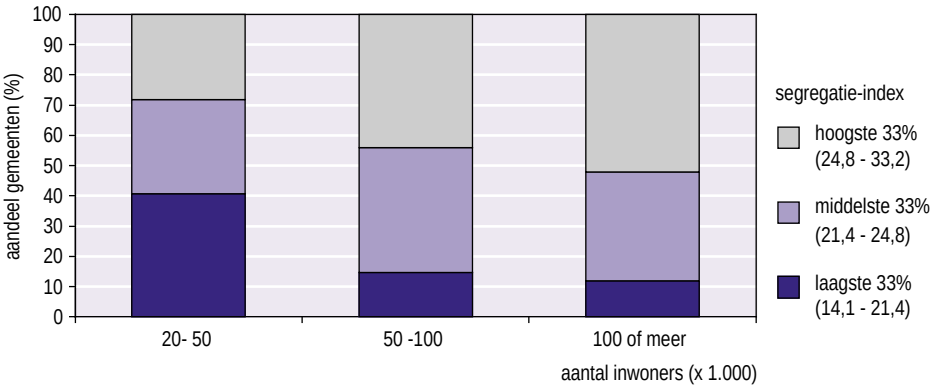
Figuur 4.4 Gemeenten met meer dan 20.000 inwoners naar klasse van de segregatie-index, 1998

Bron: CBS (RIO'98)

In alle groepen komen grote, middelgrote en kleinere gemeenten voor. Zo is de ruimtelijke afzondering van huishoudens met een laag inkomen klein in Amsterdam (19%) en groot in Den Haag (28%), klein in Werkendam (14%) en groot in Aalsmeer (33%). Wel waren de grote en middelgrote gemeenten oververtegenwoordigd in de groep met een hoge index (zie figuur 4.5). Bijna de helft van de middelgrote en grote gemeenten had een hoge segregatie-index. Tussen de grote en de middelgrote gemeenten was in 1998 weinig verschil meer. De kleine gemeenten met 20.000-50.000 inwoners waren daarentegen oververtegenwoordigd in de groep met een lage index: vier op de tien kleine gemeenten vielen in deze groep. In de grotere gemeenten komen concentraties van huishoudens met laag inkomen dus meer voor dan in kleinere gemeenten.

Figuur 4.5 Gemeenten naar grootteklasse en segregatie huishoudens met een laag inkomen, 1998

Bron: CBS (RIO'94 en RIO'98)

De mutatie van de segregatie-index blijkt niet of nauwelijks samen te hangen met de verandering in het percentage huishoudens met een laag inkomen. Het spreidingsdiagram (figuur 4.3) laat geen duidelijke relatie zien. De correlatiecoëfficiënt is -0,04. Deze waarde verschilt niet significant van 0. Het lijkt er dan ook op dat veranderingen in aantallen lage inkomens en veranderingen in de spreiding van lage inkomens veroorzaakt worden door min of meer onafhankelijke processen.

4.5.3 Segregatie in grote steden en agglomeraties

Bij het thema 'ruimtelijke segregatie' is de aandacht vaak gericht op het stedelijke milieu, omdat daar relatief veel mensen met een laag inkomen wonen.¹¹ Vooral met betrekking tot de vier grootste steden komt regelmatig de vraag op of er wijken met bijna uitsluitend arme huishoudens aan het ontstaan zijn. In deze paragraaf wordt daarom speciaal aandacht geschonken aan de vier grote steden en de stedelijke agglomeraties.

Tabel 4.6 Segregatie huishoudens met een laag inkomen in de vier grote steden en hun agglomeraties, 1994 en 1998

	1994		1998	
	gemeente	agglomeratie	gemeente	agglomeratie
	%			
Amsterdam	18,3	26,5	18,6	27,0
Den Haag	25,7	29,2	28,1	30,8
Rotterdam	23,0	27,8	24,2	30,2
Utrecht	18,7	25,7	21,1	26,9

Bron: CBS (RIO'94 en RIO'98)

Uit paragraaf 4.2 kwam naar voren dat het aandeel lage inkomens het hoogst was in Rotterdam. Amsterdam telt verhoudingsgewijs iets minder lage inkomens, op korte afstand gevolgd door Den Haag. In Utrecht ligt het percentage lage inkomens onder het niveau van de andere drie grote steden (vergelijk figuur 4.1). De segregatie van huishoudens met een laag inkomen toont een andere rangordening. In Den Haag is de segregatie het grootst: hier zijn veel gebieden met extreem veel huishoudens met een laag inkomen, en gebieden waar bijna geen huishoudens met een laag inkomen voorkomen. Rotterdam kent minder segregatie dan Den Haag, maar meer dan Amsterdam en Utrecht, waar de huishoudens met een laag inkomen aanzienlijk minder afgezonderd leven.

Vorenstaande beschrijving is beperkt tot de vier grote gemeenten zelf. Als we de ruimtelijke segregatie van de vier grote steden goed willen analyseren, is het beter een groter gebied dan de gemeente in beschouwing te nemen. Kerngemeente en omliggende gemeenten vormen samen één stedelijk systeem en in zekere zin hebben de gemeentegrenzen weinig sociaal-economische betekenis. Een meer geschikte ruimtelijke eenheid voor de analyse is de stedelijke agglomeratie. De indeling in agglomeraties is juist ontworpen om de verflechting tussen kerngemeente en randgemeenten weer te geven. Het percentage huishoudens met een laag inkomen is in de agglomeraties aanzienlijk kleiner dan in de centrumgemeenten. In de agglomeraties Amsterdam, Rotterdam en Den Haag komen nog steeds meer huishoudens met een laag inkomen voor dan het landelijke gemiddelde, maar de verschillen zijn niet zo groot als bij de kerngemeenten. In de agglomeratie Utrecht is het aandeel huishoudens met een laag inkomen zelfs kleiner dan landelijk. De segregatie van huishoudens met een laag inkomen is in de agglomeraties aanzienlijk groter dan in de centrale gemeenten. De verschillen tussen kern- en randgemeenten dragen dus wezenlijk bij aan de segregatie in agglomeraties. Net als bij de kerngemeenten is ook bij de agglomeraties de segregatie het grootst in de agglomeratie Den Haag (31%). Het verschil met de agglomeratie Rotterdam is echter klein. Amsterdam en Utrecht volgen op enige afstand. Al met al zijn de verschillen in segregatie tussen de agglomeraties veel kleiner dan die tussen de kerngemeenten.

Tabel 4.7 Segregatie huishoudens met een laag inkomen in agglomeraties, 1994-1998

agglomeratie	1994		1998		mutatie 1994-1998	
	%	rangorde	%	rangorde	%	rangorde
Amsterdam	26,5	7	27,0	9	0,5	18
Arnhem	28,9	2	30,2	2	1,3	14
Breda	24,6	11	25,3	14	0,7	17
Dordrecht/Zwijndrecht	27,4	4	29,9	4	2,5	8
Eindhoven	23,5	13	25,8	13	2,3	10
Enschede/Hengelo	25,2	9	28,4	7	3,2	5
Geleen/Sittard	22,4	18	28,1	8	5,7	1
Den Haag	29,2	1	30,8	1	1,6	12
Groningen	24,8	10	25,0	16	0,2	19
Haarlem	21,6	19	24,9	17	3,3	3
Heerlen/Kerkrade	21,6	20	24,5	18	3,0	6
Den Bosch	26,8	6	28,6	5	1,8	11
Hilversum	22,9	15	23,0	20	0,1	20
Leiden	27,0	5	28,4	6	1,4	13
Maastricht	22,8	16	26,1	12	3,3	4
Nijmegen	22,6	17	25,3	15	2,7	7
Rotterdam	27,8	3	30,2	3	2,4	9
Tilburg	23,3	14	26,9	11	3,6	2
Utrecht	25,7	8	26,9	10	1,1	16
Velsen/Beverwijk	21,1	21	22,4	21	1,3	15
Zaanstreek	24,0	12	24,1	19	0,1	21

Bron: CBS (RIO'94 en RIO'98)

Tabel 4.7 geeft voor alle 21 agglomeraties de segregatie-index. De agglomeratie Den Haag heeft ook in dit gezelschap de hoogste segregatie. Arnhem en Rotterdam volgen op korte afstand, Amsterdam en Utrecht zijn in dit gezelschap middenmoters. Huishoudens met een laag inkomen zijn het meest verspreid in de agglomeratie Velsen/Beverwijk. Er is geen sprake van dat ruimtelijke segregatie van lage inkomens alleen in de agglomeraties van de vier grote steden voorkomt. In veel middelgrote gemeenten is de segregatie niet kleiner dan die in de grote steden.

4.5.4 Conclusie

In Nederland wonen huishoudens met een laag inkomen steeds vaker bij elkaar in de buurt. De ruimtelijke segregatie van huishoudens naar inkomen is in de periode 1994-1998 aanzienlijk toegenomen. Dat geldt niet alleen voor Nederland als geheel, maar ook voor het overgrote deel van de gemeenten, agglomeraties en Corop-gebieden. De segregatie in de grote gemeenten is het grootst, maar de middelgrote gemeenten zijn bezig met een inhaal-slag.

Veranderingen in de ruimtelijke spreiding van huishoudens met een laag inkomen lijken weinig te maken te hebben met veranderingen in het aandeel huishoudens met een laag inkomen.

- 1 Bij de berekening van de armoedepercentages wordt de groep met minder dan 52 weken buiten beschouwing gelaten. In 1994 omvatte die categorie in Roermond ongeveer 12% van de huishoudens, veel meer dan in de andere gemeenten. Vier jaar later was de groep veel kleiner (circa 3%). Het is waarschijnlijk dat de lage inkomens in 1994 in de categorie met minder dan 52 weken inkomen oververtegenwoordigd waren.
- 2 In Ubbergen doet de toename zich in twee gebieden voor. In postcodegebied 6573 is sprake van een sterke toename van het percentage alleenstaanden en bejaarden, terwijl ook het aandeel zelfstandigen en de groep 'sociaal-economische categorie niet-indeelbaar' toeneemt. In postcodegebied 6578 is het percentage gezinnen met kinderen toegenomen, evenals het aandeel van de 55-65-jarigen. In de gemeente Mook en Middelaar is de toename geconcentreerd in postcodegebied 6585. Hier stijgt het aandeel 65-plussers en alleenstaanden met ruim 4 procentpunten, en neemt ook het aandeel zelfstandigen en arbeidsongeschikten toe. Voor een deel kunnen deesignaleerde verschillen overigens samenhangen met steekproeffluctuaties.
- 3 De naamsaanduidingen van de postcodegebieden zijn afkomstig van Bureau Geodan (dat de postcodekaart van Nederland vervaardigt), de Topografische Atlas van Nederland (van de Topografische Dienst Nederland) en uit het 100.000-stratenboek van de oliemaatschappij Shell.
- 4 Amos (Analysis of moment structures) biedt de mogelijkheid lineaire structurele modellen te toetsen, analoog aan het bekendere Lisrel-programma. Voor het hier gespecificeerde model gelden de volgende goodness-of-fit indicatoren: $\chi^2 = 215,9$ bij 25 vrijheidsgraden; $P_{close} = 0,68$; $GFI = 0,99$; $AGFI = 0,96$. In een aantal voor de hand liggende gevallen zijn covarianties tussen de errortermen in het model opgenomen. Dit betreft onder meer $\delta_{(98-94)}$ (eenoudergezinnen, opleiding) * $\delta_{(98-94)}$ (allochtoon), vanwege de hogere kans van bepaalde etnische groepen op een laag scholingsniveau en een hoog (Surinamers) of laag (Turken en Marokkanen) aandeel eenoudergezinnen. Om het uittreddingseffect te vangen, zijn ook covarianties opgenomen tussen de veranderingen in het aandeel werklozen, bijstandontvangers, arbeidsongeschikten enerzijds, en $\delta_{(98-94)}$ (gepensioneerden) anderzijds.
- 5 Nagegaan is of het ongestandaardiseerde effect afneemt indien een tiental postcodegebieden waar de mutatie in het aandeel Marokkaanse gezinnen relatief groot was (-2 à -4 procentpunten, of +5 procentpunten en meer). Hierdoor daalt het effect van de variabele met ongeveer 10 procentpunten, maar blijft het aanzienlijk sterker dan bij de Turkse groep.
- 6 Het gestandaardiseerde effect wordt berekend door het ongestandaardiseerde effect te vermenigvuldigen met de verhouding in de standaarddeviaties van de onafhankelijke en afhankelijke variabelen, in dit geval: $0,46 * 0,55/3,63 = 0,07$.
- 7 Zie voor een beschrijving van het begrip 'laag inkomen' hoofdstuk 2 (kader 2.2) van dit boek.
- 8 De indeling naar stedelijke agglomeraties beoogt de sociaal-economische vervlechting aan te geven tussen kernsteden en hun randgemeenten.
- 9 De Corop-indeling is omstreeks 1970 ontworpen door de Coördinatiecommissie regionaal onderzoeksprogramma, waaraan de indeling haar naam dankt. Er worden veertig gebieden onderscheiden. Merk op dat de Corop-gebieden Agglomeratie Haarlem en Agglomeratie Den Haag niet precies samenvallen met respectievelijk de agglomeraties Haarlem en Den Haag.
- 10 Het percentage huishoudens met een laag inkomen en de segregatie-index van gemeenten met meer dan 20.000 inwoners, provincies, agglomeraties en Corop-gebieden is te vinden op de website <http://www.scp.nl>.
- 11 Omdat in deze bijdrage gemeenten met minder dan 20.000 inwoners buiten beschouwing zijn gelaten, komt de thematiek van armoede op het platteland hier niet aan de orde. De gekozen techniek laat analyse van ruimtelijke segregatie van huishoudens met een laag inkomen in landelijke gebieden niet toe.

Huishoudens met een laag inkomen wonen naar verhouding vaker in woningen van mindere kwaliteit en in minder aantrekkelijke buurten. De verschillen zijn echter niet groot. In vergelijking met huishoudens boven de lage-inkomensgrens wonen huishoudens met een laag inkomen vaker in huurwoningen, in flats en in woningen die gebouwd zijn in de naoorlogse periode tot 1970. Deels daarmee samenhangend blijken huishoudens met een laag inkomen vaker te wonen in slecht onderhouden woningen en in woningen waaraan bepaalde voorzieningen, zoals isolatie, ontbreken. Wat de woonomgeving betreft wonen huishoudens met een laag inkomen naar verhouding veel in buurten waar overlast voorkomt. Huurders met een laag inkomen besteden een groter percentage van hun inkomen (+7 procentpunten) aan huur dan hogere-inkomensgroepen.

5.1 Inleiding

Wonen behoort tot de basisbehoeften van ieder huishouden. Een van de doelstellingen van het volkshuisvestingsbeleid in Nederland is om alle huishoudens, ongeacht hun inkomen, kwalitatief goede en betaalbare huisvesting te bieden (zie o.a. VROM 1999). Huishoudens met een laag inkomen (zie kader 5.1) hebben echter door hun beperkte budget veel minder keuzemogelijkheden op het vlak van huisvesting. Een relatief groot deel van hun inkomen gaat op aan woonlasten, maar absoluut gesproken kunnen ze minder besteden aan huisvesting dan huishoudens met een hoger inkomen. In veel gevallen zal dit ten koste gaan van de kwaliteit van de huisvesting en het wooncomfort.

In dit hoofdstuk wordt de woonsituatie van de huishoudens met lage inkomens vergeleken met die van de overige huishoudens. Eerst komen enkele algemene gegevens over de woonsituatie van de huishoudens met een laag inkomen aan de orde. In de daaropvolgende paragrafen komen achtereenvolgens de woonlasten en de kwaliteit van de woning en van de woonomgeving aan bod.

Kader 5.1 De lage-inkomensgroep in het WBO

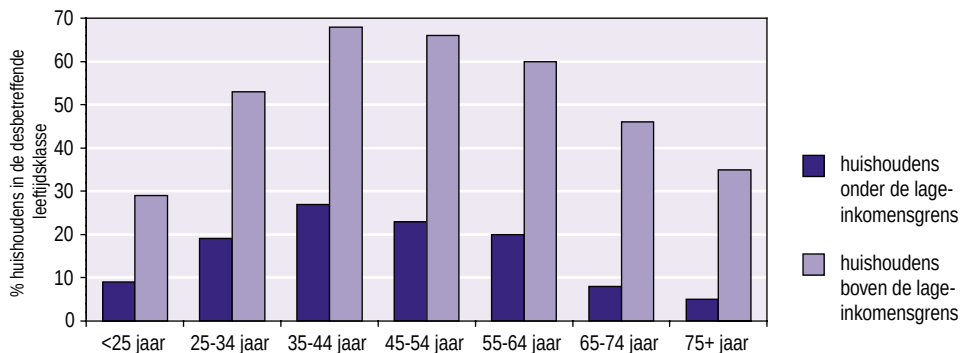
De afbakening van het begrip 'huishouden met een laag inkomen' heeft zoveel mogelijk op dezelfde wijze plaatsgevonden als in de overige hoofdstukken van dit boek. Het bleek echter niet mogelijk om exact dezelfde berekeningswijze als in het Inkomenspanelonderzoek toe te passen. Dat komt doordat in het Woningbehoeftenonderzoek(WBO) alleen naar het inkomen van de kostwinner van het huishouden en een eventuele partner wordt gevraagd. Van andere leden van het huishouden (bv. meerderjarige kinderen) zijn derhalve geen inkomensgegevens bekend. Dat zou tot gevolg kunnen hebben dat op basis van de gegevens uit het WBO een huishouden ten onrechte wordt gerekend tot de lage inkomens, terwijl door het inkomen van een ander lid van het huishouden het huishoudensinkomen helemaal niet zo laag is. Om deze mogelijke vertekening te voorkomen, worden in de analyses in dit hoofdstuk de huishoudens met een andere volwassene dan kostwinner en partner buiten beschouwing gelaten. Dat betekent dat de uitkomsten in dit hoofdstuk gebaseerd zijn op gegevens van ongeveer 90% van alle huishoudens. Huishoudens met een laag inkomen vormen dan 16% van het totaal aantal huishoudens. Dat komt goed overeen met de resultaten uit het Inkomenspanelonderzoek.

* Bijdrage van het CBS, geschreven door drs. A.A.M.W. van Gessel-Dabekaussen.

5.2 Hoe wonen de huishoudens met een laag inkomen?

Van alle huishoudens met een laag inkomen woont het merendeel in een huurhuis. Maar één op de zes mag zich eigenaar van een woning noemen. Een verklaring voor het grote aantal huurders met een laag inkomen is de leeftijdsopbouw van deze groep huishoudens. De leeftijdscategorieën die het sterkst vertegenwoordigd zijn, zijn jongeren tot 25 jaar en ouderen vanaf 65 jaar. Dit zijn precies de leeftijdsgroepen waarvan, ongeacht het inkomen, het merendeel in een huurwoning woont. Jongeren die voor het eerst zelfstandig gaan wonen, starten vaak in een huurwoning. Ook van de ouderen (vanaf 65 jaar) woont het merendeel in een huurwoning. Bij met name 75-plussers betreft het vaak specifieke ouderenwoningen. Leeftijd is echter niet de enige factor die een rol speelt bij het al dan niet huren van een woning. Ook bij de andere leeftijdsgroepen blijkt dat onder de huishoudens met lage inkomens minder eigen-woningbezit voorkomt dan bij de andere inkomens (figuur 5.1). Een voor de hand liggende verklaring hiervoor is dat deze huishoudens over minder leen-capaciteit beschikken om een hypotheek voor een eigen woning af te sluiten. Woningen worden vooral gekocht door mensen met een betaalde baan. Deze groep komt relatief weinig voor bij huishoudens met een laag inkomen.

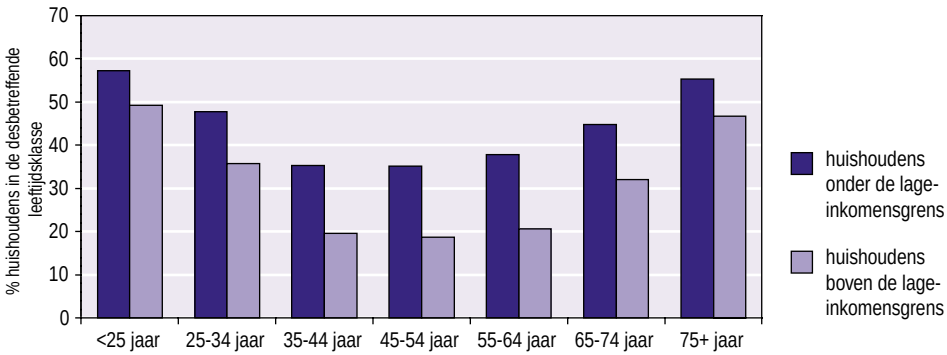
Figuur 5.1 Huishoudens met een eigen woning, naar inkomen en leeftijd, 1998

Bron: CBS (WBO'98)

Huishoudens met een laag inkomen wonen naar verhouding vaker in flats, etage-, benedenboven-, en portiekwoningen of maisonnettes, verder aangeduid met flats e.d. (figuur 5.2). Ook hier speelt de leeftijdsopbouw en daarmee samenhangend de samenstelling van de huishoudens met lage inkomens een rol. Ruim de helft van alle huishoudens met een laag inkomen bestaat uit eenpersoonshuishoudens en die wonen in het algemeen vaker in een flat e.d. dan meerpersoonshuishoudens. Het betreft veelal jongeren die een start maken op de woningmarkt en ouderen die alleen komen te staan en kleiner gaan wonen. Ook hier blijkt echter dat onder lage inkomens ook in andere leeftijdsgroepen relatief meer huishoudens in een flat e.d. wonen. Dat is in overeenstemming met het gegeven dat flats vaker verhuurd worden dan eengezinswoningen. Na correctie voor de grootte van het huishouden, de leeftijd van de hoofdbewoner en huur/koop is er wat betreft het wonen in een flat geen verschil meer tussen huishoudens onder en boven de lage-inkomensgrens.

Figuur 5.2 Huishoudens in een flat e.d., naar inkomen en leeftijd, 1998

Bron: CBS (WBO'98)

Een klein deel (2%) van alle Nederlandse huishoudens exclusief studenten woont niet in een gewone woning, maar in een wooneenheid of een andere woonruimte. Hieronder vallen o.a. kamers, delen van woningen, woonwagens en woonboten. Onder de huishoudens in een wooneenheid of een andere woonruimte komen relatief veel huishoudens met een laag inkomen voor: ruim een kwart van alle huishoudens die zo gehuisvest zijn, behoort tot de lage inkomens. Van alle huishoudens in Nederland woont meer dan de helft (54%) in de stad¹ (zie tabel 5.1).

Tabel 5.1 Algemene woongegevens van huishoudens, 1998 (in procenten)

	huishoudens onder de lage-inkomensgrens	huishoudens boven de lage-inkomensgrens
totaal	100	100
huurwoning	83	43
koopwoning	17	56
flats e.d.	44	28
eengezinswoning	48	66
w.v. vrijstaand	4	13
twee onder een kap	5	12
hoekwoning	12	13
tussenwoning	26	28
overig	8	6
w.v. overige woning	2	4
wooneenheid of andere woonruimte	3	2
inwonend	1	0
stad: centrum	9	7
stad: buiten centrum	44	38
stad: rand/landelijk	7	7
dorp: kern	32	36
dorp: rand/landelijk	9	11

Bron: CBS (WBO'98)

Van alle huishoudens met een laag inkomen blijkt echter een groter deel in de stad te wonen, namelijk 60%. Bij een verdere indeling naar woonmilieu zijn het vooral wijken die op een wat grotere afstand van het centrum liggen waar naar verhouding meer arme huishoudens wonen. Binnen deze wijken is meer dan de helft van alle arme huishoudens in een flat of andere vorm van meergezinswoning gehuisvest. Ook blijken in deze wijken naar verhouding veel arme gezinnen met kinderen te wonen, zowel een- als tweoudergezinnen.

5.3 Wonen de huishoudens met een laag inkomen het goedkoopst?

5.3.1 Woonlasten

Van de eigenaren met een inkomen boven de lage-inkomensgrens heeft het overgrote deel een koopquote die onder de 30% ligt (gemiddelde quote 14%). Bij de huishoudens met een laag inkomen heeft echter bijna de helft te maken met een koopquote die boven 30% ligt (gemiddelde quote 34%, zie tabel 5.2). Dit betekent dat de eigenaren met een laag inkomen gemiddeld eenderde van hun besteedbare inkomen uitgeven aan hun vaste woonlasten. Bij huurders zijn de verschillen in quote tussen huishoudens met een laag inkomen en de overige huishoudens niet zo groot als bij eigenaren. Maar ook hier hebben huishoudens met een laag inkomen een groter deel van hun inkomen nodig om de huur te kunnen betalen. De gemiddelde huurquote van huurders met een laag inkomen bedraagt 28%, die van de overige huishoudens 21%.

Kader 5.2 Huur- en koopquotes

De basishuur verminderd met eventuele individuele huursubsidie vormt de netto vaste woonuitgave van een huishouden in een huurwoning. Uitgedrukt in een percentage van het nettohuishoudensinkomen levert dit de **nettohuurquote** op.

Voor eigenaren-bewoners worden tot de netto vaste woonuitgaven gerekend de brutohypotheeklasten (rente, aflossing, levensverzekeringspremie) vermeerderd met opstalverzekering, erfpacht en het eigenarendeel van de OZB, en verminderd met een eventuele rijksbijdrage en met het fiscale effect. Uitgedrukt in een percentage van het nettohuishoudensinkomen levert dit de **nettokoopquote** op.

Een hoge koop- of huurquote betekent dat een huishouden een groot deel van het inkomen nodig heeft voor zijn vaste woonuitgaven. Hoe hoger de quote, des te minder bestedingsruimte er overblijft voor andere uitgaven van het huishouden.²

Tabel 5.2 Huishoudens onder de lage-inkomensgrens en huishoudens boven de lage-inkomensgrens, 1998 (in procenten)

	huishoudens onder de lage-inkomensgrens ^a	huishoudens boven de lage-inkomensgrens ^a
gemiddelde huurquote van huurders	28	21
gemiddelde koopquote van eigenaren	34	14
huurquote		
< 10%	4	8
10%–19%	35	54
20%–29%	35	33
30%–39%	16	4
≥ 40%	8	1
totaal	100	100
koopquote		
< 10%	9	31
10%–19%	17	46
20%–29%	25	19
30%–39%	18	4
≥ 40%	31	1
totaal	100	100

a Exclusief huishoudens met inkomen uit eigen bedrijf of vrij beroep.

Bron: CBS (WBO'98)

5.3.2 Wonen de arme huishoudens in de goedkope woningen?

De waarde van de woning van een huishouden met een laag inkomen bedraagt gemiddeld 147.000 gulden (WOZ-waarde, zie kader 5.3). Voor de overige huishoudens is de waarde gemiddeld 40.000 gulden hoger, namelijk 187.000 gulden. Bij huurwoningen bedraagt het verschil slechts 4.000 gulden. Een huurwoning van een huishouden met een laag inkomen heeft gemiddeld een waarde van 134.000 gulden, terwijl een huurwoning van andere huishoudens een gemiddelde waarde heeft van 138.000 gulden. Koopwoningen zijn meer waard. Een koopwoning heeft een gemiddelde waarde van 220.000 gulden. Eigenaren met een laag inkomen hebben een huis dat een gemiddelde waarde heeft van 208.000 gulden en overige eigenaren een van 221.000 gulden.

Kader 5.3 Waarde van de woning

In de wet Waardering onroerende zaken, de WOZ, is een uniforme wijze van waardebepaling van onroerende zaken vastgelegd. De aldus bepaalde waarde wordt gebruikt voor de gemeentelijke aanslag onroerende-zaakbelasting (OZB), voor de omslagheffing van de waterschappen, voor het huurwaardeforfait in de inkomstenbelasting en voor de vermogensbelasting. Met de WOZ-waarde is het dus ook goed mogelijk om de waarde van de woningen met elkaar te vergelijken. De hier gebruikte WOZ-waarde is van 1998, maar uitgedrukt in prijzen van 1995.

Bij de verdeling van huishoudens over de woningvoorraad is het van belang dat de prijs van de woondienst zo goed mogelijk past bij het inkomen van het desbetreffende huishouden. Het beleid van de overheid op dit punt is vooral op gericht op de huursector. Om na te gaan of en in hoeverre de huishoudens met een laag inkomen in de goedkoopste woningen wonen, is een splitsing gemaakt in huur en koop. Van alle huishoudens die in een huurwoning gehuisvest zijn, bestaat 30% uit huishoudens met een laag inkomen. Huurwoningen met een huurbedrag (exclusief huursubsidie) tot 538 gulden per maand behoren tot de 30% goedkoopste huurwoningen. In dit contingent goedkope huurwoningen blijken twee op de vijf huishoudens tot de lage-inkomensgroep te behoren. Van een sterke concentratie van lage inkomens in goedkope woningen is dus geen sprake. Van alle koopwoningen wordt slechts 7% bewoond door huishoudens met een laag inkomen. De koopwoningen met een waarde tot 100.000 gulden behoren tot de 7% goedkoopste koopwoningen. Het blijkt dat van alle goedkope koopwoningen 12% wordt bewoond door een huishouden met een laag inkomen. Ook hier dus geen sterke concentratie van lage inkomens in goedkope koopwoningen.

5.4 Zijn de huishoudens met een laag inkomen oververtegenwoordigd in kwalitatief mindere woningen?

5.4.1 De bouwperiode

Huishoudens met een laag inkomen zijn licht oververtegenwoordigd in de huizen van vóór 1970 (tabel 5.3). En omgekeerd wonen er in de nieuwbouw naar verhouding minder arme huishoudens. De nieuwbouw, grotendeels bestaande uit koopwoningen, trekt meer tweeverdieners aan en hierdoor meer huishoudens met een hoger inkomen. De bouwperiode van een woning vormt een belangrijke graadmeter voor de kwaliteit van de woning. Zowel door invoering van regels en verordeningen als door de beschikbaarheid van nieuwe materialen is de kwaliteit van de woningvoorraad in de loop van de decennia sterk verbeterd. Hoewel een ouder huis niet per definitie kwalitatief minder goed hoeft te zijn, blijkt er wel degelijk een samenhang te bestaan tussen de mate van onderhoud en de ouderdom van de woning. Hoe ouder de woningen, des te groter het percentage slecht onderhouden woningen.

Tabel 5.3 Woningen naar bouwperiode, 1998 (in procenten)

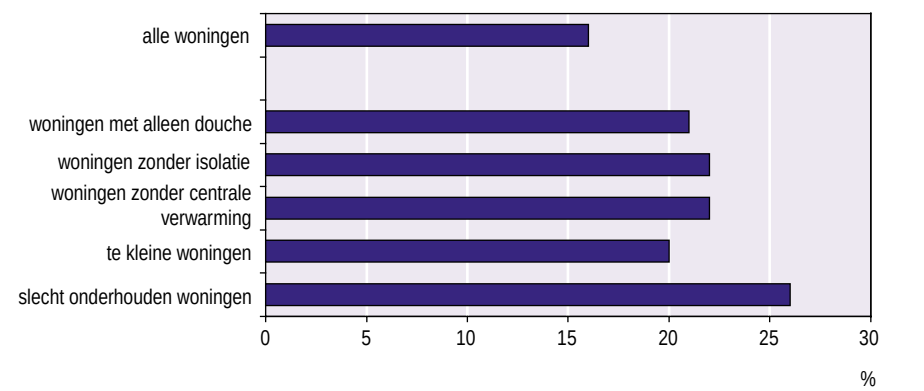
	huishoudens onder de lage-inkomensgrens	huishoudens boven de lage-inkomensgrens
totaal	100	100
< 1945	18	21
1945-1959	16	12
1960-1969	18	15
1970-1979	20	20
1980-1989	16	18
> 1990	9	14
onbekend	3	1

Bron: CBS (WBO'98)

5.4.2 Onderhoud en voorzieningen

Ruim één op de tien woningen wordt door zijn bewoners getypeerd als slecht onderhouden. Van deze groep woningen wordt een kwart bewoond door huishoudens met een laag inkomen. Dit betekent een oververtegenwoordiging van deze huishoudens in slecht onderhouden woningen (figuur 5.3). Immers, huishoudens met een laag inkomen vormen 16% van alle huishoudens. Als van alle woningen met een bepaald kenmerk, bijvoorbeeld alle slecht onderhouden woningen, meer dan 16% bewoond wordt door huishoudens met een laag inkomen, betekent dit een oververtegenwoordiging van deze huishoudens. Het zijn vooral de woningen die gebouwd zijn vóór 1970 waar het onderhoud te wensen overlaat. In 80% van de gevallen gaat het om huurwoningen.

Figuur 5.3 Het aandeel van de huishoudens onder de lage-inkomensgrens in kwalitatief minder goede woningen, 1998 (in procenten)

Bron: CBS (WBO'98)

Van alle eigenaren behoort ongeveer 5% tot de lage inkomens, maar 10% van de slecht onderhouden eigen woningen wordt bewoond door huishoudens onder de lage-inkomensgrens. Zowel eigenaren als huurders met een laag inkomen zijn dus oververtegenwoordigd in de slecht onderhouden woningen.

Deze resultaten stroken met die uit onderzoek waarin door huishoudens uitspraken zijn gedaan over een aantal kenmerken van hun woning die te maken hebben met het onderhoud. Huishoudens met een laag inkomen scoren op alle onderzochte aspecten minder gunstig dan de huishoudens met een hoger inkomen (tabel 5.4).

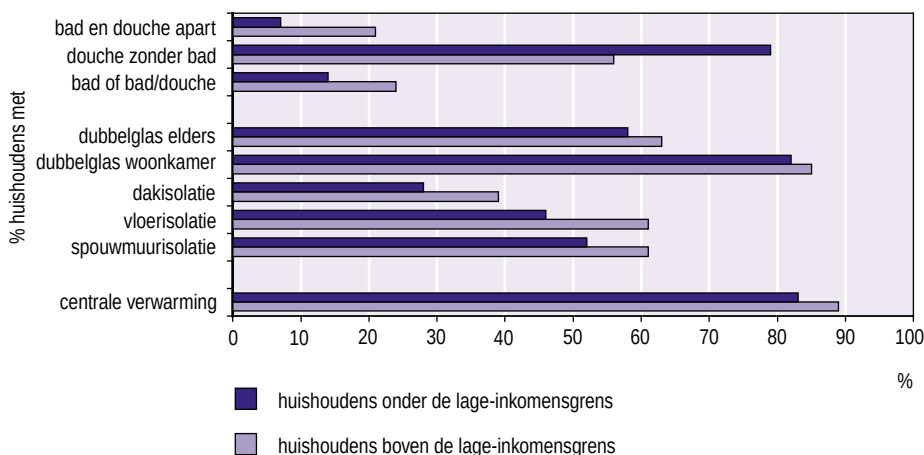
Tabel 5.4 Problemen met de woning, 1998 (in procenten),

	huishoudens onder de lage-inkomensgrens	huishoudens boven de lage-inkomensgrens
de woning		
is te gehorig	35	19
is te klein	11	10
heeft vochtige muren of vloeren	13	8
heeft verrotte raamkozijnen of vloeren	11	7
heeft een slechte verwarming	11	4
is te donker	10	6
heeft een lekkend dak	4	3

Bron: CBS (SEP'98)

In figuur 5.4 is van een aantal voorzieningen in de woning te zien in hoeverre ze voorkomen bij huishoudens onder en boven de lage-inkomensgrens.

Figuur 5.4 Voorzieningen in de woning, naar inkomen, 1998 (in procenten)

Bron: CBS (WBO'98)

Woningen zonder badkamer zijn zeldzaam geworden. Ook in oudere huizen is altijd wel een bad of douche te vinden. De verschillen spitsen zich meer toe op de mate van luxe van de inrichting. Van de woningen met alleen een douche wordt 21% bewoond door huishoudens met een laag inkomen, terwijl van alle huishoudens die gebruik kunnen maken van de veel luxere combinatie van een aparte douche en bad slechts 6% tot de huishoudens met een laag inkomen behoort.

Centrale verwarming komt in praktisch alle woningen van na 1970 voor. Van de woningen zonder centrale verwarming wordt bijna een kwart bewoond door huishoudens met een laag inkomen.

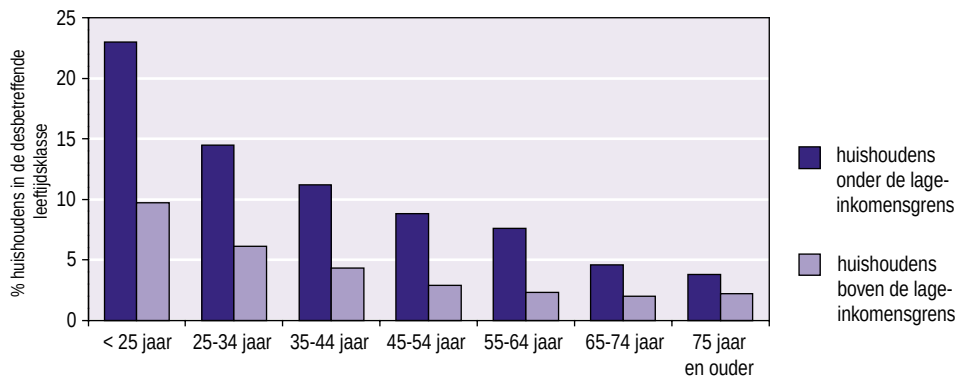
In het algemeen geldt dat naarmate de woning van een later bouwjaar is, het aantal isolatievoorzieningen toeneemt. Hoewel de woningen in Nederland steeds beter geïsoleerd worden, zijn er nog steeds woningen die over geen enkele vorm van isolatie te beschikken, dat wil zeggen geen vloer-, spouwmuur- of dakisolatie en geen dubbele ramen. Van deze ongeïsoleerde woningen wordt 22% bewoond door een huishouden met een laag inkomen. Ook in de woningen met slechts één of twee van de genoemde vormen van isolatie zijn de arme huishoudens met 20% oververtegenwoordigd.

Dubbel glas in de woonkamer en elders in huis komt bij lage inkomens nauwelijks minder voor dan bij andere huishoudens. Dak-, vloer- en spouwmuurisolatie komt echter wel beduidend minder voor. Op het eerste oog is dat te verklaren door het feit dat huishoudens met een laag inkomen vaker flatbewoners zijn en dus niet met al deze mogelijke vormen van isolatie te maken zullen hebben. Maar ook als alleen huishoudens in een eengezinswoning met elkaar vergeleken worden, blijken deze drie vormen van isolatie bij huishoudens met een laag inkomen nog steeds veel minder te zijn toegepast. Het verschil is het grootst bij dakisolatie. Die komt bij huishoudens met een hoger inkomen anderhalf keer zo vaak voor als bij lage inkomens.

5.4.3 *Tevredenheid met de woning*

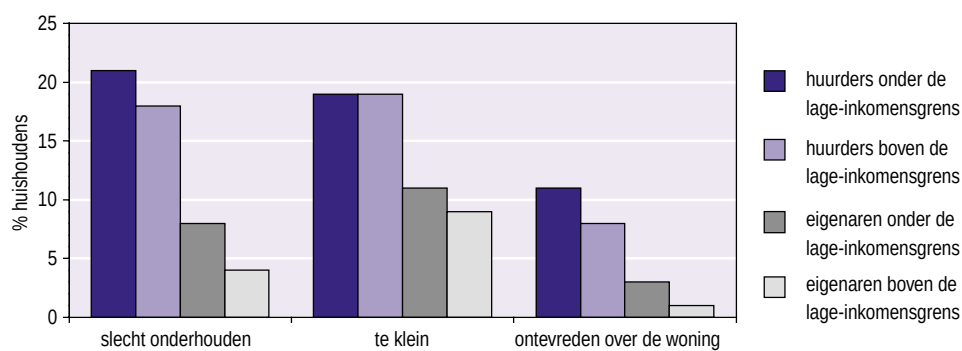
Tevredenheid over de woning is in Nederland in het algemeen groot. Eén op de vijftien huishoudens is ontevreden met de woonruimte. Van de groep ontevreden huishoudens behoort 23% tot de lage inkomens. Van de huishoudens met een laag inkomen zijn er dus relatief veel ontevreden. Zowel bij lage als bij andere inkomens is de ontevredenheid het grootst onder jongeren en neemt deze af met de leeftijd. Voor alle leeftijdscategorieën geldt echter dat de ontevredenheid groter is bij huishoudens met een laag inkomen.(zie figuur 5.5). Ook is de ontevredenheid onder huurders groter dan onder eigenaren (zie figuur 5.6). Ook als men de ontevredenheid corrigeert voor leeftijd en eigendomsverhouding (huurder/eigenaar), blijft er een verschil in tevredenheid bestaan tussen beide inkomensgroepen.

Figuur 5.5 Huishoudens die niet tevreden zijn met de woonruimte, naar inkomen en leeftijd, 1998 (in procenten)

Bron: CBS (WBO'98)

Figuur 5.6 Opvattingen over de woning, naar eigendomsverhouding, 1998 (in procenten)

Bron: CBS (WBO'98)

Eén op de zeven woningen wordt door de bewoners als te klein ervaren. Van deze woningen wordt 20% bewoond door huishoudens met een laag inkomen, en ook dit percentage duidt op een lichte oververtegenwoordiging van lage inkomens. Het feit dat meer huis-

houdens met een laag inkomen hun woning te klein vinden, correspondeert met de gegevens over het aantal kamers in huis en de oppervlakte van de woonkamer bij deze huishoudens. Rekening houdend met de grootte van het huishouden blijkt over de hele linie dat huishoudens met een laag inkomen gehuisvest zijn in woningen met minder kamers en ook dat de oppervlakte van hun woonkamer gemiddeld ongeveer 5 m² kleiner is dan bij de overige huishoudens.

Ook hier is er weer een verschil tussen huurders en eigenaren. Bijna één op de vijf huurders is van mening dat zijn woning te klein is. Eigenaren zijn vaker tevreden over de grootte van hun woning.

Net als bij de algemene tevredenheid over de woning zijn jongeren ook minder tevreden over de grootte van de woning. Na correctie voor leeftijd en eigendomsverhouding blijven echter relatief iets meer huishoudens onder de lage-inkomensgrens van mening dat hun woning te klein is.

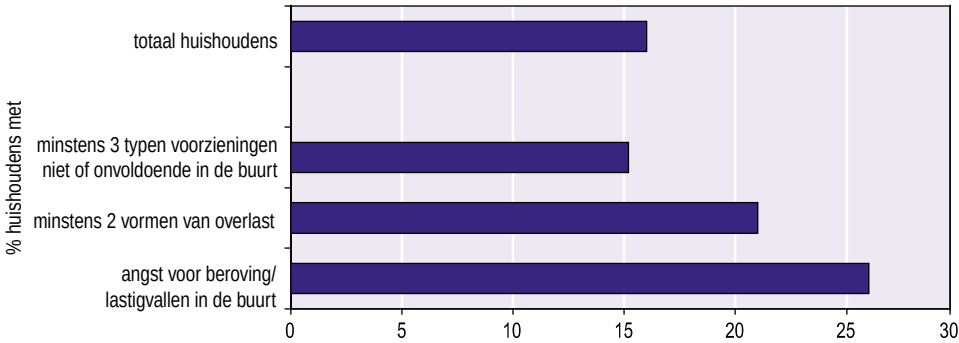
5.5 Zijn de huishoudens met een lager inkomen oververtegenwoordigd in een kwalitatief mindere woonomgeving?

Als mindere woonomgeving wordt beschouwd de omgeving waar men veel last heeft van de buurtbewoners, van verkeer, van vernieling en bekladding of waar men bang is om beroofd of lastig gevallen te worden. Ook als een aantal voorzieningen niet voorkomt in de buurt wordt dat negatief beoordeeld. Net als bij kwalitatief minder goede woningen geldt hier dat als een bepaald negatief kenmerk van de omgeving, bijvoorbeeld veel last van vernieling, door meer dan 16% van de huishoudens met een laag inkomen wordt ervaren, dit een oververtegenwoordiging van deze huishoudens betekent.

Overlast van de omgeving kan in allerlei vormen voorkomen. Ongeveer 8% van de huishoudens geeft aan bang te zijn voor beroving en lastigvallen. Van deze huishoudens behoort een kwart tot de lage inkomens. Dat betekent dus een oververtegenwoordiging van deze groep. Overlast van buurtbewoners komt minder voor, maar ook in deze groep zijn arme huishoudens oververtegenwoordigd. Van alle huishoudens die aangeven dat ze veel last hebben van vernieling en bekladding in de buurt behoort bijna een kwart tot de lage inkomens. Problemen met de verkeerssituatie komen zeer veel voor. Het gaat dan om last van verkeer in de buurt en een onveilige verkeerssituatie in de buurt. Arme huishoudens zijn in deze groep echter niet oververtegenwoordigd.

Een buurt is bijzonder onprettig om in te wonen als er ook nog verschillende vormen van overlast tegelijk voorkomen. Het blijkt dat ruim één op de tien huishoudens met twee of meer vormen van overlast wordt geconfronteerd. Arme huishoudens zijn in deze groep oververtegenwoordigd (figuur 5.7).

Figuur 5.7 Aandeel van de huishoudens onder de lage-inkomensgrens in een kwalitatief minder goede woonomgeving, 1998 (in procenten)

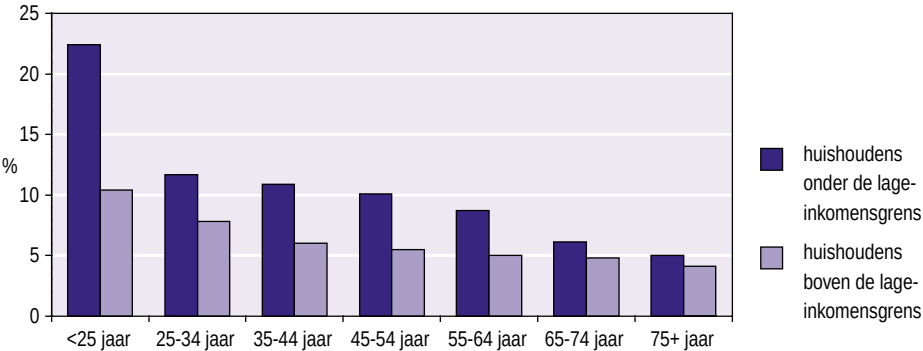

Bron: CBS (WBO'98)

Woningen van huishoudens met een laag inkomen hebben ongeveer even vaak voorzieningen in de buurt als andere woningen. De meeste bewoners zijn van mening dat voorzieningen op het gebied van scholen, winkels, openbaar vervoer enzovoort voldoende aanwezig zijn in hun buurt. Er zijn op deze punten nauwelijks verschillen te vinden tussen huishoudens met een laag inkomen en andere huishoudens. Voorzieningen waarvan men vindt dat er te weinig van in de buurt aanwezig zijn, zijn speelgelegenheid voor de kinderen en voorzieningen voor jongeren. Maar dat tekort wordt zowel door huishoudens met een laag inkomen als door de overige huishoudens ervaren. Als er meer dan drie verschillende voorzieningen onvoldoende of helemaal niet aanwezig zijn, wordt dat in figuur 5.7 als ongunstig voor de woonomgeving aangemerkt. Maar ook dan blijken de huishoudens met een laag inkomen hiermee in gelijke mate geconfronteerd te worden als de andere huishoudens.

De tevredenheid over de woonomgeving is groot. Zowel bij huishoudens met een laag inkomen als de overige huishoudens is meer dan 80% tevreden. Bij huishoudens met een laag inkomen geeft bijna één op de tien aan niet tevreden te zijn met de woonomgeving. Bij de overige huishoudens is dat 6%. Net als bij huishoudens die niet tevreden zijn met de woning blijken het vooral de jongere huishoudens te zijn die ontevreden zijn. Met het toenemen van de leeftijd neemt de ontevredenheid af (figuur 5.8).

Figuur 5.8 Huishoudens die niet tevreden zijn met de woonomgeving, naar inkomen en leeftijd, 1998 (in procenten)

Bron CBS (WBO'98)

Het meest tevreden met hun woonomgeving zijn huishoudens in de dorpse woonmilieus. Het stadscentrum en de wijken buiten het centrum scoren het laagst op de tevredenheidsladder. Maar nog altijd zijn ook daar acht op de tien huishoudens tevreden met hun woonomgeving. Voor alle woonmilieus geldt dat huishoudens met een laag inkomen iets minder tevreden zijn dan de overige huishoudens. In de wijken buiten het centrum, waar naar verhouding veel arme huishoudens wonen, geeft één op de acht huishoudens aan niet tevreden te zijn met de woonomgeving.

Ter afsluiting van dit hoofdstuk kan worden geconcludeerd dat huishoudens met een laag inkomen weliswaar vaker wonen in woningen van mindere kwaliteit en in minder aantrekkelijke buurten, maar dat de verschillen ten opzichte van huishoudens met een inkomen boven de lage-inkomensgrens niet groot zijn. Bovendien is een zeer ruime meerderheid van de lage inkomens tevreden met de woonruimte.

Noten

- 1 Alle woonplaatsen met meer dan 25.000 inwoners worden tot de steden gerekend, evenals de woonplaatsen met minder inwoners, maar met een 'stedelijk uiterlijk'. De overige woonplaatsen behoren tot de dorpen.
- 2 Bij de berekening van dergelijke quotes leveren huishoudens aan de onderkant van de inkomensverdeling een probleem op. Een zelfstandige, bijvoorbeeld, kan fiscaal gezien uitkomen op een heel laag inkomen. Als de woonlasten van een dergelijk persoon worden afgezet tegen zijn inkomen, komen er onwaarschijnlijk hoge quotes uit. Dit blijkt vooral het geval te zijn bij de eigenaren. In de tekst en de tabel worden daarom de huishoudens waarvan de ondervraagde persoon of zijn partner inkomen uit eigen bedrijf of vrij beroep hebben, buiten beschouwing gelaten.

Van de ruim 1,8 miljoen mensen met een laag inkomen in 1997, had één op de drie een jaar later niet langer een laag inkomen. In totaal verlieten in 1998 dus bijna 600.000 mensen hun armoedepositie. De instroom was in dat jaar ruim 40.000 lager, zodat het aantal mensen met een laag inkomen afnam. Ruim een kwart van de mensen met een laag inkomen verkeert al zes jaar of langer in deze positie. Van de mensen van 18 jaar en ouder van wie de belangrijkste bron van het huishoudensinkomen tussen 1997 en 1998 veranderde van een uitkering in loon of winst, verlieten 40.000 hun positie van armoede. Hun aandeel in de totale uitstroom was daarmee beperkt, maar de uitstroom lag wel driemaal zo hoog als die onder mensen van wie de belangrijkste inkomensbron onveranderd een uitkering was. Omgekeerd gaat een verandering van loon of winst in een uitkering als belangrijkste bron dikwijls gepaard met instroom in een lage-inkomenspositie. Ook hier geldt dat het aandeel in de totale instroom echter beperkt is.

Vanaf 1990 maakt jaarlijks ruim 1% van de Nederlandse bevolking voor het eerst kennis met armoede. Voor 6% van de bevolking blijft het niet bij een eenmalige gebeurtenis, omdat deze personen gemiddeld genomen over de periode 1990-1998 een inkomen onder de lage-inkomensgrens hebben. Voor anderen is het hebben van een laag inkomen slechts van tijdelijke aard. Zelfstandigen hebben een relatief grote inkomensdynamiek. Zij passeren niet alleen vaker dan anderen de lage-inkomensgrens, maar zij volgen ook een ander patroon in de tijd. Bij de niet-zelfstandigen die structureel arm zijn, is de inkomensdynamiek kleiner. Afgemeten aan de tijd die zij in het eerste inkomensdecil verblijven, is de inkomensdynamiek het grootst onder de werkenden en het kleinst onder de bijstandsgerechtigden. Bijna driekwart van de bijstandsgerechtigden in 1998 behoort tot de structurele armen, en zij hebben gemiddeld acht van de voorgaande jaren in het laagste inkomensdecil doorgebracht.

6.1 Inleiding

Een afbakening van armoede op basis van het inkomen in één jaar geeft een eerste indicatie van de welvaart van een huishouden. Daarnaast is het van belang of men langdurig moet rondkomen van een minimuminkomen of van een laag inkomen. Het inkomen kan immers gedurende een bepaalde tijd gelijk blijven, maar het kan door allerlei oorzaken ook dalen of stijgen. Het inkomen verandert bijvoorbeeld door het aanvaarden van (ander) werk, promotie of pensionering. Maar ook een algemene loonstijging of belastingmaatregelen leiden tot inkomensmutaties. Een wijziging in de samenstelling van het huishouden (een kind verlaat het ouderlijk huis, partners gaan uit elkaar, enz.) heeft eveneens tot gevolg dat iemands positie op de inkomensladder verandert.¹

In dit hoofdstuk wordt ingegaan op de veranderingen in de inkomenspositie van mensen met een laag inkomen. Het sluit daarmee aan bij de hoofdstukken over de dynamiek van armoede in eerdere edities van de Armoedemonitor (SCP/CBS 1997; 1998; 1999). Paragraaf 6.2 presenteert kerncijfers over de aantallen mensen die jaarlijks toetreden tot de groep met een laag inkomen of die juist verlaten. Verder wordt stilgestaan bij de duur van een lage-inkomenspositie. In paragraaf 6.3 wordt onderzocht in hoeverre de in- en uitstroom samenhangt met veranderingen in de arbeidsmarktpositie en in de samenstelling

* Aan dit hoofdstuk hebben medewerkers van zowel het CBS als het SCP bijgedragen. De paragrafen 6.2 tot en met 6.4 zijn opgesteld door het CBS (drs. W. Bos en dr. C.J.L. Siermann). Paragraaf 6.5 is opgesteld door het SCP (mw.dr. J.M. van Leeuwen).

van het huishouden. Verschillen in leefomstandigheden tussen groepen mensen die nooit, tijdelijk/afwisselend of meestal/voortdurend een laag inkomen hebben, staan centraal in paragraaf 6.4. Tot besluit wordt de dynamiek aan de onderkant van de inkomensverdeling gedetailleerd beschreven in paragraaf 6.5.

Kader 6.1 Keuze van inkomensbegrip en onderzoekseenheid

Bij de beschrijving van de inkomensverdeling kan men uitgaan van het inkomen van personen of van huishoudens. Als het gaat om de welvaart van personen, is niet alleen het eigen inkomen van belang, maar ook het inkomen van de andere leden van het huishouden waarvan men deel uitmaakt. Daarom is hier uitgegaan van het huishoudensinkomen. Nu maakt het nogal uit of een inkomen bestemd is voor een persoon alléén of bijvoorbeeld voor een echtpaar met kinderen. Daarom wordt het huishoudensinkomen door middel van standaardisatie vergelijkbaar gemaakt met het inkomen van een alleenstaande. Bij het beschrijven van de welvaartsontwikkeling van personen veronderstellen we dat elk huishoudenslid een even hoge welvaart (gelijk aan het gestandaardiseerde huishoudensinkomen) ondervindt. Ofschoon de welvaart van een persoon ontleend wordt aan het huishouden waartoe hij behoort, vormen personen de eenheid van analyse in het beschrijven van inkomensdynamiek. In tegenstelling tot huishoudens zijn personen een vaste entiteit: huishoudens veranderen in de loop van tijd immers van samenstelling.

6.2 Dynamiek rond de lage-inkomensgrens

6.2.1 Omvang van de in- en uitstroom

De dynamiek in het inkomen leidt jaarlijks tot een grote in- en uitstroom met betrekking tot de groep mensen die behoren tot een huishouden met een laag inkomen. Van de ruim 1,8 miljoen mensen met een laag inkomen in 1997, had één op de drie in 1998 niet langer een laag inkomen. In de periode 1992-1998 bedroeg zowel de in- als uitstroom jaarlijks gemiddeld bijna 600.000 mensen (tabel 6.1). Met name in 1993 en 1994 was de instroom echter aanmerkelijk groter dan de uitstroom, zodat het aantal mensen met een laag inkomen toenam. In de daaropvolgende periode was sprake van een daling van het aantal mensen met een laag inkomen. De groep die in twee opeenvolgende jaren een laag inkomen behield (de doorstroom), bedroeg in de jaren 1992-1998 gemiddeld ruim 1,2 miljoen mensen. Twee van de drie mensen met een laag inkomen behoren tot deze doorstroom.

Tabel 6.1 Stand^a en ontwikkeling van het aantal personen in huishoudens met een laag inkomen

	stand in voorafgaand jaar	uitstroom	doorstroom ^b	instroom ^c
1992	1.758	555	1.203	553
1993	1.756	543	1.213	611
1994	1.823	567	1.256	673
1995	1.930	632	1.298	563
1996	1.860	598	1.261	613
1997	1.874	638	1.236	581
1998*	1.817	593	1.225	551

a Per 31 december.

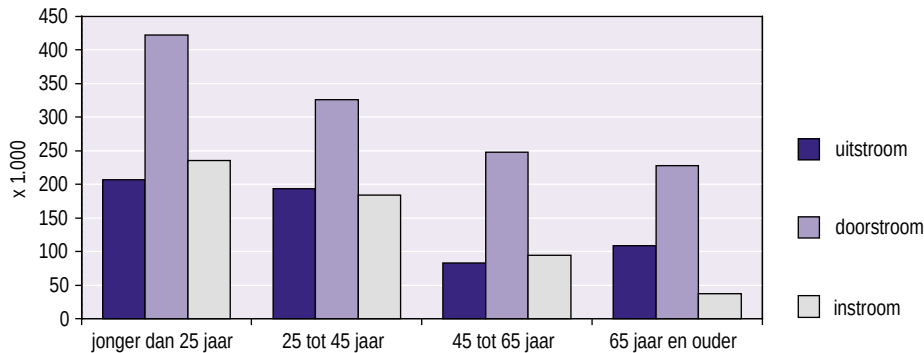
b Stand in voorafgaand jaar verminderd met de uitstroom.

c Stand in voorafgaand jaar verminderd met de uitstroom en vermeerderd met de instroom.

Bron: CBS (Inkomensstatistiek)

De voorlopige cijfers van 1998 wijzen op een duidelijke daling van het aantal mensen met een laag inkomen. Vooral bij 65-plussers verlieten in 1998 aanzienlijk meer mensen de groep met een laag inkomen dan er in terechtkwamen (figuur 6.1). De omvang van deze uitstroom werd gunstig beïnvloed door een koopkrachtverbetering als gevolg van belastingverlichting door een verhoging van de ouderenaftrek. Het aandeel van 65-plussers in de totale groep met een laag inkomen nam hierdoor tussen 1997 en 1998 af van 18% tot 15%. Het aandeel van jongeren tot 25 jaar is het grootst van de hier onderscheiden leeftijdsgroepen: ruim één op de drie mensen met een laag inkomen in 1998 was jonger dan 25 jaar. Jeugdigen zijn ook sterk vertegenwoordigd onder degenen die in 1998 in de groep met een laag inkomen terechtkwamen: ruim 40% van de totale instroom bestond uit jongeren tot 25 jaar.

Figuur 6.1 Personen met een laag inkomen: uit-, in- en doorstroom naar leeftijd, 1998*

Bron: CBS (Inkomensstatistiek)

Kader 6.2 Kerncijfers over de dynamiek van de lage inkomens

Voor deze uitgave van de Armoedemonitor zijn aanvullende cijfers samengesteld die de jaarlijkse overgangen van personen naar inkomenspositie beschrijven. Hierbij zijn de volgende categorieën onderscheiden:

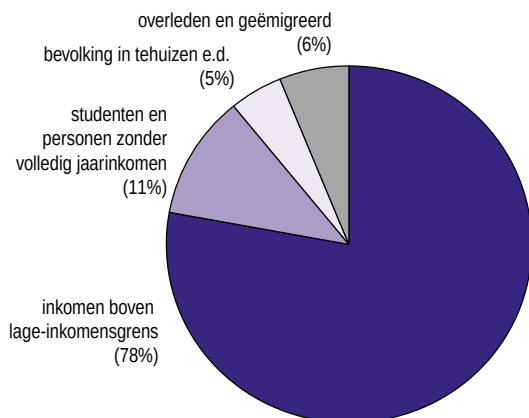
- bevolking die in het desbetreffende jaar geboren of geïmmigreerd is;
- bevolking die in het desbetreffende jaar overleden of geëmigreerd is;
- bevolking in inrichtingen, instellingen en tehuizen en dergelijke;
- bevolking die niet ingedeeld is naar hoogte van inkomen, zoals studentenhuishoudens;
- bevolking in huishoudens met een laag inkomen; deze groep is nader verdeeld naar duur van het lage inkomen;
- overige bevolking (in huishouden met inkomen boven de lage-inkomensgrens).

Op grond van deze gegevens kan van personen die in een bepaald jaar een laag inkomen hadden, worden nagegaan welke positie zij in het voorafgaande jaar (herkomst) en in het volgende jaar (bestemming) innamen. In paragraaf 6.2 van dit hoofdstuk worden de voornaamste resultaten uit dit nieuwe cijfermateriaal, dat afkomstig is uit het Inkomenspanelonderzoek, toegelicht.

6.2.2 Bestemming van de uitstroom in 1998

In 1997 hadden ruim 1,8 miljoen mensen een laag inkomen. Van hen had één op de drie een jaar later niet langer een laag inkomen. Verreweg de meeste mensen van deze uitstroom (bijna vier op de vijf) zagen hun inkomen zodanig verbeteren dat zij in 1998 tot de groep met een inkomen boven de lage-inkomensgrens behoorden. De overige uitstroom bestond uit mensen die niet langer tot de Nederlandse bevolking behoorden, doordat ze in 1998 geëmigreerd of overleden waren, en uit mensen die niet langer tot de onderzoeks-populatie gerekend werden. Het betreft hier onder andere mensen die in 1998 in een bejaardentehuis zijn gekomen en studerende kinderen die zelfstandig zijn gaan wonen (figuur 6.2).

Figuur 6.2 Bestemming van uitstroom uit de groep met een laag inkomen, 1998*

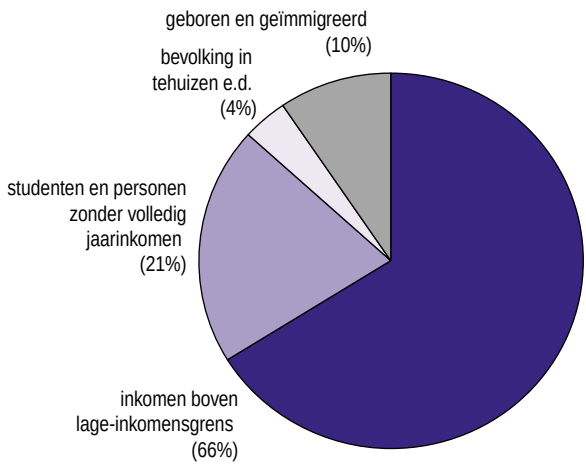
Bron: CBS (Inkomensstatistiek)

De bestemming van de uitstroom uit de groep met een langdurig laag inkomen wijkt duidelijk af van die van mensen die al na één of enkele jaren uitstromen. Dit komt doordat de groep met een langdurig laag inkomen betrekkelijk veel ouderen bevat. Relatief veel ouderen verdwijnen uit de lage-inkomenscategorie, doordat zij komen te overlijden of in een bejaardenoord of verpleegtehuis worden opgenomen. Bij 11% vormde overlijden dan wel emigratie de oorzaak van uitstroom uit de groep met een laag inkomen gedurende vijf jaar of langer. Bij de uitstroom uit de groep met een laag inkomen gedurende een jaar was dit aandeel slechts 4%. Vergelijkbare cijfers voor de uitstroom naar tehuizen bedroegen respectievelijk 9% (sinds vijf jaar of langer een laag inkomen) en 3% (sinds een jaar een laag inkomen).

6.2.3 Herkomst van de instroom in 1998

Van de bijna 1,8 miljoen mensen die in 1998 een laag inkomen hadden, verkeerden er 550.000 in het voorafgaande jaar in een andere positie. Bijna twee derde van deze instroom betrof mensen die in 1997 nog een inkomen boven de lage-inkomensgrens hadden (figuur 6.3). De overige instroom bestond uit mensen die pas vanaf 1998 van de Nederlandse bevolking deel uitmaakten, doordat ze in dat jaar geïmmigreerd of geboren waren, en uit mensen die voorheen niet tot de onderzoekspopulatie gerekend werden. Het betreft hier onder andere zelfstandig wonende jongeren die vanaf 1998 niet langer studiefinanciering ontvingen.²

Figuur 6.3 Herkomst van de instroom in de groep met een laag inkomen, 1998*

Bron: CBS (Inkomensstatistiek)

6.2.4 De doorstroom: langdurig een laag inkomen

Een groot deel van de mensen met een laag inkomen neemt deze weinig rooskleurige inkomenspositie langdurig in. Zo moesten twee op de drie mensen die een laag inkomen hebben, een jaar later wederom van een laag inkomen rondkomen. Voor velen van hen betekende dit dat er nog altijd geen eind kwam aan de reeks van jaren waarin zij weinig te besteden hadden. In de jaren 1994-1998 bevond 40% van de mensen met een laag inkomen zich al ten minste vier jaar achtereen in deze positie. Ruim een kwart moest zes jaar of langer van een laag inkomen rondkomen (tabel 6.2).

Tabel 6.2 Personen naar duur van laag inkomen

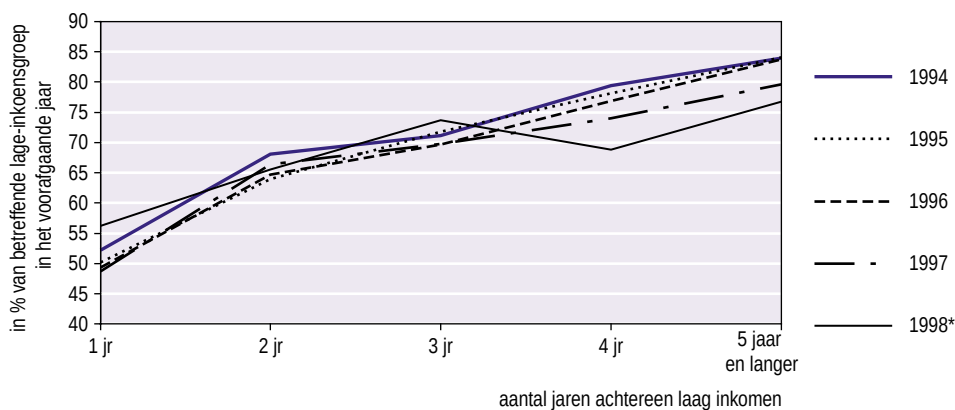
	totaal met laag inkomen (x 1.000)	waarvan sinds					
		1 jaar	2 jaar	3 jaar	4 jaar	5 jaar	6 jaar en langer
1994	1 930	673	319	201	148	111	478
1995	1 860	563	338	204	144	116	496
1996	1 874	613	278	218	142	111	512
1997	1 817	581	298	185	152	105	496
1998*	1 776	551	327	195	136	105	462
in procenten van totaal							
1994	100	35	17	10	8	6	25
1995	100	30	18	11	8	6	27
1996	100	33	15	12	8	6	27
1997	100	32	16	10	8	6	27
1998*	100	31	18	11	8	6	26

Bron: CBS (Inkomensstatistiek)

Hoe langer iemand een laag inkomen heeft, hoe groter de kans is dat hij het volgende jaar wederom een laag inkomen heeft. Zo moest van degenen die pas sinds een jaar een laag inkomen hadden, rond de helft een jaar later opnieuw van een laag inkomen rondkomen. Van de mensen die al vijf jaar of langer een laag inkomen hadden, bevond zich daarentegen rond de 80% een jaar later wederom in dezelfde inkomenspositie. De rest, zo'n 20%, slaagde er wel in de groep met een laag inkomen te verlaten.³

Het aandeel van degenen die een laag inkomen blijven houden, verschilt van jaar tot jaar. Zo zagen relatief veel mensen die in 1997 vier jaar of langer een laag inkomen hadden, hun inkomen verbeteren. Het betreft hier onder andere ouderen die geprofiteerd hebben van de belastingverlichting in 1998 (figuur 6.4).

Figuur 6.4 Doorstroom van personen met een laag inkomen naar duur van laag inkomen, 1994-1998*

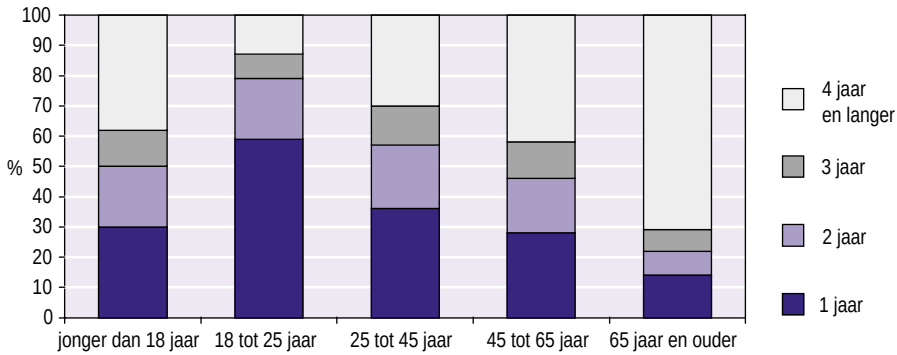
Bron: CBS (Inkomensstatistiek)

6.2.5 Verschillen per leeftijdsgroep

Zolang mensen in een huishouden blijven, zijn hun inkomenspositie en inkomensontwikkeling gelijk (zie kader 6.1). Dit weerspiegelt zich bijvoorbeeld in de verdeling naar het aantal jaren dat mensen een laag inkomen hebben. Hieruit komt duidelijk naar voren dat de verdeling van jongeren tot 18 jaar over klassen van de duur van het lage inkomen in grote trekken overeenkomt met die van de categorieën '25-44 jaar' en '45-64 jaar', die de leeftijdsgroepen behelzen waartoe hun ouders (of alleenstaande ouder) behoren. Uit de cijfers blijkt verder dat er voor de leeftijdscategorieën vanaf 18 jaar een duidelijke samenhang is tussen de duur van een laag inkomen en de leeftijd: met het stijgen van de leeftijd neemt het aandeel met een langdurig laag inkomen toe (figuur 6.5).

Voor het analyseren van de verschillen per leeftijdsgroep ligt het voor de hand zich te beperken tot de kostwinner. De verschillen in inkomensdynamiek tussen leeftijdsgroepen laten zich voor een deel verklaren aan de hand van het meest voorkomende inkomenspatroon behorend bij de levensloop van volwassenen.

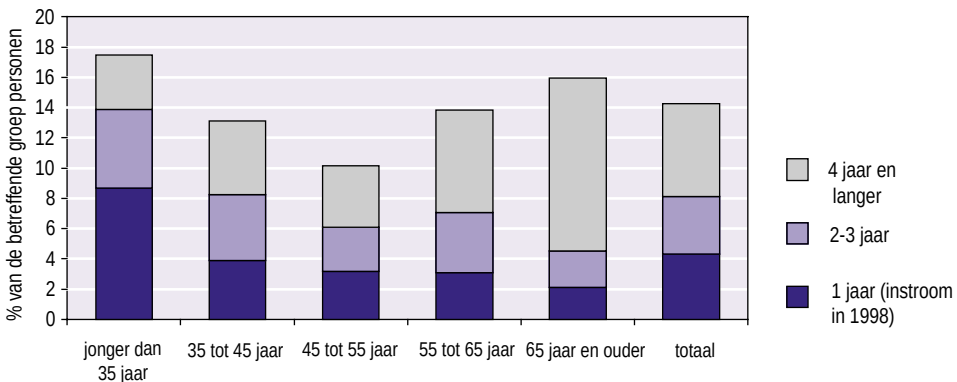
Figuur 6.5 Personen naar duur van laag inkomen en naar leeftijd, 1998*

Bron: CBS (Inkomensstatistiek)

Het inkomen van veel mensen vertoont gedurende hun leven eerst een stijgend, later een dalend verloop. Onder jongeren komt een laag inkomen relatief veel voor. Bij hen is aanvankelijk echter sprake van een sterke inkomensstijging, doordat zij (beter) betaald werk vinden of hun loon op grond van leeftijd en ervaring stijgt. Een laag inkomen heeft voor jongeren dan ook in de meeste gevallen geen langdurig karakter. De stijging van het inkomen zet zich voort, totdat de middelbare leeftijd wordt bereikt. Betrekkelijk weinig (langdurig) lage inkomens zijn dan ook te vinden in de leeftijdsgroep van 35-54 jaar. Daarna stoppen steeds meer mensen geheel of gedeeltelijk met werken, waardoor hun inkomen daalt. Ook mensen die tot de pensioengerechtigde leeftijd blijven doorwerken, ondervinden bij hun pensionering nog een inkomensdaling, doordat het ouderdomspensioen (AOW en aanvullend pensioen) doorgaans ten hoogste 70% van het laatstverdiende loon bedraagt. Voor ouderen die dan een laag inkomen hebben, zal dat vaak zo blijven. Zo had bijna één op de zes huishoudens van 65-plussers in 1998 een laag inkomen. Voor het grootste deel van deze groep had het lage inkomen een langdurig karakter (figuur 6.6).

Figuur 6.6 Kostwinners naar duur van laag inkomen en leeftijd, 1998 (in procenten van de desbetreffende groep)

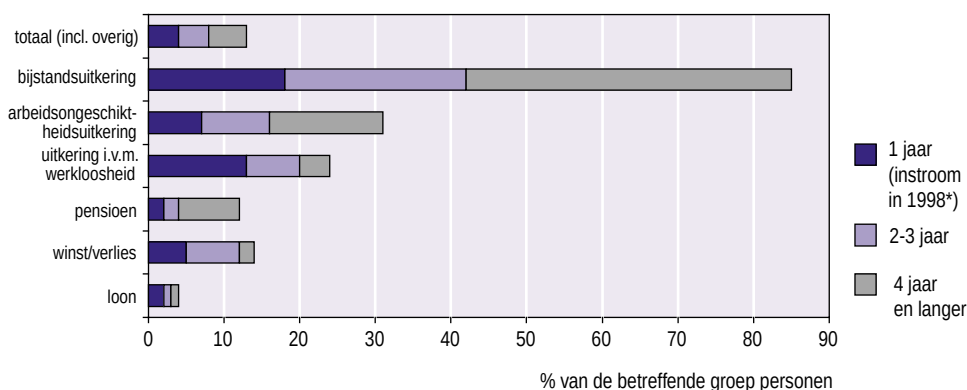

Bron: CBS (Inkomensstatistiek)

6.2.6 Verschillen per voornaamste inkomensbron

Naast het verschil in leeftijd speelt ook de voornaamste bron van inkomsten van het huishouden waartoe een persoon behoort, een belangrijke rol. Bij mensen met een uitkering komt een (langdurig) laag inkomen relatief veel voor. In 1998 had van alle mensen die voor hun levensonderhoud vooral zijn aangewezen op een bijstandsuitkering, 85% een laag inkomen⁴ (figuur 6.7). De helft van hen had ook in de drie hieraan voorafgaande jaren een laag inkomen. Een laag inkomen komt daarentegen relatief weinig voor in huishoudens met betaald werk. Een groot deel van deze lage inkomens komt voor rekening van zelfstandigen met geringe of negatieve inkomsten uit eigen bedrijfsvoering. Bij hen heeft het lage inkomen in de meeste gevallen geen langdurig karakter.

Figuur 6.7 Personen naar duur van laag inkomen en voornaamste inkomensbron van het huishouden, 1998*

Bron: CBS (Inkomensstatistiek)

6.3 Achtergronden van in- en uitstroom

In deze paragraaf wordt ingegaan op de achtergronden van de stromen naar en uit een lage-inkomenspositie. De in- en uitstroom hangen uiteraard samen met kenmerken van het huishouden waartoe iemand behoort. Zowel de arbeidsmarktpositie van het huishouden, de huishoudenssamenstelling, de veranderingen in deze kenmerken, de duur van een lage-inkomenspositie (in geval van uitstroom) als de etniciteit van mensen spelen een rol bij de in- en uitstroom.

6.3.1 Verandering van arbeidsmarktpositie

De uitstroom uit een lage-inkomenspositie was relatief het grootst onder mensen van wie de belangrijkste bron van het huishoudensinkomen tussen 1997 en 1998 veranderde van een uitkering in loon of winst (tabel 6.3).⁵ In absolute aantallen ging het echter om een kleine groep. In totaal verlieten 40.000 mensen hun lage-inkomenspositie nadat de belangrijkste bron van het huishoudensinkomen was veranderd van uitkering in loon of winst. Dit was iets minder dan eenderde van de uitstroom onder mensen die onveranderd loon of winst als belangrijkste bron van inkomen hadden. Van de 310.000 mensen met in beide jaren loon of winst als belangrijkste bron van inkomsten, verlieten twee op de vijf (132.000 mensen) hun lage-inkomenspositie. Deze groep uitstromers telde relatief veel alleenstaande jongeren en had veelal in beide jaren loon als belangrijkste bron van inkomen.

Tabel 6.3 Uitstroom uit een lage-inkomenspositie, personen van 18 jaar en ouder,1997-1998 (in procenten en aantallen x 1.000)

belangrijkste bron van het huishoudensinkomen	uitstroom %	laag inkomen 1997 x 1.000	uitstroom 1998 x 1.000
loon of winst	42	360	152
w.o. onveranderd loon	56	179	101
onveranderd winst	24	131	31
WW	29	27	8
w.o. WW → loon of winst	59	8	5
WAO	22	118	26
w.o. WAO → loon of winst	81	6	5
bijstand of overige uitkering	18	327	58
bijstand of overige uitkering → loon of winst	61	50	30
pensioen of overig inkomen	25	309	78

Bron: CBS (IPO'97-'98)

De instroom in een lage-inkomenspositie (tabel 6.4) vertoont nagenoeg het spiegelbeeld van de uitstroom. Mensen die de belangrijkste bron van het huishoudensinkomen zagen veranderen van loon of winst in een uitkering kwamen relatief vaak onder de lage-inkomensgrens terecht. In absolute aantallen ging het ook hier om een kleine groep. In totaal kwamen 26.000 mensen in een lage-inkomenspositie terecht nadat de belangrijkste bron van het huishoudensinkomen van loon of winst in uitkering was veranderd.

Tabel 6.4 Instroom in een lage-inkomenspositie, personen van 18 jaar en ouder, 1997-1998 (in procenten en aantallen x 1.000)

belangrijkste bron van het huishoudensinkomen	instroom %	niet laag inkomen 1997 x 1.000	instroom 1998 x 1.000
loon of winst	2	7419	174
w.o. onveranderd loon of winst	2	7202	138
loon of winst → WW	17	3	15
loon of winst → WAO	16	59	10
loon of winst → bijstand of overige uitkering	64	18	11
loon of winst → pensioen of overig inkomen	11	109	10
WW	5	130	6
w.o. onveranderd WW	4	77	3
WAO	5	333	17
w.o. onveranderd WAO	5	265	13
bijstand of overige uitkering	23	76	17
w.o. onveranderd bijstand of overige uitkering	28	45	13
pensioen of overig inkomen	2	1909	37

Bron: CBS (IPO'97-'98)

Naast de overgang van loon of winst naar een uitkering gaat ook de overgang van loon of winst naar pensioen gepaard met een relatief grote instroom. Van de 109.000 mensen die de belangrijkste bron van het huishoudensinkomen tussen 1997 en 1998 zagen veranderen van loon of winst in pensioen, kwam 11% onder de lage-inkomensgrens terecht. In absolute aantallen was de instroom het grootst onder mensen die in beide jaren loon of winst als belangrijkste bron van het huishoudensinkomen hadden. Van hen belandden er 138.000 (2%) in een lage-inkomenspositie. Deze groep instromers telde relatief veel jongere alleenstaanden met winst als belangrijkste bron van inkomen.

6.3.2 Verandering van huishoudenssamenstelling

Uit eerdere edities van de Armoedemonitor bleek al dat veranderingen in huishoudenssamenstelling een belangrijke rol spelen bij overgangen naar en uit een lage-inkomenspositie. Tussen 1987 en 1998 ging huwen of samenwonen van de kostwinner in een huishouden met een laag inkomen in driekwart van de gevallen gepaard met uitstroom uit de lage-inkomenspositie. In absolute aantallen ging het echter om een kleine groep mensen. In 1998 verlieten 6.000 van de 275.000 alleenstaanden van 65 jaar of jonger door huwen of samenwonen hun lage-inkomenspositie. In het geval van eenoudergezinnen ging het om 2.000 van de 106.000 mensen.

Scheiding of verweduwing daarentegen leidt met name bij vrouwen en kinderen tot een relatief grote instroom. Opnieuw geldt dat de omvang van de groep beperkt is. In 1998 kwamen 19.000 vrouwen en kinderen na een scheiding of het overlijden van de mannelijke ouder onder de lage-inkomensgrens terecht.

6.3.3 De invloed van huishoudenskenmerken op de uitstroom

Behalve veranderingen in arbeidsmarktpositie en huishoudenssamenstelling hangen ook andere kenmerken samen met de uitstroom uit een lage-inkomenspositie.⁶ Het gaat bijvoorbeeld om de etniciteit en het aantal jaren dat men al een laag inkomen heeft. Met behulp van een multivariate-analysetechniek kan de invloed van ieder van deze factoren afzonderlijk worden bepaald. In dit geval is gebruikgemaakt van een logistische-regressie-analyse (zie de bijlage bij dit hoofdstuk voor de schattingsresultaten). Met de uitkomsten van deze multivariate analyse kunnen uitstroompersentages voor specifieke groepen worden vastgesteld. In tabel 6.5 is voor drie veelvoorkomende groepen – alleenstaande mannen en paren met en zonder minderjarige kinderen⁷ – de uitstroom uit een lage-inkomenspositie gegeven. Gemiddeld verliet 40% van de mensen in deze groepen hun lage-inkomenspositie.

De overgang van een uitkering naar loon of winst als belangrijkste bron van het huishoudensinkomen vergroot de uitstroom uit een laag inkomen. Ten opzichte van mensen met onveranderd een uitkering als belangrijkste bron verlieten mensen met een veranderde inkomensbron ruim driemaal zo vaak hun lage-inkomenspositie. Het uitstroomperscentage voor alleenstaanden en paren zonder minderjarige kinderen was iets hoger dan dat voor paren met minderjarige kinderen.

Voor mensen die in zowel 1997 als 1998 loon of winst als belangrijkste bron van het huishoudensinkomen hadden, was de gemiddelde uitstroom van deze drie groepen bijna 50%. Ten opzichte van mensen met voortdurend een uitkering als belangrijkste bron van huishoudensinkomen was deze uitstroom tweemaal zo groot.

Tabel 6.5 Uitstroombelastingen (modelschattingen) voor autochtone personen van 18 jaar in een huishouden met een kostwinner van 18-64 jaar en één jaar een laag inkomen, 1997-1998 (in procenten)

	totaal	onveranderd uitkering	uitkering —> loon of winst	onveranderd loon of winst
alleenstaande mannen	41	20	77	48
paren zonder minderjarige kinderen	40	23	72	45
paren met minderjarige kinderen	42	13	59	45

Bron: CBS (IPO'97-'98)

Huwen of samenwonen vergroot de uitstroom uit een lage-inkomenspositie (tabel 6.6). Bij scheiding is de uitstroom juist kleiner. Voor alleenstaande mannen die in het huwelijk traden of gingen samenwonen, was het uitstroombelasting bijna tweemaal zo groot als gemiddeld. Met de duur van een periode onder de lage-inkomensgrens neemt de uitstroom af. Bij mensen die vier jaar of langer onafgebroken in een lage-inkomenspositie verkeerden, was de uitstroom de helft van de uitstroom bij mensen die in 1997 precies één jaar arm waren. Bij allochtonen van zowel de eerste als de tweede generatie lagen de uitstroombelastingen doorgaans lager dan bij autochtonen. De verschillen in uitstroom waren het grootst tussen autochtone en allochtone paren met minderjarige kinderen.

Tabel 6.6 Uitstroombelastingen (modelschattingen) voor autochtone referentiepersonen van 18 jaar en ouder in een huishouden met een kostwinner van 18-64 jaar en één jaar een laag inkomen en voor personen die steeds op één kenmerk afwijken van de referentiepersonen, 1997-1998 (in procenten)

	alleenstaande mannen	paren zonder minderjarige kinderen	paren met minderjarige kinderen
referentiepersoon	41	40	42
vrouw	42		
ouder dan 65 jaar	39	48	
eerste-generatieallochtoon	37	46	34
westerse allochtoon, tweede generatie	41	34	34
niet-westerse allochtoon, tweede generatie	37	38	24
gehuwd of samenwonend	75		
gescheiden of verweduwd		10	35
2 jaar een laag inkomen	25	27	33
3 jaar een laag inkomen	24	22	25
4 jaar een laag inkomen	16	20	22

Bron: CBS (IPO'97-'98)

6.4 Profielen van inkomensarmoede en leefomstandigheden

In eerdere edities van de Armoedemonitor is geconstateerd dat naast de vaststelling van de omvang van de armoede in één jaar ook inzicht in patronen op de langere termijn gewenst is. Daartoe zijn in de Armoedemonitor 1999 (SCP/CBS 1999: 89) profielen van inkomensarmoede geïntroduceerd (zie kader 6.3).

Kader 6.3 Armoedeprofielen

Het onderscheid tussen de armoedeprofielen hangt samen met de duur van en de frequentie waarmee mensen periodes met een laag inkomen hebben. Op grond daarvan zijn de volgende profielen onderscheiden, gebaseerd op een periode van negen jaar:

- personen die *nooit* een laag inkomen hadden;
- personen die *tijdelijk* een laag inkomen hadden: 1 of 2 keer een laag inkomen, met een totale duur van 1 tot maximaal 4 jaar, en maximaal 2 keer geen laag inkomen;
- personen die *afwisselend* een laag en geen laag inkomen hadden: minstens 3 keer een inkomen onder de lage-inkomensgrens of minstens 3 keer een inkomen boven die grens;
- personen die *meestal* een laag inkomen hadden: 1 of 2 keer een laag inkomen, met een totale duur van minstens 5 en maximaal 8 jaar, en maximaal 2 keer geen laag inkomen;
- personen die *voortdurend* een laag inkomen hadden.

Tabel 6.7 geeft een overzicht van het aantal personen van 15 jaar en ouder naar profiel van inkomensarmoede in de periode 1990-1998. Uit deze tabel blijkt dat 79% van de bevolking in deze periode nooit in enig jaar met een laag inkomen is geconfronteerd geweest en 6% in de meeste of alle jaren.

Tabel 6.7 Personen van 15 jaar en ouder in 1990, naar profielen van inkomensarmoede, 1990-1998
(in aantallen x 1.000 en procenten)

	x 1.000	%
nooit laag inkomen	6891	79
tijdelijk laag inkomen	1059	12
w.o.1 jaar laag inkomen	626	7
afwisselend laag en geen laag inkomen	229	3
meestal laag inkomen	315	4
voortdurend laag inkomen	204	2
totaal	8698	100

Bron: CBS (IPO'90-'98)

In deze paragraaf wordt een aantal aspecten van de leefsituatie van de mensen in deze profielen beschreven. Het gaat om de bestedingsmogelijkheden, de woning, de woonomgeving, de gezondheid en sociale contacten. De leefomstandigheden hebben betrekking op de situatie in 1998. In verband met kleine aantallen zijn de profielen samengevoegd tot: nooit een laag inkomen, tijdelijk of afwisselend een laag inkomen en meestal of voortdurend een laag inkomen.

Kader 6.4 Onderzoekspopulatie

De cijfers in deze paragraaf hebben betrekking op mensen die 15 jaar en ouder waren in 1990 en die tot en met 1998 voortdurend in Nederland hebben gewoond. In totaal gaat het om 8,7 miljoen mensen. Mensen die gedurende deze negenjarige periode zijn geëmigreerd, geïmmigreerd, overleden, hun vijftiende verjaardag bereikten, dan wel in een inrichting, instelling of tehuis verbleven, zijn buiten beschouwing gelaten.

6.4.1 Bestedingsmogelijkheden

Het komt maar weinig voor dat mensen vanwege geldgebrek niet om de dag vlees, kip of vis kunnen eten. Deze beperking komt relatief nog het vaakst voor bij mensen die meestal of voortdurend een laag inkomen hebben. Eén op de twintig van hen gaf te kennen niet voldoende geld te hebben om één keer in de twee dagen vlees, kip of vis te kunnen eten (tabel 6.8).

Ten aanzien van andere bestedingen, te weten het kopen van nieuwe kleding, het minimaal een week per jaar buitenshuis op vakantie gaan en het vervangen van meubels, gaf een aanzienlijk groter deel van de populatie aan een of meer beperkingen te ondervinden. Onder mensen met tijdelijk of afwisselend een laag inkomen zei tussen 8% en 14% onvoldoende geld te hebben om in deze behoeften te kunnen voorzien. Onder mensen met meestal of voortdurend een laag inkomen is dit aandeel drie- à viermaal zo groot. Bij elkaar opgeteld blijkt dat vier op de tien mensen met meestal of voortdurend een laag inkomen door geldgebrek tenminste twee van vier genoemde behoeften niet kunnen vervullen. Dit aandeel is viermaal zo groot als onder mensen met tijdelijk of afwisselend een laag inkomen.

Tabel 6.8 Personen van 15 jaar en ouder in 1990, naar beperkingen in bestedingen door onvoldoende geld, 1998

	warm eten	nieuwe kleren	vakantie	vervanging meubels	2 of meer beperkingen
laag inkomen					
nooit	0	2	2	4	2
tijdelijk of afwisselend	1	8	10	14	10
meestal of voortdurend	5	35	44	44	42

Bron: CBS (SEP'98)

6.4.2 Woning

In Nederland komt het nauwelijks nog voor dat woningen geen bad of douche hebben. Bovendien bieden de meeste woningen een mogelijkheid om buiten te zitten, zoals een tuin, terras of balkon. Gebreken als vochtige muren of vloeren, verrotte kozijnen of gehorigheid komen daarentegen vaker voor. Van de mensen met meestal of voortdurend een laag inkomen zegt ongeveer één op de acht last te hebben van vochtige muren of vloeren. Dat is tweemaal zoveel als onder mensen die nooit een laag inkomen hadden. Ongeveer één op de tien mensen met meestal of voortdurend een laag inkomen heeft last van verrotte kozijnen of vloeren in huis. Met vier van de tien heeft een aanzienlijk groter gedeelte van hen last van een gehorige woning. Onder mensen met tijdelijk of afwisselend een laag inkomen is dit de helft lager.

Bij elkaar opgeteld blijken ongeveer één op de acht mensen met voortdurend of meestal een laag inkomen met minimaal twee gebreken in hun woning te maken te hebben. Bij mensen met nooit een laag inkomen in de periode 1990-1998 is dit één op de 25 (tabel 6.9).

Tabel 6.9 Personen van 15 jaar en ouder in 1990, naar gebreken aan de woning, 1998

	geen bad of douche	geen tuin, terras of balkon	vochtige muren of vloeren	verrotte kozijnen of vloeren	gehorig	2 of meer gebreken
laag inkomen						
nooit	1	1	6	5	15	4
tijdelijk of afwisselend	1	1	7	7	21	6
meestal of voortdurend	0	3	12	9	40	12

Bron: CBS (SEP'98)

6.4.3 Woonomgeving

Geluidoverlast van buren of verkeer wordt het vaakst als probleem ondervonden door mensen met meestal of voortdurend een laag inkomen. Zij hebben ook iets vaker dan anderen last van stank, stof of vuil en vandalisme. De verschillen met de overige profielen zijn overigens klein.

Eén op de zes mensen met meestal of voortdurend een laag inkomen ondervindt overlast op tenminste twee van de vier ondervraagde terreinen. Van de overige profielen zegt gemiddeld één op de elf mensen last te hebben van overlast op tenminste twee van de vier met de directe woonomgeving verbonden terreinen (tabel 6.10).

Tabel 6.10 Personen van 15 jaar en ouder in 1990, naar overlast in de woonomgeving, 1998

	geluid buren	geluid verkeer	stank-stof-vuil	vandalisme	overlast op 2 of meer gebieden
laag inkomen 1990-1998					
nooit	15	19	11	13	9
tijdelijk of afwisselend	14	14	11	13	9
meestal of voortdurend	23	24	16	18	17

Bron: CBS (SEP'98)

Van de mensen die nooit een laag inkomen hadden, zegt 3% last te hebben van een slechte tot zeer slechte gezondheid en heeft 21% problemen in het dagelijks functioneren door een chronische aandoening of handicap. Deze percentages liggen voor mensen met tijdelijk of afwisselend een laag inkomen respectievelijk op 8 (slechte gezondheid) en 27 (chronische aandoening of handicap). Onder mensen met meestal of voortdurend een laag inkomen liggen beide aandelen nog hoger.

Dat mensen met meestal of voortdurend een laag inkomen vaker een slechte gezondheid hebben, komt gedeeltelijk doordat zowel een slechte gezondheid als langdurige inkomensarmoede samenhangt met leeftijd (kader 6.5). Echter, ook na correctie voor leeftijd blijft het aandeel mensen met een slechte gezondheid en een chronische aandoening of handicap onder mensen met meestal of voortdurend een laag inkomen bovengemiddeld (tabel 6.11).

Kader 6.5 Profielen van inkomensarmoede naar leeftijd

Langdurige armoede is vooral een probleem van ouderen. Zo was in 1998 meer dan de helft van de mensen met voortdurend een laag inkomen 65 jaar of ouder. Dit is bijna tweemaal het aandeel van 65-plussers onder mensen met meestal een laag inkomen (33%) en bijna driemaal het aandeel onder mensen met nooit een laag inkomen (20%).

Personen van 15 jaar en ouder in 1990, naar leeftijd op 31-12-1998

	20 tot 30	30 tot 55	55 tot 65	65 tot 75	75 tot 85	85 of ouder
Laag inkomen %						
Nooit	9	55	16	12	7	1
Tijdelijk	15	50	12	13	8	1
Afwisselend wel/niet	11	57	15	11	6	1
Meestal	6	46	15	16	14	3
Voortdurend	2	28	14	15	32	8

Bron: CBS (IPO'90-'98)

Tabel 6.11 Personen 15 jaar en ouder in 1990 naar gezondheid, 1998

	slechte gezondheid	chronische aandoening	cumulatief
laag inkomen			
nooit	3	21	3
tijdelijk of afwisselend	8	27	7
meestal of voortdurend	14	48	14

Bron: CBS (SEP'98)

6.4.5 Sociale contacten

Weinig contact met de buren blijkt nauwelijks samen te hangen met inkomensarmoede. Eén op de zes à zeven mensen (ca. 15%) ziet minder dan één keer per maand buren. Van de mensen met tijdelijk of voortdurend een laag inkomen heeft 6% weinig of geen contact met vrienden of familie. Bij mensen die nooit arm waren komt dit veel minder voor (2%). Minder dan één op de honderd mensen heeft nauwelijks of helemaal geen contact met buren, noch met vrienden of familie. Dit geldt niet alleen voor mensen met meestal of voortdurend een laag inkomen, maar ook voor mensen met nooit een laag inkomen (tabel 6.12).

Tabel 6.12 Personen van 15 jaar en ouder in 1990 die buren, familie of vrienden minder dan eenmaal per maand ontmoeten, 1998

	buren	familie en/of vrienden	cumulatief
laag inkomen			
nooit	13	2	1
tijdelijk of afwisselend	17	6	1
meestal of voortdurend	14	6	1

Bron: CBS (SEP'98)

6.5 Dynamiek aan de onderkant van de inkomensverdeling

6.5.1 Inleiding

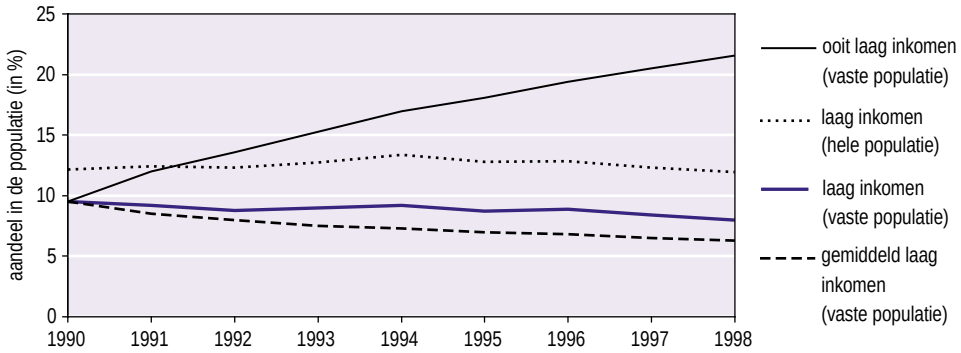
Tot nog toe is er in de Armoedemonitor voornamelijk aandacht geweest voor het aantal jaren dat personen onder de lage-inkomensgrens uitkomen. Hierdoor kan de indruk zijn gewekt dat personen die ooit een laag inkomen hebben, vrijwel voortdurend aan de onderkant van de inkomensverdeling verblijven, zij het soms boven en soms onder de lage-inkomensgrens.⁸ Maar is dat ook zo? Of zijn er ook groepen die naast perioden met een laag inkomen ook perioden meemaken veel hoger in de inkomensverdeling? In deze paragraaf wordt ingegaan op de inkomensmobiliteit en wordt een blik op het gebied rond de lage-inkomensgrens geworpen. Verder wordt in het bijzonder ingegaan op de groep die in de periode 1990-1998 gemiddeld genomen een inkomen onder de lage-inkomensgrens heeft. Deze paragraaf heeft alleen betrekking op de vaste populatie (zie kader 6.6)⁹.

Kader 6.6 De vaste populatie

Tot de vaste populatie behoren die personen die de gehele periode 1990-1998 in het IPO-panel zijn opgenomen. Personen die door geboorte/sterfte of immigratie/emigratie het panel inkomen of verlaten, maken geen deel uit van de hier onderzochte populatie. Hierdoor kunnen de resultaten in deze paragraaf verschillen met die in andere hoofdstukken en de andere paragrafen in dit hoofdstuk. Deze groep zal in het kort worden aangeduid met de term 'vaste populatie'.

In figuur 6.8 is voor de vaste populatie voor ieder jaar aangegeven: het aandeel personen dat een laag inkomen heeft in het desbetreffende jaar, ooit in de tot dan toe geobserveerde periode een laag inkomen heeft gehad, of gemiddeld genomen over de tot dan toe geobserveerde periode een laag inkomen heeft. Uit de gegevens blijkt dat onder de personen die juist in- of uitstromen er relatief veel een laag inkomen hebben. Ter vergelijking is ook voor de gehele populatie het aandeel personen met een laag inkomen in een jaar weergegeven. Het effect van de vaste populatie is duidelijk zichtbaar in deze figuur: het aandeel lage inkomens onder de vaste populatie loopt van 9,5% in 1990 tot 8% in 1998, terwijl dit voor de gehele populatie loopt van 12,2% in 1990 via een maximum van 13,4% in 1994 tot 11,9% in 1998. Het verschil in beide lijnen is in het begin kleiner, maar bedraagt sinds 1994 steeds zo'n 4 procentpunten.

Figuur 6.8 Het voorkomen van een laag inkomen, verscheidene definities, 1990-1998 (in procenten)

Bron: CBS (IPO'90-'98) SCP-bewerking

Uit figuur 6.8 blijkt dat een steeds grotere groep ooit in de tot dan toe verstreken onderzoeksperiode heeft moeten rondkomen van een laag inkomen. Dit betekent niet direct dat de armoede toeneemt. Deze uitkomst heeft in belangrijke mate te maken met het langer worden van de onderzoeksperiode en de aanwezigheid van aanzienlijke inkomensmobiliteit. Zonder inkomensmobiliteit zou het immers om een horizontale lijn gaan. Kennelijk zijn het niet steeds dezelfde mensen die een laag inkomen hebben, maar komen er met ieder onderzoeksjaar weer nieuwe gevallen bij. In de negenjaarsperiode 1990-1998 heeft meer dan 20% van de vaste populatie te maken gehad met een laag inkomen. De figuur geeft geen aanwijzing dat stabilisatie van dit aantal al nabij is. Vanaf 1994 komt er telkens ruim 1 procentpunt bij. Het eens moeten leven van een laag inkomen is dus een veel breder gedeelde ervaring dan het hebben van een laag inkomen op een bepaald moment. Verder wordt in de figuur het aandeel personen aangegeven voor wie het gemiddelde inkomen in de periode van 1990 tot een willekeurig jaar onder de lage-inkomensgrens valt. Uit deze dalende lijn kunnen wederom geen conclusies worden getrokken over een eventuele afname van de armoedeproblematiek. Wel geeft dit nogmaals aan dat er sprake is van inkomensmobiliteit. Kennelijk worden lage inkomens uit het ene jaar gecompenseerd door een hoger inkomen in een ander jaar, zodat velen op de lange duur gemiddeld genomen boven de lage-inkomensgrens uitkomen. Deze curve zwakt weinig af in de tweede helft van de geobserveerde periode, tot een niveau van 6,3% in 1998. Er is dus ook een substantiële groep mensen die volgens het gemiddelde inkomen langdurig onder de lage-inkomensgrens blijft.

Uit figuur 6.8 komt naar voren dat veel personen met een laag inkomen, niet altijd een laag inkomen blijven hebben, maar dat er sprake is van inkomensmobiliteit. Hierop vestigt deze paragraaf de aandacht. In het bijzonder wordt ingegaan op personen die over de negenjaarsperiode van 1990-1998 gemiddeld genomen een inkomen onder de lage-inkomensgrens hebben, de 'structurele armen'.¹⁰

6.5.2 Het meerjarige inkomen, een eerste beschrijving

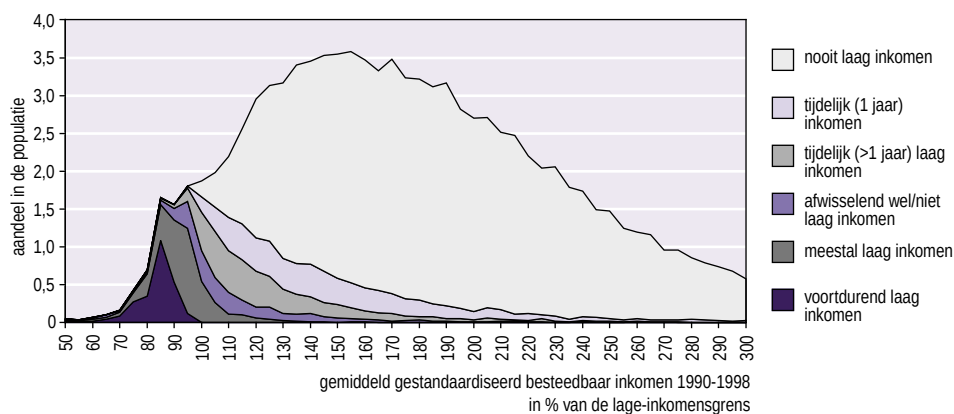
In deze paragraaf wordt ingegaan op het meerjarige inkomen. Dit is hier gedefinieerd als het gemiddelde, voor een bepaalde persoon over de observatieperiode 1990-1998, van de jaarlijkse gestandaardiseerde huishoudensinkomens.

In figuur 6.9 wordt de verdeling van het meerjarige inkomen weergegeven voor de verschillende profielen van inkomensarmoede. Op de x-as is het meerjarige inkomen weer-

gegeven als percentage van de lage-inkomensgrens. Personen die voortdurend een laag inkomen hebben, hebben uiteraard een meerjarig inkomen onder de lage-inkomensgrens (onder de 100%). Omgekeerd hebben alle personen die nooit een laag inkomen hebben, een meerjarig inkomen boven de lage-inkomensgrens.

Wanneer het meerjarige inkomen onder de lage-inkomensgrens valt, doet zich een structureel te noemen vorm van armoede voor. Het gaat hierbij zeker niet alleen om personen die voortdurend onder de lage-inkomensgrens verblijven (38% van de meerjarige armen), maar ook om personen die soms (5%) of vaker (57%) een inkomen boven deze grens hebben. Gemiddeld over de onderzochte periode hebben zij echter een laag inkomen.

Figuur 6.9 De verdeling van het gemiddelde gestandaardiseerde inkomen, naar profielen van laag inkomen, 1990-1998 (in procenten van de lage-inkomensgrens)

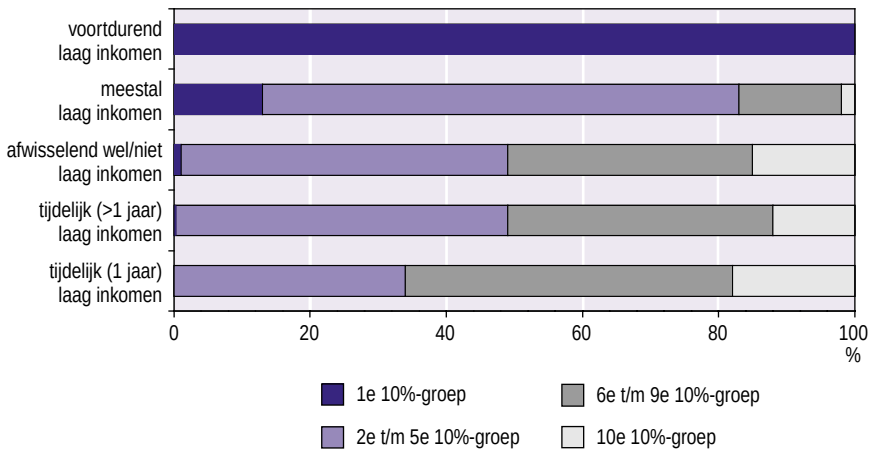
Bron: CBS (IPO'90-'98; vaste populatie) SCP-bewerking

Opvallend in deze figuur is de piek rond 85% van de lage-inkomensgrens voor degenen met een voortdurend laag inkomen. Het gaat hierbij dus om personen die nauwelijks te maken hebben met inkomensmobiliteit, ofwel die een stabiele inkomenssituatie hebben onder het lage-inkomensniveau. Een groot deel van de groep met meestal een laag inkomen heeft gemiddeld genomen een inkomen tussen de 85% en 100% van de lage-inkomensgrens. De uitlopers naar rechts (naar hogere meerjarige inkomens) geven een indruk van de omvang van de groep die weleens of vaker een laag inkomen heeft maar die ook te maken heeft met een behoorlijke inkomensmobiliteit.

Uit de figuur blijkt dat sommige personen die meestal een laag inkomen hebben, gemiddeld genomen over de periode 1990-1998 slechter af zijn dan sommige personen met voortdurend een laag inkomen. Omgekeerd blijkt ook dat een deel van de personen die ooit te maken hebben gehad met een laag inkomen, gemiddeld over de observatieperiode een veel hoger inkomen hebben genoten. Onder de groep met een gemiddeld gestandaardiseerd inkomen van meer dan twee keer de lage-inkomensgrens komen ook tijdelijk armen voor en zelfs ook enkelen met meestal een laag inkomen.

Om een nog betere indruk te krijgen van de individuele inkomensmobiliteit wordt in figuur 6.10 ingegaan op de hoogste inkomensgroep waartoe personen behoorden in de periode 1990-1998. De vaste populatie is hiertoe in ieder jaar ingedeeld in groepen van gelijke omvang (steeds 10%) naar oplopend gestandaardiseerd inkomen in het desbetreffende jaar.

Figuur 6.10 Hoogste bereikte inkomendeciel, naar profielen van laag inkomen, 1990-1998 (in procenten)

Bron: CBS (IPO '90-'98; vaste populatie) SCP-bewerking

Uiteraard behoren personen die voortdurend een laag inkomen hebben alle jaren tot het eerste (laagste) inkomensdeciel. Uit figuur 6.10 blijkt dat dit niet alleen voor hen geldt, maar ook voor zo'n 13% van de personen die meestal een laag inkomen hebben en voor een enkeling met afwisselend een inkomen boven en onder de lage-inkomensgrens of tijdelijk een inkomen onder de lage-inkomensgrens. Al deze personen hebben dus een stabiel inkomen op een laag niveau. Daarentegen heeft 17% van de personen met meestal een laag inkomen, weleens een inkomen boven de mediaan gehad in de periode 1990-1998. Deze personen hebben dus te maken gehad met een enorme inkomensmobiliteit. Bij personen met een tijdelijk laag inkomen komt dit fenomeen nog veel vaker voor, afhankelijk van de lengte van de armoedeperiode variërend van 51% tot 65%. Uit de figuur komt duidelijk naar voren dat inkomensmobiliteit zich zeker niet alleen voordoet bij de groep met afwisselend wel/niet een laag inkomen, maar dat ook anderen te maken kunnen hebben met behoorlijke inkomensschommelingen.

Interessant is te weten wie nu de armen zijn met een betrekkelijk stabiel inkomen en wie nu juist te maken hebben met een grotere inkomensmobiliteit. In veel armoedeonderzoek worden zelfstandigen niet meegenomen, vanwege de problemen bij het waarnemen van hun inkomen.¹¹ Zij vormen echter wel een groep waar een bijzonder patroon in inkomensmobiliteit wordt verwacht. Daarom wordt deze groep hier separaat onderzocht (in § 6.5.3).¹² In de daaropvolgende paragraaf 6.5.4 wordt ingegaan op de niet-zelfstandigen.

6.5.3 Zelfstandigen

Het inkomen van zelfstandigen zal in de regel grotere fluctuaties kennen dan dat van werknemers in loondienst of ambtenaren. Zelfstandigen hebben er dan ook relatief vaker een jaar tussen zitten met een laag inkomen. Dit blijkt uit de armoedeprofielen in tabel 6.13. Zelfstandigen passeren vaker dan anderen de lage-inkomensgrens: ze komen relatief weinig voor bij de groepen met nooit of voortdurend een laag inkomen, maar juist veel bij de andere profielen. De personen met afwisselend wel/niet een laag inkomen bestaan zelfs voor bijna de helft uit personen uit huishoudens waarvan hoofd of partner zelfstandige is. Wanneer het inkomen over de hele onderzoeksperiode in de analyse wordt betrokken, blijkt dat zelfstandigen iets minder vaak dan anderen gemiddeld over 1990-1998 onder de lage-inkomensgrens blijven.

Tabel 6.13 Aandeel zelfstandigen^a binnen de profielen van laag inkomen, vaste populatie, 1990-1998 (in procenten)

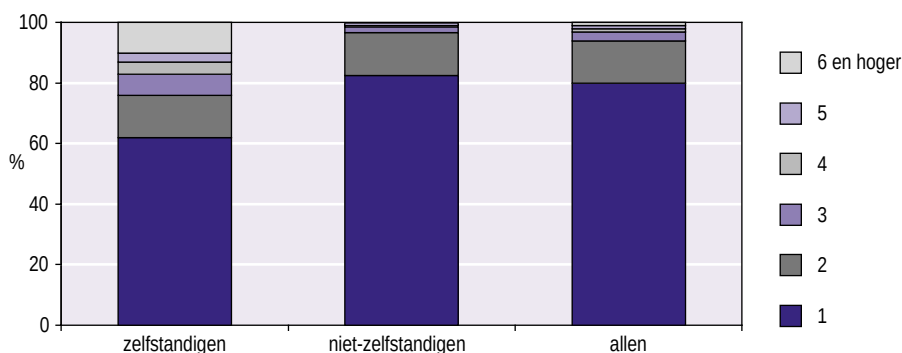
aandeel zelfstandigen	
nooit een laag inkomen	13
tijdelijk (1 jaar) een laag inkomen	32
tijdelijk (> 1 jaar) een laag inkomen	31
afwisselend wel/niet een laag inkomen	46
meestal een laag inkomen	14
voortdurend een laag inkomen	3
populatie met meerjarig inkomen onder de lage-inkomensgrens	15
totaal vaste populatie	16

a Personen die op enig moment in 1990-1998 behoorden tot een huishouden waarvan het hoofd of partner een zelfstandige is.

Bron: CBS (IPO'90-'98; vaste populatie) SCP-bewerking

Wanneer in figuur 6.11 naar de tijd wordt gekeken die personen met een meerjarig laag inkomen doorbrengen in de inkomensdecielen voor de verschillende jaren, valt op dat de zelfstandigen onder deze categorie van structurele armen te maken hebben met grote inkomensfluctuaties. Iets meer dan 60% van de tijd wordt doorgebracht in het eerste deciel, terwijl ruim 10% van de tijd wordt doorgebracht in het zesde of hogere inkomens-deciel. Personen die niet behoren tot het huishouden van een zelfstandige, hebben een veel stabielier inkomenspatroon. Zij verblijven een veel groter deel van de tijd (ruim 80%) in het eerste deciel van de verdelingen van gestandaardiseerd huishoudensinkomen voor de verschillende jaren.

Figuur 6.11 De tijd die structurele armen doorbrengen in de inkomensdecielen voor zelfstandigen en overigen, 1990-1998 (in procenten)

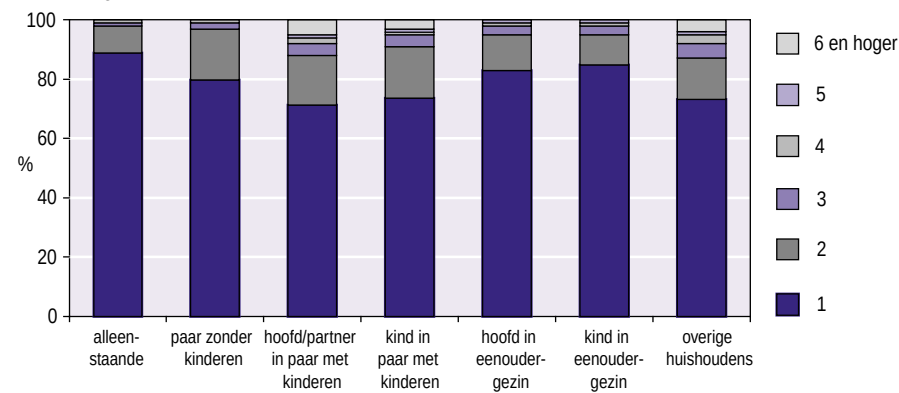
Bron: CBS (IPO'90-'98; vaste populatie) SCP-bewerking

6.5.4 Niet-zelfstandigen

In deze paragraaf wordt de vaste populatie exclusief zelfstandigen onderzocht. Hier wordt ingegaan op de groep die gemiddeld genomen over 1990-1998 een inkomen heeft onder de lage-inkomensgrens.

Figuur 6.12 geeft van deze groep de tijd die is doorgebracht in de verschillende inkomens-decielen naar huishoudenssamenstelling in 1998.

Figuur 6.12 De tijd die structurele armen in 1990-1998 in de inkomensdecielen doorbrengen, naar huishoudens-samenstelling^a in 1998

a Met 'kinderen' worden zowel minderjarige als meerderjarige kinderen bedoeld.

Bron: CBS (IPO'90-'98; vaste populatie exclusief zelfstandigen) SCP-bewerking

Alhoewel alle personen in figuur 6.12 behoren tot de structurele armen, zijn de inkomenspatronen toch verschillend. De tijd die doorgebracht is in het eerste deciel is het kortst voor de structurele armen die in 1998 behoorden tot een paar met kinderen (ruim 70%) en het langst voor de alleenstaanden (bijna 90%). Structureel arme personen die in 1998 behoorden tot een paar met kinderen of tot een overig huishouden hadden gemiddeld genomen gedurende 3-5 maanden in 1990-1998 toch ook een inkomen boven de mediaan. Zij hebben dus te maken met grote inkomenswisselingen, terwijl het gemiddelde over een lange periode onder de lage-inkomensgrens blijft.

In tabel 6.14 is de incidentie van deze structurele vorm van armoede aangegeven naar samenstelling van het huishoudens waartoe de personen uit de vaste populatie behoorden in 1990 respectievelijk 1998.

Tabel 6.14 Aandeel personen met een gemiddeld gestandaardiseerd inkomen over 1990-1998 onder de lage-inkomensgrens, naar huishoudenssamenstelling in 1990 en 1998 (in procenten)

	1990	1998
alleenstaande	17	17
paar zonder kinderen	6	4
hoofd/partner in paar met kinderen ^a	3	3
kind in paar met kinderen ^a	3	4
hoofd in eenoudergezin ^a	21	20
kind in eenoudergezin ^a	17	24
overige huishoudenssamenstellingen	5	3
allen	6	6

a Het betreft zowel minderjarige als meerderjarige kinderen.

Bron: CBS (IPO'90-'98; vaste populatie exclusief zelfstandigen) SCP-bewerking

Alleenstaanden en personen behorend tot een eenoudergezin hebben een grotere kans op een negenjaarsperiode met een gemiddeld inkomen onder de lage-inkomensgrens (17% resp. zo'n 20%).

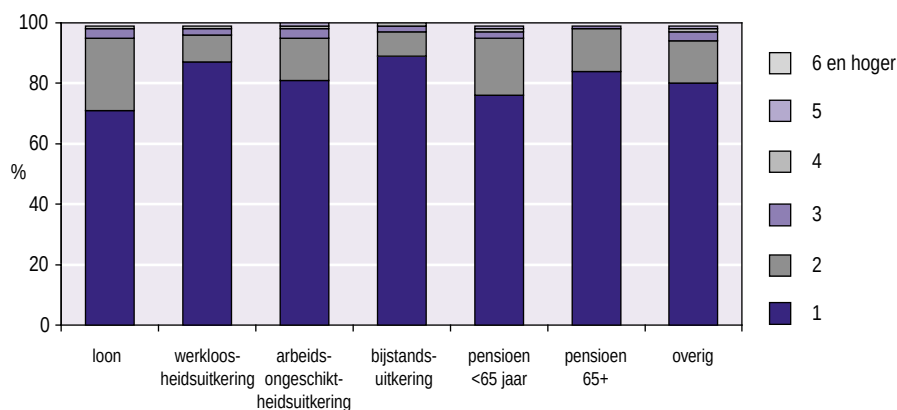
Alleenstaanden in 1990 die de onderzochte structurele vorm van armoede meemaken in de periode van 1990-1998, hebben veelal (86%) in 1990 een laag inkomen, hebben over het algemeen (95%) geen werk, en blijven vaak (86%) over de hele periode alleenstaande. Het veranderen van huishoudenssamenstelling is voor alleenstaanden een vrij succesvolle strategie om uit de structurele armoede te komen. De grote groep 55-plussers die deel uitmaakt van de niet-werkende alleenstaanden met een laag inkomen in 1990 past deze strategie echter veel minder toe dan jongere lotgenoten. Zij blijven vaker de hele periode 1990-1998 alleenstaand en hebben daarmee een veel grotere kans op structurele armoede. Bij de eenoudergezinnen zijn het met name degenen met een bijstandsuitkering die een grote kans op een lange periode met een gemiddeld laag inkomen hebben.

Verschillen in aandelen in de twee kolommen hebben te maken met wijzigingen in de samenstelling van het huishouden waartoe personen behoren tussen 1990 en 1998.¹³ Zo kan bijvoorbeeld een kind dat in 1990 tot een eenoudergezin behoort, in 1998 nog steeds kind zijn in een eenoudergezin of, bij huwelijk/samenwonen van de alleenstaande ouder, kind zijn in een paar met kinderen. Het kind kan daarentegen ook het ouderlijk huishouden hebben verlaten, zodat het in 1998 alleenstaande is of hoofd of partner in een meerpersoons-huishouden. Omgekeerd zal een kind in een eenoudergezin in 1998, in 1990 in de regel een kind zijn in een eenoudergezin of in een paar met kinderen.

Kinderen uit eenoudergezinnen hebben over het algemeen vaker een periode van structurele armoede achter de rug (24%) dan dat zij zo'n periode voor zich hebben (17%).

In figuur 6.13 en tabel 6.15 wordt op dezelfde manier ingegaan op de sociaal-economische categorie van het hoofd van het huishouden van de structurele armen.

Figuur 6.13 De tijd die structurele armen in 1990-1998 doorbrengen in de inkomensdecielen, naar sociaal-economische categorie van het hoofd van het huishouden in 1998 (in procenten)

Bron: CBS (IPO'90-'98; vaste populatie exclusief zelfstandigen) SCP-bewerking

Naar sociaal-economische categorie van het hoofd van het huishouden zijn de verschillen in inkomenspatronen voor de structurele armen niet erg groot. Er wordt geen verblijf in de bovenste helft van de inkomensverdeling waargenomen, hetgeen betekent dat gemiddeld genomen geen enkele groep zich langer dan een halve maand in het zesde of hogere deciel heeft bevonden. Personen die in 1998 65 jaar of ouder zijn, zijn in de periode 1990-1998 zelfs niet boven het derde deciel uitgekomen.

Verschillen tussen de verblijven in het eerste en tweede deciel zijn wel duidelijk waarneembaar. Structurele armen die in 1998 inkomen uit loon hebben, verbleven het langst (23% van de tijd, dus gemiddeld twee jaar) in het tweede deciel. Zij die in 1998 een bijstandsuitkering hebben, verbleven het langst in het eerste deciel. Gemiddeld was dat acht van de negen jaar, hetgeen acht maanden langer is dan in het algemeen voor structurele armen (exclusief zelfstandigen).

In tabel 6.15 wordt ingegaan op de sociaal-economische categorie waartoe het hoofd van het huishouden behoorde in 1990 en 1998. Zoals eerder opgemerkt, kan de huishoudensamenstelling gewijzigd zijn tussen 1990 en 1998, waardoor mogelijk ook degene die als hoofd van het huishouden is aangewezen in 1998 een andere persoon is dan die in 1990. Dit kan een verandering in de sociaal-economische categorie van het hoofd van het huishouden betekenen. Maar ook wanneer het huishouden nog hetzelfde is, kan de sociaal-economische categorie van het hoofd van het huishouden zijn gewijzigd. Een duidelijk voorbeeld hiervan is het hebben van een werkloosheidsuitkering. Vanwege de beperkte duur dat iemand een werkloosheidsuitkering kan hebben, zal het in de regel niet om dezelfde personen gaan die in 1990 en in 1998 tot deze groep worden gerekend.

Tabel 6.15 Aandeel personen met een gemiddeld gestandaardiseerd inkomen over 1990-1998 onder de lage-inkomensgrens, naar sociaal-economische categorie van het hoofd van het huishouden in 1990 en 1998

	1990	1998
loon	1	2
werkloosheidsuitkering	42	6
arbeidsongeschiktheidsuitkering	12	12
bijstandsuitkering	54	72
pensioen, personen jonger dan 65 jaar	3	2
pensioen, personen van 65 jaar en ouder	14	11
overig	12	12
allen	6	6

Bron: CBS (IPO'90-'98; vaste populatie exclusief zelfstandigen) SCP-bewerking

In tabel 6.15 is een groot verschil in percentages te zien bij de werkloosheidsuitkering. Velen (42%) gaan een heel moeilijke tijd tegemoet wanneer het hoofd van hun huishouden een werkloosheidsuitkering heeft, want zij zullen de komende negen jaar gemiddeld een inkomen onder de lage-inkomensgrens hebben. Over het algemeen is het verleden van hoofden met een werkloosheidsuitkering een stuk gunstiger. In die tijd hadden zij immers werk. Een veel kleiner aantal (6%) van de personen uit huishoudens met een hoofd met een werkloosheidsuitkering in 1998 had dan ook over de afgelopen negen jaar een gemiddeld inkomen onder de lage-inkomensgrens.

Wanneer het hoofd van het huishouden een arbeidsongeschiktheidsuitkering heeft, is de kans op structurele armoede 12%. In tegenstelling tot de werkloosheidsuitkering kan een

arbeidsongeschiktheidsuitkering ook na jaren boven het bijstandsniveau en ook boven de lage-inkomensgrens liggen. Verder kunnen partners van arbeidsongeschikten werken zonder dat gekort wordt op de uitkering. De toekomst van arbeidsongeschikten in 1990 zag er hierdoor (in financiële zin) gunstiger uit dan die voor werklozen. Voor een groot deel gaat het bij de arbeidsongeschikten om dezelfde personen in 1990 en 1998, zodat ook het aandeel structurele armen onder hen constant is. Het grootste deel van de arbeidsongeschikten die niet meer tot die categorie behoort in 1998, is dan 65 jaar of ouder. Daarmee lijkt de kans op structurele armoede echter nauwelijks veranderd.

Personen uit een huishouden waarvan het hoofd een bijstandsuitkering heeft, hebben een zeer grote kans op een meerjarig laag inkomen. In 1990 gaat het om ruim de helft van de personen in huishoudens levend van een bijstandsuitkering, in 1998 om bijna driekwart. Een verklaring voor deze toenemende kans op structurele armoede kan worden gevonden in de economische groei in de latere jaren van de onderzochte periode. Personen die in 1998 een bijstandsuitkering hebben, hebben mogelijk een grotere afstand tot de arbeidsmarkt dan personen die in 1990 een bijstandsuitkering hadden.

Bij de ouderen is het duidelijk dat personen uit huishoudens waarvan het hoofd in de periode 1990-1998 65 jaar is geworden een wat hoger gemiddeld inkomen hebben over die periode dan personen uit huishoudens die in 1990 reeds inkomen uit pensioen (incl. AOW) voor 65-plussers hadden. Dit is af te lezen uit tabel 6.15, waarin tussen 1990 en 1998 het aantal ouderen toeneemt door het vorderen van de tijd (het is immers een vaste populatie), terwijl het aandeel meerjarige armen onder de groep met een ouderdomspensioen afneemt. Waarschijnlijk is het inkomen vóór het bereiken van de 65-jarige leeftijd over het algemeen hoger, waardoor het negenjaarsgemiddelde omhoog getrokken wordt.

- 1 Voor een algemene beschrijving van inkomensdynamiek met het accent op verandering van arbeidsmarktpositie zij verwezen naar CBS (2000a).
- 2 Zie voor de onderzoekspopulatie hoofdstuk 2.
- 3 Er is niet alleen sprake van een verband tussen het aantal jaren dat een persoon een laag inkomen heeft met de relatieve omvang van de uitstroom (en doorstroom), maar ook met de bestemming van de uitstroom. Zie hierover paragraaf 6.2.2.
- 4 Van de personen in huishoudens die vooral zijn aangewezen op bijstand, bevond 15% zich in 1998 boven de lage-inkomensgrens. Voor dit opmerkelijke feit kunnen twee oorzaken genoemd worden. In de eerste plaats is in een aantal van deze gevallen in een deel van het jaar bijstand ontvangen en in de rest van het jaar een hoger inkomen uit andere bron. Hierbij lag weliswaar het zwaartepunt bij bijstand, maar kwam het totale jaar-inkomen boven de lage-inkomensgrens te liggen. In de tweede plaats zijn neveninkomsten naast de bijstand tot een bepaald bedrag vrijgelaten.
- 5 In tegenstelling tot de vorige twee edities van de Armoedemonitor (SCP/CBS 1998 en 1999) wordt in deze paragraaf gebruikgemaakt van inkomensgegevens die betrekking hebben op het volledige kalenderjaar. Daardoor sluiten de uitkomsten beter aan bij de stand- en stroomcijfers in de voorgaande paragraaf en in hoofdstuk 2. De arbeidsmarktpositie van het huishouden is vastgesteld op basis van de grootste bijdrage aan het huishoudensinkomen in een jaar. Veranderingen in de arbeidsmarktpositie die niet leiden tot een verandering van de belangrijkste bron van het jaarinkomen blijven daardoor buiten beeld.
Er is een onderscheid gemaakt naar inkomen uit werk (winst, loon), uitkering en pensioen (incl. overig inkomen). Indien meer geld binnenkomt uit loon dan vanuit uitkeringen of pensioenen, spreken we van een werkend huishouden. Analog is een uitkering of pensioen de belangrijkste bron van huishoudensinkomen als deze de grootste bijdrage aan het huishoudensinkomen levert.
De enige uitzondering betreft winst. Indien in een huishouden winst wordt aangetroffen, wordt dat huishouden aangeduid als een huishouden met winst.
Indien een uitkering de belangrijkste bron van inkomsten is, wordt vervolgens op basis van de grootste bijdrage een opsplitsing gemaakt naar WW, WAO of overige uitkering (is overwegend bijstand).
- 6 Vanwege het geringe percentage mensen dat jaarlijks onder de lage-inkomensgrens terechtkomt (ca. 2%) is het modelleren van de instroom met behulp van een logistische regressie niet goed mogelijk.
- 7 De personen in deze groepen waren verder autochtoon, tussen de 18 en 65 jaar en hadden in 1997 één jaar een laag inkomen.
- 8 Zie ook paragraaf 6.3 over pendelarmoede in SCP/CBS (1999).
- 9 Ook personen die ooit in de geobserveerde periode in een instelling verbleven, tot een zogenaamd studenten-huishouden behoorden, of een onvolledig jaarinkomen hadden, zijn niet opgenomen in dit analyse-bestand. In tegenstelling tot paragraaf 6.4 zijn hier wel kinderen in de analyse betrokken.
- 10 Personen die voortdurend een laag inkomen hebben, ondervinden nauwelijks enige inkomensmobiliteit, zodat er voor deze groep weinig nieuws is te verwachten bij analyses naar inkomensmobiliteitspatronen. Alhoewel dit dus een groep is met een zeer langdurige vorm van armoede, wordt in deze paragraaf niet speciaal ingegaan op deze groep. In de vorige Armoedemonitor (SCP/CBS 1999: 87-96) zijn onder meer de kenmerken van deze groep gegeven. Het voortdurend hebben van een laag inkomen komt relatief veel voor bij ouderen, alleenstaanden en bij hen voor wie de belangrijkste inkomensbron van het huishouden een sociale uitkering of pensioen is.
- 11 Deze problemen met de waarneming van het inkomen als indicatie voor de welvaart, die zich ook hier onverkort voordoen, ontstaan doordat zelfstandigen, ten opzichte van niet-zelfstandigen, voordelen maar ook nadelen kunnen hebben van het ondernemerschap (zoals privé-gebruik van de bedrijfsauto of -ruimte, maar ook dure arbeidsongeschiktheidsverzekeringen). Zie ook Bosch et al. (1997).
- 12 Een persoon wordt hier aangeduid als zelfstandige wanneer hoofd of partner in het huishouden waartoe de persoon behoort zelfstandige is in tenminste een van de jaren in de periode 1990-1998. Het gaat daarbij om zelfstandigen met of zonder andere inkomsten, maar niet om freelancers en directeuren NV/BV.
- 13 Wanneer het aandeel structurele armen bij een bepaald huishoudentype gelijk is voor 1990 en 1998 wil dit geenszins zeggen dat het over dezelfde personen gaat; er kunnen toch wijzigingen in de huishoudenssamenstelling zijn opgetreden. Zo behoren 17% van de alleenstaanden in 1990 tot de structurele armen: zij gaan een periode met een gemiddeld laag inkomen tegemoet. Ook 17% van de alleenstaanden in 1998 behoort tot de structurele armen: zij hebben een periode met een gemiddeld laag inkomen achter de rug.

7 INKOMENSMOBILITEIT TUSSEN HUISHOUDENS MET LAGE INKOMENS VAN GENERATIE OP GENERATIE*

Een huishouden heeft een additionele kans van 6 procentpunten op een laag inkomen als een van de huishoudensleden afkomstig is uit een huishouden met een laag inkomen in plaats van in een huishouden met een hoger inkomen. Een kwart van de huishoudens waarvan een huishoudenslid afkomstig is uit een gezin uit de laagste 20%-inkomensklasse, bevindt zich eveneens in deze laagste inkomensklasse. Met name bij huishoudens die leven van winst of pensioen en meerpersoonshuishoudens met een eenverdiener is het verband met het lage inkomen van de vorige generatie relatief sterk. Dit verband is relatief zwak bij huishoudens met meerverdieners, huishoudens die van een uitkering leven en allochtone huishoudens.

7.1 Inleiding

Tot op heden is er in Nederland weinig aandacht voor de mate waarin het inkomen van een huishouden van de huidige generatie samenhangt met dat van de vorige generatie.¹ Voor het inkomensbeleid van de overheid is deze samenhang tussen inkomens van huishoudens van twee opeenvolgende generaties van belang, omdat naarmate de samenhang sterker is, de mogelijkheden voor personen geringer zijn om, ongeacht hun ouders, hun plaats op de inkomensladder te beïnvloeden. Een lage inkomensmobiliteit tussen generaties beperkt de mogelijkheden van personen om op eigen kracht een hoge positie op de inkomensladder te verwerven. Dit is nadelig voor kinderen van ouders uit de lage-inkomensgroepen.

Als verklaring voor de samenhang in inkomen tussen generaties is, naast erfelijke aanleg, ook het ouderlijke milieu van belang. Met name ouders met een laag inkomen hebben slechts beperkte eigen financiële middelen om bij te dragen aan de kosten van goed onderwijs voor hun kinderen. Ook kan de genoten opleiding of het beroep van de ouders voor hun kinderen een voorbeeldfunctie vervullen en hierdoor de studie- en beroepskeuze van het kind meebepalen. Kinderen van ouders met een lagere opleiding of een lager beroep zijn daardoor mogelijk minder gemotiveerd om een hogere opleiding te volgen en betere schoolprestaties te leveren. Verder worden de normen en waarden van het kind beïnvloed door de buurt waarin het woont, bijvoorbeeld door de omgang met leeftijdsgenoten.

In dit hoofdstuk wordt nagegaan hoe groot de *intergenerationele inkomensmobiliteit* bij lage inkomens is. Heeft de huidige generatie van huishoudens een grotere kans op een laag inkomen als het huishoudensinkomen van de vorige generatie laag was?² De hypothese die getoetst wordt, houdt in dat de kans voor een persoon op een laag huishoudensinkomen in 1998 groter was als in 1981 het huishoudensinkomen van de ouders laag was. Als deze zogenaamde *additionele kans* positief is, dan spelen de bovengenoemde intergeneratie-effecten als erfelijke aanleg en ouderlijk milieu een rol. Hoe groter de additionele kans, des te lager de intergenerationele inkomensmobiliteit. Bij een lage inkomensmobiliteit worden lage inkomens en armoede van generatie op generatie overgedragen.

* Bijdrage van het CBS, geschreven door dr. F. Cörvers, ten tijde van het onderzoek CBS-medewerker, tegenwoordig werkzaam bij het Researchcentrum voor Onderwijs en Arbeidsmarkt (ROA).

In de volgende paragraaf wordt nader ingegaan op de achtergronden van intergenerationele inkomensmobiliteit, waarbij verschillende verklaringen worden gegeven voor deze inkomensmobiliteit. Van de verklarende variabelen van intergenerationele inkomensmobiliteit kan echter alleen het inkomen van de ouders worden meegenomen in de analyses. In het gebruikte databestand komen andere relevante achtergrondkenmerken, zoals het opleidingsniveau van ouders en kinderen, niet voor.³ In paragraaf 7.3 worden de koppelingsmethodiek, het gebruikte databestand en het schattingsmodel besproken. De resultaten van het onderzoek naar intergenerationele inkomensmobiliteit bij lage inkomens zijn in paragraaf 7.4 weergegeven door de bovengenoemde additionele kansen. Hierbij is gedifferentieerd naar diverse kenmerken van het huishouden, zoals huishoudenssamenstelling, belangrijkste bron van inkomen, geslacht van de kostwinner, aantal inkomensverwerwers en land van herkomst. Ten slotte volgen in paragraaf 7.5 de conclusies van dit hoofdstuk.

7.2 Achtergronden van intergenerationele inkomensmobiliteit bij lage inkomens

In dit hoofdstuk wordt getoetst of het veronderstelde statistische verband tussen de inkomensposities van huishoudens van twee opeenvolgende generaties inderdaad bestaat. Dit gebeurt, zoals in paragraaf 7.1 is aangegeven, door het schatten van additionele kansen op een laag inkomen als het huishoudensinkomen van de vorige generatie laag was. Daarmee wordt echter geen antwoord gegeven op de vraag waar het statistische verband tussen inkomens van twee opeenvolgende generaties op gebaseerd is. In de inleidende paragraaf is gesteld dat het gebruikte databestand zich niet leent voor analyses met andere verklarende variabelen dan het huishoudensinkomen (i.e. laag inkomen) van de vorige generatie om het huishoudensinkomen (i.e. laag inkomen) van de huidige generatie te verklaren. Om enig zicht te bieden op de verklaringen voor het statistische verband tussen de inkomens van twee generaties, wordt hierna een beknopt overzicht gegeven van de modellen die bij intergenerationele inkomensmobiliteit een rol spelen.

In de theoretische en empirische literatuur over intergenerationele inkomensmobiliteit zijn twee dominante stromingen te onderscheiden. In de eerste stroming wordt getracht het inkomen van een generatie te verklaren uit een veelheid van met elkaar samenhangende factoren die het ouderlijke milieu omvatten, zoals het gezinsinkomen van de ouders (of het brutoloon van de kostwinner in het gezin), de gevolgde opleiding en het beroep van de ouders, de etniciteit van de ouders, of de ouders gescheiden waren, of het gezin van een uitkering moest leven, het aantal kinderen in het gezin, de buurt of streek waarin het gezin woonde, enzovoort. Hierbij gaat het vooral om de vraag welke maatregelen de overheid moet treffen om inkomensongelijkheden te verkleinen die van generatie op generatie worden overgedragen, dat wil zeggen (inkomenspolitieke) maatregelen die de intergenerationele inkomensmobiliteit kunnen vergroten. De studies in deze stroming, waaronder ook het onderzoek van Dronkers en Bakker (1986) valt, komen onder meer tot de conclusie dat vooral het opleidingsniveau van de ouders, met name dat van de vader, in plaats van het gezinsinkomen van de ouders de ontwikkeling van het kind en daarmee zijn opleiding bepaalt (zie bv. Blau 1999). Kinderen van ouders met een laag opleidingsniveau hebben derhalve een grotere kans op een laag opleidingsniveau dan andere kinderen. Omdat zowel bij ouders als bij kinderen inkomen en opleidingsniveau positief gecorreleerd zijn, is er eveneens een positief verband tussen het inkomen van ouders en het inkomen van hun kinderen. De belangrijkste verklarende variabele voor het inkomen van huishoudens is in deze redenering echter het opleidingsniveau van de vorige generatie in plaats van het huishoudensinkomen van de vorige generatie.

De tweede stroming is vooral geïnspireerd door het onderzoek van Becker en Tomes (1979 en 1986)⁴, waarbij de veronderstelling dat het inkomensniveau van personen bepaald wordt door de keuze van hun ouders om (al dan niet) te investeren in het onderwijs van hun kinderen, centraal staat. De keuze van ouders om te investeren in hun kinderen in plaats van te consumeren wordt mede beïnvloed door de mate waarin zij leningen op de (imperfecte) kapitaalmarkt of beurzen van de overheid kunnen krijgen voor de financiering van de kosten van het onderwijs. Bovendien is er een rol weggelegd voor de erfelijke overdracht van genen (denk aan het IQ) die het rendement van de investeringen in de kinderen beïnvloeden, en voor een geluksfactor. In deze stroming wordt ervan uitgegaan dat elke oudergeneratie haar keuzegedrag optimaliseert in de tijd. Bij een imperfecte kapitaalmarkt zonder overheidsingrijpen leidt het theoretische model tot een positief verband tussen het inkomen van ouders en kinderen. Ook in de studies in deze stroming worden vaak de eerdergenoemde verklarende factoren betreffende het ouderlijke milieu toegevoegd. De discussie spitst zich daarbij vooral toe op de vraag in welke mate het investeringsgedrag van de ouders dan wel het ouderlijke milieu bepalend zijn voor het inkomensniveau van de kinderen. De onderzoeksresultaten wijzen op een positief niet-lineair verband tussen de inkomensniveaus van ouders en kinderen (zie bv. Peters 1992) met een significante invloed van het ouderlijke milieu. Vooral ouders met lage inkomens kunnen beperkt worden in de mogelijkheden om te investeren in hun kinderen, waardoor de intergenerationale inkomensmobiliteit verkleind wordt.⁵

Het empirische onderzoek in de bovengenoemde stromingen wijst op bijzonder nadelige omstandigheden voor kinderen van ouders met een laag inkomen. Uit onderzoek van Peters (1992) voor de Verenigde Staten en Cörvers (2000) voor Nederland blijkt dat met name bij de lage (en ook de hoge) inkomensklassen de inkomensmobiliteit relatief gering is. In de laatstgenoemde studie worden vaders uit 1981 en kinderen uit 1998 met inkomen uit loon of winst ingedeeld in vijf gelijke inkomensklassen van 20%. De kans van kinderen van vaders in de laagste inkomensklasse om zelf ook in de laagste inkomensklasse te belanden was bijna 30%, hetgeen 20% zou zijn als er geen samenhang was. Kinderen van vaders in de laagste inkomensklasse hadden een kans van slechts 11% om in de hoogste inkomensklasse te belanden. Dit is iets meer dan de helft van de kans als er geen samenhang zou zijn (20%).

Bovengenoemde studies wijzen op de relevantie van het onderzoek naar intergenerationale inkomensmobiliteit bij met name de lage inkomens. Dit hoofdstuk richt zich op de onderlinge samenhang tussen de huishoudens met een laag inkomen van twee opeenvolgende generaties, waarbij de hiervoor genoemde twee stromingen verklaringen bieden voor deze samenhang.

7.3 Koppelingsmethodiek en schattingsmodel

Het Inkomenspanelonderzoek (IPO) waarmee het CBS op basis van gegevens uit fiscale administraties inkomens- en vermogensstatistieken samenstelt, bevatte in 1998 ongeveer 230.000 personen. Het IPO is in 1984 van start gegaan met ongeveer 15.000 personen. Deze steekproef van 15.000 personen is gedeeltelijk afkomstig uit een voorgaande, anders ingerichte, steekproef uit 1981 met 460.000 personen. Het onderzoek naar de intergenerationale inkomensmobiliteit in Nederland is onlangs mogelijk geworden dankzij de koppeling van inkomensgegevens van personen in 1998 met de inkomensgegevens van hun ouders in 1981. Deze koppeling van gegevens is tot stand gebracht door met de

Gemeentelijke Basisadministratie (GBA) de ouders bij de personen uit 1998 te zoeken. Voorwaarde voor de koppeling is dat deze ouders nog in leven zijn. De sofi-nummers van de geselecteerde ouders zijn gebruikt om de koppeling met de inkomensgegevens uit 1981 tot stand te brengen. Het uiteindelijke resultaat van de koppeling is een bestand met inkomensgegevens van bijna 22.000 personen met één of twee ouders.

Om diverse mogelijk verstorende neveneffecten in de analyse uit te sluiten zijn vervolgens alleen ouders en kinderen geselecteerd die het gehele jaar inkomen uit arbeid, winst, pensioen of uitkering hadden, geen studiefinanciering ontvingen, waarbij de kinderen in 1998 minstens 18 jaar waren én niet meer bij hun ouders woonden. Na deze selecties bleven er 7.680 ouder-kindparen over. Elke ouder in de steekproef heeft slechts één kind dat tot de steekproef behoort. Het gebruikte inkomensbegrip is het besteedbare huishoudensinkomen, uitgedrukt in prijzen van 1995. Dit inkomen is vervolgens gestandaardiseerd met equivalentiefactoren volgens de gebruikelijke CBS-methodiek⁶ om te corrigeren voor verschillen in huishoudenssamenstelling. Ter indicatie van een laag inkomen is in eerste instantie de lage-inkomensgrens van het CBS gebruikt.⁷ Het aantal waarnemingen beneden deze inkomensgrens bleek voor de analyses in paragraaf 7.4.2 te beperkt. Om deze reden is vervolgens het begrip 'laag inkomen' verruimd tot 'huishoudensinkomen behorende tot de laagste 20%-inkomensklasse' (zie voor verdere toelichting § 7.4.1).

De gebruikte koppelingmethodiek, de selectie van steekproefpersonen en het niet ophogen van het steekproefkader leidt ertoe dat het gebruikte gegevensbestand van vaders en kinderen *niet* representatief is voor de Nederlandse bevolking (zie de bijlage bij dit hoofdstuk). Dit heeft waarschijnlijk een beperkte invloed op de schattingsresultaten, omdat voor de diverse groepen van de Nederlandse samenleving afzonderlijke variabelen zijn opgenomen. Het gegeven dat sommige groepen in de steekproef zijn ondervertegenwoordigd (zoals pensioen- en uitkeringsgerechtigden) kan er wel toe leiden dat de statistische significantieniveaus van de schattingsparameters voor deze groepen lager zijn dan voor de andere groepen.

Het gebruikte model wordt met logistische regressie geschat.⁸ In dit (logit-)model wordt een laag huishoudensinkomen van de huidige generatie in 1998 verklaard door een laag huishoudensinkomen van de vorige generatie in 1981. De invloed van het lage huishoudensinkomen van de vorige generatie op dat van de huidige generatie kan echter verschillend zijn voor de diverse kenmerken van huishoudens in 1998. Dit is goed voorstelbaar, omdat voor de verschillende huishoudens, zoals alleenstaanden en eenoudergezinnen, een- en meerverdieners, enzovoort, de percentages huishoudens met een laag inkomen aanzienlijk uiteenlopen.⁹ Het is derhalve aannemelijk dat er ook een verschil bestaat tussen de diverse huishoudentypes voor de additionele kans op een laag inkomen van huishoudens van 1998 als een van de huishoudensleden afkomstig is uit een gezin met een laag inkomen in 1981. Om deze reden zijn de additionele kansen op een laag inkomen voor huishoudens geschat naar huishoudenssamenstelling (alleenstaanden, eenoudergezinnen, paren met kinderen, paren zonder kinderen, overige), belangrijkste bron van inkomen van het huishouden (loon, winst, pensioen, uitkering, overig inkomen), aantal inkomensverwerwers (een- of meerverdieners), geslacht van de meestverdienende in het huishouden, en land van herkomst van de steekproefpersoon in het huishouden (Nederland, overig westers, niet-westers). Deze kenmerken van huishoudens in 1998 zijn derhalve in het logit-model opgenomen als afzonderlijke onafhankelijke variabelen, en als interactievariabelen met het lage inkomen in 1981. Voorts zijn zowel van de kinderen als van een van de ouders de leeftijdsklassen opgenomen als onafhankelijke variabelen zonder interactie met het lage inkomen in 1981.¹⁰

7.4 Inkomensmobiliteit tussen generaties en de additionele kans op een laag inkomen

In deze paragraaf wordt onderzocht in welke mate het inkomen van personen in 1998 afhangt van dat van hun ouders in 1981. In de inleiding van dit hoofdstuk is de hypothese geformuleerd dat de inkomens van ouders en kinderen samenhangen. In paragraaf 7.2 zijn hiervoor op basis van een literatuuroverzicht over intergenerationele inkomensmobiliteit de belangrijkste argumenten en mechanismen aangegeven. Het is gebleken dat het huishoudensinkomen van ouders een verklarende variabele (naast vele andere) is voor het huishoudensinkomen van kinderen in 1998. In paragraaf 7.4.1 wordt het verband weergegeven tussen huishoudens met een laag inkomen van twee opeenvolgende generaties. In paragraaf 7.4.2 worden de geschatte percentages huishoudens met een laag inkomen en de additionele kansen op een laag inkomen gepresenteerd. Deze additionele kansen geven de kans op een laag inkomen weer als kinderen in 1981 ouders hadden met een laag inkomen en zijn berekend voor huishoudens met diverse kenmerken in 1998.

7.4.1 Percentages huishoudens met een laag inkomen: verband tussen de generaties van 1981 en 1998

Tabel 7.1 geeft het verband weer tussen de kans op een laag inkomen van ouders in 1981 en van hun kinderen in 1998. Van de kinderen van ouders met een laag inkomen had 14% eveneens een laag inkomen, tegen slechts 8% van de kinderen van ouders met een inkomen boven de lage-inkomensgrens. Derhalve was de additionele kans op een laag inkomen doordat de ouders ook een laag inkomen hadden 6 procentpunten.¹¹

Tabel 7.1 Aandeel huishoudens met een inkomen onder en boven de lage-inkomensgrens voor twee generaties, 1981/1998 (in procenten)

	huishoudensinkomen in 1998	
	onder lage-inkomensgrens	boven lage-inkomensgrens
huishoudensinkomen in 1981		
onder lage-inkomensgrens	14	86
boven lage-inkomensgrens ^a	8	92
totaal^a	8	92
^a De percentages in deze twee rijen zijn op één decimaal verschillend van elkaar. Het totaalpercentage met een laag inkomen in 1998 (8,3) is uiteraard groter dan het percentage in de tweede rij (7,7).		

Bron: CBS (Inkomensstatistiek)

Voor een schatting van het in paragraaf 7.3 genoemde model is het aantal huishoudens beneden de lage-inkomensgrens in 1981 en 1998 te klein. Het logit-model levert als gevolg daarvan schattingsresultaten op die relatief gevoelig zijn voor kleine veranderingen in het model, en bovendien is een deel van de resultaten niet plausibel. Om deze redenen is de maatstaf voor het lage inkomen verruimd tot de 20% van de huishoudens met het laagste gestandaardiseerde besteedbare huishoudensinkomen. In de steekproef zijn dit in totaal 1.536 huishoudens per generatie. Bijkomend voordeel van de ruimere maatstaf van laag inkomen is dat niet al te grote incidentele inkomensschommelingen en conjunctuurbewegingen iets minder van invloed zijn op de schattingsresultaten, omdat er een grotere kans is dat ouders en kinderen een inkomen in de laagste inkomensklasse houden dan dat zij een inkomen houden dat beneden de lage-inkomensgrens ligt.¹² Voor de laagste 20%-inkomensklasse is in tabel 7.2 het verband tussen de generaties van ouders en kinderen weergegeven.

Tabel 7.2 Aandeel huishoudens met een inkomen onder en boven de 20%-inkomensgrens voor twee generaties, 1981/1998 (in procenten)

	huishoudensinkomen in 1998	
	laagste 20%-inkomensklasse	hoogste 80%-inkomensklasse
huishoudensinkomen in 1981		
laagste 20%-inkomensklasse	25	75
hoogste 80%-inkomensklasse	19	81
totaal	20	80

Bron: CBS (Inkomensstatistiek)

Bij onafhankelijkheid van de inkomensverdelingen in 1998 en 1981 zouden de verdelingen van huishoudens onder en boven de 20%-inkomensgrens exact 20% respectievelijk 80% zijn geweest. Het werkelijke aandeel inkomens onder de 20%-grens was echter 25% als de ouders in 1981 een inkomen onder de 20%-grens hadden, een kwart van de huishoudens in plaats van een vijfde als er geen samenhang zou zijn. Dit was 19% als de ouders een inkomen boven de 20%-grens hadden. De additionele kans op een laag inkomen was derhalve 6 procentpunten, hetgeen gelijk is aan de additionele kans bij de lage-inkomensgrens (tabel 7.1). Ook in tabel 7.2 is er sprake van een sterk significant positief verband tussen inkomens van ouders en kinderen onder de 20%-inkomensgrens.¹³ Aangezien de additionele kans op een laag inkomen de maatstaf is voor de intergenerationele inkomensmobiliteit en deze nauwelijks verschilt voor de lage-inkomensgrens en de 20%-inkomensgrens, is verondersteld dat het gebruik van de 20%-inkomensgrens bij de hier volgende analyses verantwoord is. Voor de eenvoud wordt hierna ook bij inkomens onder de 20%-inkomensgrens gesproken van een laag inkomen.

7.4.2 Additionele kansen op een laag inkomen

In deze paragraaf gaat het met name om de additionele kans op een inkomen onder de 20%-inkomensgrens doordat de ouders een inkomensniveau onder de 20%-inkomensgrens hadden. De percentages huishoudens met een laag inkomen in 1998 kunnen voor de diverse huishoudenskenmerken veel beter berekend worden met de complete IPO-steekproef (inclusief correcte weging). De additionele kansen die in deze paragraaf centraal staan, zijn een maatstaf voor de intergenerationele inkomensmobiliteit van de diverse huishoudens. Hoe groter de additionele kans, hoe kleiner de intergenerationele inkomensmobiliteit. Als de additionele kans gelijk aan nul is, dan is er geen samenhang tussen de inkomens van ouders en kinderen. Dit wijst dan op een zeer grote intergenerationele inkomensmobiliteit. Zoals gesteld in paragraaf 7.3 wordt bij de bespreking van de onderzoeksresultaten gekeken naar de huishoudenssamenstelling, de belangrijkste bron van inkomen van het huishouden, het aantal inkomensverwerwers, het geslacht van de meestverdienende en het land van herkomst van het kind in 1998. Het schattingsmodel als geheel is statistisch significant op 1%-niveau. De pseudo- R^2 is 27% (zie de bijlage bij dit hoofdstuk voor nadere uitleg). De inkomensvariabele van de ouders in 1981 en de bijbehorende interactietermen zijn eveneens gezamenlijk statistisch significant op 1%-niveau.

Tabel 7.3 laat de geschatte percentages zien van diverse huishoudenstypes met een laag inkomen in 1998.¹⁴ De uitgangssituatie bij de gepresenteerde schattingen in de tabel is het referentiehuishouden van een mannelijke alleenstaande van Nederlandse afkomst, in loondienst, in de leeftijdsklasse 30-34 jaar, en wiens vader of moeder in 1981 tot de leeftijdsklasse van 45-49 jarigen behoorde. Aan dit referentiehuishouden worden telkens een of meer afwijkende kenmerken opgelegd om de verandering in het percentage huishoudens met een laag inkomen te zien. Onder de referentiehuishoudens van de alleenstaanden heeft 17% een laag inkomen, gegeven dat de ouders van de alleenstaanden zich in 1981 boven de 20%-inkomensgrens bevonden. Dit is dus 3% minder dan het aandeel van het totale aantal huishoudens in 1998 met een inkomen onder de 20%-inkomensgrens. Indien de ouders van de alleenstaande tot de laagste 20%-inkomensklasse behoorden in 1981, dan is het geschatte percentage alleenstaanden met een laag inkomen 24%. De additionele kans op een laag inkomen voor alleenstaanden is het verschil tussen 24% en 17%, hetgeen gelijk is aan 7 procentpunten. Dit is van ongeveer dezelfde grootte als de additionele kans van 6 procentpunten die uit de tabellen 7.1 en 7.2 van paragraaf 7.4.1 werd berekend.¹⁵

Voor de diverse huishoudenstypes zijn de additionele kansen op een laag inkomen weer gegeven in de laatste kolom van tabel 7.3. Voor alleenstaande vrouwen is het geschatte aandeel huishoudens met een laag inkomen gelijk aan 24%, terwijl de additionele kans 8 procentpunten is. Het percentage huishoudens met een laag inkomen onder de huishoudens met een vrouw als meestverdienende, varieert echter per huishoudenstype. In het algemeen is het percentage huishoudens met een laag inkomen groter als een vrouw in plaats van een man de meestverdienende is, omdat vrouwen doorgaans minder verdienen dan mannen. Dit is in tabel 7.3 te zien bij de eenoudergezinnen. Het verschil tussen mannen en vrouwen geldt echter niet voor de additionele kans: die kan groter of kleiner zijn als een vrouw in plaats van een man de meestverdienende in het huishouden is. Dit wil zeggen dat vrouwen ongeveer in gelijke mate invloed ondervinden van het lage inkomen van hun ouders als mannen.

Wat betreft de huishoudenssamenstelling laat tabel 7.3 zien dat onder eenoudergezinnen en (echt)paren met kinderen ongeveer 60% (61% resp. 56%) van de huishoudens een laag inkomen had, hetgeen aanzienlijk groter is dan voor alleenstaanden en (echt)paren zonder kinderen (17% resp. 15%). Hierbij dient te worden beseft dat alle overige huishoudenskenmerken gelijk zijn aan die van het referentiehuishouden van de alleenstaande. De additionele kans op een laag inkomen als de ouders ook een laag inkomen hadden was voor eenoudergezinnen en paren met kinderen respectievelijk 13 en 23 procentpunten. Blijkbaar maakt het voor eenoudergezinnen en (echt)paren met kinderen meer uit dat de ouders een laag inkomen hadden dan voor alleenstaanden. Het extra inkomen in de vorm van kinderbijslag voor deze huishoudens is minder dan de extra kosten voor de kinderen. Daardoor drukt de gezinssituatie het gestandaardiseerde besteedbare huishoudensinkomen voor deze huishoudens gemakkelijker onder de 20%-inkomensgrens. De invloed van het lage inkomen van de ouders wordt zo beter zichtbaar.

Onder paren zonder kinderen is het aandeel huishoudens met een laag inkomen 15%, hetgeen vergelijkbaar is met het aandeel lage inkomens onder alleenstaanden. De additionele kans op een laag inkomen is voor de eersten echter beduidend groter, namelijk 13 procentpunten. Voor paren met en zonder kinderen is het aandeel huishoudens met een laag inkomen, zoals mag worden verwacht, aanzienlijk lager bij meerverdieners dan bij eenverdieners. Ook de additionele kansen zijn voor paren (met en zonder kinderen) met meerverdieners kleiner dan voor alleenstaanden, namelijk 6 respectievelijk 0 procentpunten. Dit is ver-

klaarbaar doordat het verband tussen huishoudens van de huidige en de vorige generatie gebaseerd is op één persoon. Het gegeven dat deze persoon als een van de inkomensverwerwers van het huishouden in 1998, ouders had met een laag inkomen, is in een meer-verdienershuishouden van minder belang dan in een huishouden waarin deze persoon de enige verdiener is.

Tabel 7.3 Modelschattingen van aandelen huishoudens met een inkomen onder de 20%-inkomensgrens en additionele kansen, 1998 (het aandeel in procenten, additionele kans in procentpunten)

huishoudens- kenmerken 1998	aandeel huishoudens onder de 20%-inkomensgrens, indien ouders in 1981:		additionele kans ^a op een inkomen onder de 20%-grens, indien ouders in 1981 in de laagste 20%-inkomensklasse
	in de hoogste 80%- inkomensklasse	in de laagste 20%- inkomensklasse	
huishoudenssamenstelling			
alleenstaande ^b	17	24	7
vrouw	24	32	8
eenoudergezin	61	73	13
vrouw	71	81	9
(echt)paar met kinderen	56	80	23
meerverdiener	15	21	6
(echt)paar zonder kinderen	15	28	13
meerverdiener	2	3	0
belangrijkste inkomensbron			
loon ^b	17	24	7
winst	21	37	16
pensioen (kind en ouders 65+)	40	62	23
uitkering	82	87	5
land van herkomst			
Nederland ^b	17	24	7
overig westers	21	24	3
(echt)paar met kinderen	63	79	16
niet-westers	23	30	7
(echt)paar met kinderen	66	84	18
a Door afrondingsverschillen is de weergegeven additionele kans niet altijd gelijk aan het verschil in aandelen tussen de voorgaande twee kolommen. b Referentiehuishouden = alleenstaande Nederlandse man, 30-34 jr. (peiljaar 1998), in loondienst, eenverdiener, vader of moeder 45-49 jr. (peiljaar 1981).			
Bron: CBS (Inkomensstatistiek) CBS-bewerking			

Een volgend huishoudenskenmerk in tabel 7.3 betreft de belangrijkste bron van inkomen van het huishouden. Uit de tabel blijkt dat het aandeel huishoudens met een laag inkomen het kleinst is voor huishoudens met loon als belangrijkste bron van inkomen. Dit is overeenkomstig het referentiehuishouden van alleenstaanden, waarvan de kenmerken hiervoor al besproken werden. Het aandeel neemt iets toe als de alleenstaande onder gelijkblijvende overige huishoudenskenmerken winst als belangrijkste bron van inkomen heeft (d.w.z. zelfstandig ondernemer is, 21%), en stijgt zeer sterk als pensioen¹⁶ (40%) of uitkering

(82%) de belangrijkste bron van inkomen is. De additionele kans op een laag inkomen is bij inkomen uit winst en pensioen aanzienlijk groter dan bij het referentiehuishouden dat loon als belangrijkste bron van inkomen heeft, namelijk 16% respectievelijk 23%. Mogelijkerwijs is succesvol ondernemerschap in sterkere mate afhankelijk van het inkomen van de ouders dan een succesvolle carrière in loondienst.¹⁷

Voor de verklaring van de grote additionele kans bij pensioen als belangrijkste bron van inkomen, kan gedacht worden aan de inkomensdaling die pensioengerechtigden in het algemeen treft. Dan kan zichtbaar worden dat het voorheen verdiende inkomen nauwelijks hoger was dan de 20%-inkomensgrens, waardoor de relatie met het lage inkomen van de ouders zichtbaar kan worden. Hierdoor kunnen de gevolgen van intergenerationale inkomensmobiliteit zich op latere leeftijd nog manifesteren. Aan de andere kant is de additionele kans aanzienlijk kleiner als de belangrijkste bron van inkomen van het huishouden een uitkering is. Dit laatste is mogelijk een gevolg van het grote aandeel, namelijk 82%, van de huishoudens met een uitkering die van een laag inkomen leven. De omstandigheid dat de ouders in 1981 ook een laag inkomen hadden, verslechtert dat aandeel maar weinig (5 procentpunten). De intergenerationale inkomensmobiliteit is dan niet goed zichtbaar.

Het laatste huishoudenskenmerk uit tabel 7.3 is het land van herkomst van de (steekproef) persoon in de generatie van 1998¹⁸. De aandelen huishoudens met een inkomen onder de 20%-grens zijn ten opzichte van het referentiehuishouden van een Nederlandse alleenstaande groter als de alleenstaande van een ander westers land of van een niet-westers land afkomstig is. De aandelen voor deze hier onderscheiden groepen van allochtonen zijn respectievelijk 21% en 23%, terwijl dat 17% voor de Nederlandse alleenstaande is. De additionele kansen zijn echter slechts 3 procentpunten voor de westerse (niet-Nederlandse) alleenstaanden en 7 procentpunten voor de niet-westerse alleenstaanden. Dit is eveneens 7 procentpunten voor de Nederlandse alleenstaanden. De intergenerationale inkomensmobiliteit is ten opzichte van de Nederlandse alleenstaanden dus kleiner voor de overige westerse alleenstaanden en even groot voor de niet-westerse alleenstaanden.¹⁹

Tenslotte is als variant op overige westerse en niet-westerse alleenstaanden nog het aandeel huishoudens met een laag inkomen berekend voor overige westerse en niet-westerse (echt)paren met kinderen, onder gelijkblijvende overige kenmerken van het referentiehuishouden. Ten opzichte van Nederlandse (echt)paren met kinderen is het aandeel huishoudens met een laag inkomen groter voor overige westerse en niet-westerse paren met kinderen, namelijk 63% respectievelijk 66% tegenover 56%. De additionele kans op een laag inkomen is echter kleiner voor overige westerse en niet-westerse paren met kinderen, namelijk respectievelijk 16 en 18 procentpunten tegenover 23 procentpunten bij Nederlandse paren met kinderen. In het algemeen lijkt de intergenerationale inkomensmobiliteit voor allochtone huishoudens groter te zijn dan voor autochtone huishoudens, hetgeen wijst op een enigszins sterkere samenhang tussen inkomens van twee opeenvolgende generaties bij autochtonen dan bij allochtonen.²⁰ Dit kan erop duiden dat er convergentie in de inkomens van allochtone en autochtone kinderen plaatsvindt. Mogelijkerwijs weten allochtone kinderen zich beter los te maken uit een achterstandssituatie van hun ouders dan autochtone kinderen.

7.5 Conclusies

De intergenerationele inkomensmobiliteit is in dit hoofdstuk weergegeven door de additionele kans dat kinderen van ouders met een laag inkomen zelf ook een laag inkomen hebben. Voor de gehele steekproef geldt dat de additionele kans 6 procentpunten was in 1998 voor zowel de lage-inkomensgrens als de 20%-inkomensgrens. Het referentiehuishouden van een alleenstaande had in 1998 een additionele kans van 7 procentpunten op een laag inkomen als de ouders van deze alleenstaande ook een laag inkomen hadden in 1981. Hoe groter de additionele kans is, hoe sterker een laag inkomen van personen in 1998 samenhangt met een laag inkomen van hun ouders in 1981. De intergenerationele inkomensmobiliteit neemt dus af met de grootte van de additionele kans op een laag inkomen. De (kleine) additionele kansen wijzen op een relatief grote intergenerationele inkomensmobiliteit voor huishoudens met meerverdieners, voor huishoudens die van een uitkering leven en voor allochtone huishoudens. De huishoudensinkomens van de vorige generatie spelen voor deze huishoudens een relatief kleine rol. Daarentegen laten de (grote) additionele kansen zien dat de intergenerationele inkomensmobiliteit relatief erg klein is voor vooral huishoudens met inkomen uit pensioen of winst. Deze huishoudens van de huidige generatie vertonen dus een relatief sterke samenhang met de inkomens van de vorige generatie. Dit geldt eveneens, maar in mindere mate, voor eenoudergezinnen en (echt)paren met kinderen die van één inkomen leven.

De intergenerationele inkomensmobiliteit manifesteert zich op afwisselende wijze gedurende de levensloop van personen, afhankelijk van de actuele omstandigheden van het huishouden waarin ze verkeren. Zo zijn personen die door de samenhang met het lage inkomen van hun ouders ook een relatief laag inkomen verdienen, minder zichtbaar met het lage inkomen als ze alleenstaande zijn of in een huishouden met meer inkomensverwerwers verkeren dan als ze een eenoudergezin of eenverdiener in een (echt)paar met kinderen zijn. Ook kan een eventuele samenhang met het inkomen van hun ouders duidelijk worden als personen terugvallen in inkomen omdat ze pensioengerechtigd worden. Daarentegen is voor personen die in een uitkeringssituatie verkeren, de omstandigheid dat hun ouders in 1981 ook een laag inkomen hadden slechts van relatief weinig belang. Zij bevinden zich voor het grootste deel toch al in huishoudens met een laag inkomen. Verder onderzoek is nodig om de relevantie van verschillende verklaringen voor intergenerationele inkomensmobiliteit onder lage-inkomensgroepen, zoals de investeringen van ouders in het onderwijs van hun kinderen en het ouderlijke milieu, te kunnen beoordelen in de Nederlandse situatie.

- 1 Een uitzondering hierop is Dronkers en Bakker (1986). In die studie wordt echter gebruikgemaakt van een selecte groep van leerlingen van één bepaalde lagere school. In Cörvers (2000) wordt de intergenerationale inkomensmobiliteit in Nederland onderzocht met een selectie uit een gegevensbestand dat op basis van een steekproef van alle Nederlanders is samengesteld. Het gegevensbestand uit de genoemde studie wordt eveneens in dit hoofdstuk gebruikt (zie § 7.3). Zie voor twee recente internationale studies Corak en Heisz (1999) en Mulligan (2000).
- 2 Overigens wordt in de analyses als maatstaf voor een laag inkomen genomen een huishoudensinkomen behorende tot de laagste 20%-groep, omdat de gebruikelijke CBS-maatstaf te weinig huishoudens met lage inkomens opleverde voor verdere differentiatie naar de bovengenoemde groepen. Hierop wordt in paragraaf 7.3 en 7.4 nog nader ingegaan.
- 3 In de diverse jaargangen van het Sociaal-economisch panel (SEP) zijn deze achtergrondkenmerken wel opgenomen. De steekproef van het SEP is echter aanzienlijk kleiner.
- 4 Zie voor een kritische en onderhoudende evaluatie van deze studies Goldberger (1989).
- 5 Zie Blau (1999) voor een empirische bevestiging van dit verband. Het onderzoek naar intergenerationale inkomensmobiliteit richt zich echter vooral op de Angelsaksische landen. Het is goed denkbaar dat de resultaten voor Nederland, met een andere (ruimhartigere) studiefinanciering door de overheid, anders zijn. Zie bijvoorbeeld De Graaf (1987). Overigens komt Cörvers (2000) voor Nederland tot vergelijkbare resultaten met die voor andere landen.
- 6 Zie Schiepers en Pommer (1998).
- 7 Zie de begrippenlijst bij deze Armoedemonitor.
- 8 Zie de bijlage bij dit hoofdstuk voor nadere toelichting op de variabelen van het model, de geschatte parameters en de significantieniveaus.
- 9 Zie hoofdstuk 2 van deze Armoedemonitor.
- 10 Het geschatte effect van een laag inkomen van de vorige generatie wordt in de logistische-regressievergelijking dus constant verondersteld voor de tien leeftijdsklassen.
- 11 Het verband tussen het lage inkomen van ouders en kinderen is statistisch significant op 1%-niveau voor de chi-kwadraat toets.
- 12 Om de invloed van incidentele inkomensfluctuaties op de schattingsresultaten te beperken heeft het niettemin de voorkeur het inkomen van een huishouden of persoon over een langere periode te middelen, bijvoorbeeld vijf jaar. Zie hierover ook Corak en Heisz (1999). Dit is echter met de huidige jaarbestanden nog niet erg zinvol, omdat voor de analyses in dit hoofdstuk het verschil tussen het peiljaar van de ouders (1981) en van de kinderen (1998) slechts 17 jaar is. Het middelen over meerdere jaren (alleen 1981 en 1985 zou voor de ouders mogelijk zijn, en bijvoorbeeld 1996, 1997 en 1998 voor de kinderen) zou dit verschil te veel verkleinen.
- 13 Het verband is statistisch significant op 1%-niveau voor de chi-kwadraattoets.
- 14 Hier wordt nogmaals benadrukt dat een laag inkomen een inkomen betreft in de laagste 20%-inkomensklasse.
- 15 De berekende additionele kansen in paragraaf 7.4.1 zijn gemiddelden van de huishoudens in de steekproef, ongeacht de huishoudenskenmerken.
- 16 Voor personen in huishoudens met pensioen als belangrijkste bron van inkomen is standaard opgelegd dat zij en hun ouders tot de leeftijdsklasse van 65 jaar en ouder behoren. De overige kenmerken zijn wel gelijk aan die van het referentiehuishouden.
- 17 Ook de overname van het bedrijf van de ouders kan in dit verband een rol spelen. Hierbij moet wel worden opgemerkt dat het inkomen uit winst van zelfstandige ondernemers betreft.
- 18 Bij de definitie van allochtoon (hier wordt ook het land van herkomst genoemd) hanteert het CBS een ruime definitie. Alleen als beide ouders in Nederland zijn geboren, is het kind van Nederlandse afkomst. Merk op dat in dit hoofdstuk sprake is van een allochtoon huishouden in 1998 als de steekproefpersoon allochtoon is, ongeacht het land van herkomst van de overige huishoudensleden van de steekproefpersoon.
- 19 Zie elders in deze Armoedemonitor voor nadere gegevens over lage inkomens onder diverse groepen allochtonen.
- 20 Dit gaat ook op als er voor allochtone huishoudens diverse andere huishoudenskenmerken dan die van het referentiehuishouden worden genomen.

Armen zijn vaker dan niet-armen ontevreden over de inkomensverdeling in Nederland, de hoogte van de uitkeringen en het overheidsbeleid met betrekking tot de werkgelegenheid en de kosten van levensonderhoud.

De inkomenspositie is echter niet van invloed op de meningen over het beleid ten aanzien van zorg, ordehandhaving en onderwijs. Andere factoren, zoals het opleidingsniveau, het geslacht en de leeftijd, wegen daarbij zwaarder.

Er zijn nauwelijks aanwijzingen gevonden dat de moraal van armen hun integratie in de samenleving belemmert. Uitkerings- of belastingfraude wijzen zij even vaak af als de hogere inkomens, en ze zijn ook niet intoleranter jegens mogelijke concurrenten op de woning-, opleidings- of arbeidsmarkt. Zo verschillen lagere en hogere inkomens nauwelijks in hun preferenties voor allochtonen of autochtonen bij woningtoewijzing, promotie of ontslag.

8.1 Inleiding

In dit hoofdstuk gaat de aandacht uit naar de meningen en opvattingen van armen en niet-armen. Bezien wordt welke denkbeelden personen met een laag inkomen hebben over een aantal onderwerpen en in hoeverre zij daarin verschillen van de hogere inkomens. Tevens wordt onderzocht of die eventuele verschillen werkelijk aan de inkomenspositie kunnen worden toegeschreven. Deze analyse beoogt na te gaan of armen bepaalde denkbeelden hebben die hun integratie in de samenleving in de weg staan. Hebben zij bijvoorbeeld het gevoel door de overheid in de steek te zijn gelaten? Staan zij meer open voor bepaalde vormen van regelovertreding, zoals uitkeringsfraude? Stellen zij zich, mogelijk vanuit de overweging dat allochtonen een te groot deel van schaarse goederen als woonruimte, scholing en betaalde arbeid in beslag nemen, minder tolerant op tegenover hen? Een bevestigend antwoord op deze en andere vragen kan erop duiden dat mensen die (langdurig) in een armoedesituatie verkeren, een zekere mate van wrok voelen. In het extreme geval zou zelfs een armoedecultuur kunnen ontstaan, waarbij de armen deviantie, normen, waarden en gedragspatronen ontwikkelen en zich uiteindelijk geheel uit de maatschappij terugtrekken.

Eerder onderzoek heeft aangetoond dat de inkomenspositie inderdaad van invloed is op opvattingen over zaken als welvaartsverdeling en de rol van de overheid (Middendorp 1978 en 1991; Houtman 1994; De Witte en Scheepers 1999). Deze invloed op sociaal-economische denkbeelden zou voortkomen uit het feit dat mensen in een bepaalde sociaal-economische positie een persoonlijk belang hebben bij de wijze waarop bijvoorbeeld de verdeling van geld en goederen is geregeld. Zo hebben degenen met een laag inkomen belang bij een overheid die zich inzet voor nivellering van de inkomens en solidariteit met de zwakkere groepen in de samenleving, terwijl de hogere inkomens eerder belang hebben bij een overheid die vrije marktwerking nastreeft.

Sociaal-culturele opvattingen, die betrekking hebben op de mate van tolerantie ten aanzien van bepaalde maatschappelijke ontwikkelingen, blijken daarentegen volgens eerder onderzoek niet of nauwelijks te worden bepaald door het inkomen, maar wel door het opleidingsniveau.

* Dit hoofdstuk is een bijdrage van het SCP, geschreven door mw. dr. S.J.M. Hoff.

In het algemeen stellen hoger opgeleiden zich progressiever en toleranter op tegenover allerlei uitingvormen van individualisering dan lager opgeleiden. Dit verschil zou voortvloeien uit het feit dat een hoge opleiding leidt tot een bredere kijk op de sociale werkelijkheid, waarbij men zich ervan bewust wordt dat de geldende gedragsregels geen absoluut karakter hebben, maar vatbaar zijn voor herinterpretatie en verandering (Houtman 1994).

Deze tweedeling in opvattingen wordt aangehouden bij de hierna volgende beschrijving van de denkbelden van armen en niet-armen. In verband met de sociaal-economische opvattingen komen meningen over de sociale zekerheid en over het regeringsbeleid op een aantal terreinen aan de orde. Vanwege het belang dat de lagere inkomens hebben bij meer inkomensgelijkheid en een sterk interveniërende overheid, mag worden verwacht dat hun overtuigingen een wens tot meer overheidsingrijpen weerspiegelen. Ten aanzien van de sociaal-culturele opvattingen wordt ingegaan op maatschappelijke kwesties als criminaliteit, allochtonen en arbeidsparticipatie van vrouwen. Gezien de eerdere onderzoeksbevindingen kan echter worden verondersteld dat hier de inkomenspositie slechts in een enkel geval verschil zal uitmaken. Voorzover er wel verschillen tussen armen en niet-armen worden gevonden, zullen deze naar verwachting verdwijnen wanneer wordt gecorrigeerd voor de invloed van het opleidingsniveau.

Ter beantwoording van de onderzoeksvragen zal gebruik worden gemaakt van gegevens uit het onderzoek Culturele veranderingen in Nederland 1998 (CV'98). Dit bestand bevat informatie van circa 2.100 respondenten over hun meningen ten aanzien van onderwerpen die variëren van het regeringsbeleid tot religie en van de sociale voorzieningen tot milieuverontreiniging.¹

8.2 Vaststelling van de lage-inkomensgroep

Voordat wordt overgegaan tot de bespreking van de bevindingen met betrekking tot de onderzoeksvragen, dient kort te worden aangegeven hoe het aandeel respondenten met een inkomen onder de armoedegrens is vastgesteld. Het onderzoek Culturele veranderingen in Nederland kent helaas een vrij grove meting van het inkomen, als gevolg waarvan de categorie 'armen' niet exact kan worden afgebakend. Gevraagd wordt slechts naar het bruto- en het nettohuishoudensinkomen per jaar, waarbij de antwoorden zijn geclassificeerd in categorieën van 3.000 gulden, oplopend tot categorieën van 24.000 gulden.² Aan de hand van de informatie over het nettogezinsinkomen en van gegevens over de samenstelling van het huishouden is zo goed mogelijk vastgesteld of men zich onder of boven de geldende lage-inkomensgrens bevindt. Daarbij is verondersteld dat het gerapporteerde jaarinkomen gelijk is aan de bovengrens van de desbetreffende inkomenscategorie, zodat het aandeel arme huishoudens binnen de responsgroep kan worden gezien als een minimumschatting. Volgens deze berekening leeft iets minder dan 17% van de respondenten in een huishouden met een netto-inkomen onder de lage-inkomensgrens.³

8.3 Sociaal-economische opvattingen

Zoals gezegd bevat het CV-bestand informatie over opvattingen met betrekking tot de meest uiteenlopende kwesties. Hier worden de sociaal-economische opvattingen besproken, waarbij allereerst wordt gezien of personen met een inkomen onder de armoedegrens daarin verschillen van degenen met een hoger inkomen, en vervolgens of die verschillen ook werkelijk kunnen worden toegeschreven aan de inkomenspositie dan wel verdwijnen wanneer gecorri-

geerd wordt voor de effecten van andere kenmerken. Ten behoeve van deze laatste vraag zal telkens een model worden getoetst waarin, naast de inkomenspositie, als voorspellende variabelen het al dan niet verrichten van betaald werk, het opleidingsniveau, het geslacht, de leeftijd en de huishoudenssamenstelling zijn opgenomen.⁴

Opvattingen over inkomen en sociale zekerheid

In verband met het oordeel over de verdeling van de inkomens in Nederland is allereerst gevraagd naar de mate waarin de regering zich volgens de respondent inspanst om de welvaart van mensen als hem- of haarzelf te vergroten. Daarnaast is gevraagd of de inkomensverschillen in Nederland te groot, te klein of precies goed zijn, alsmede naar de mate waarin men tevreden is over de sociale voorzieningen in Nederland. Tot slot konden de respondenten hun oordeel over een aantal sociale uitkeringen uitspreken en aangeven of de uitkeringen gezien de huidige economische situatie zouden moeten stijgen, dalen of gelijk blijven. In tabel 8.1 staan zowel de ongecorrigeerde als de gecorrigeerde bevindingen weergegeven.

Tabel 8.1 Oordeel van armen en niet-armen over inkomen en sociale zekerheid, 1998 (in procenten)

	ongecorrigeerd			gecorrigeerd ^a		
	arm	niet-arm	verschil	arm	niet-arm	verschil
de regering doet te weinig om de welvaart te vergroten	70	49	*	64	50	*
de inkomensverschillen in ons land zijn te groot	76	60	*	71	61	*
ontevreden over de sociale voorzieningen in ons land	36	34	n.s.	35	34	n.s.
uitkeringen moeten stijgen gezien huidige economische situatie	62	52	*	59	53	n.s.
oordeel huidige sociale voorzieningen:						
Algemene bijstandswet is onvoldoende	70	65	n.s.	68	67	n.s.
Algemene nabestaandenwet is onvoldoende	69	70	n.s.	70	70	n.s.
AOW is onvoldoende	62	58	n.s.	60	59	n.s.
Arbeidsongeschiktheidswet is onvoldoende	61	57	n.s.	58	57	n.s.
Werkloosheidswet is onvoldoende	44	31	*	38	31	n.s.
^a Gecorrigeerd voor arbeidssituatie, opleidingsniveau, geslacht, leeftijd en huishoudenstype.						
* Significant verschil tussen arm en niet-arm ($p < 0,05$).						
Bron: SCP (CV'98)						

De gegevens in tabel 8.1 tonen aan dat, in overeenstemming met de verwachting, de eigen inkomenspositie bepalend is voor het oordeel over de mate waarin de overheid zich inspanst om de welvaart te vergroten. Het aandeel respondenten dat deze inspanningen als onvoldoende beschouwt, ligt duidelijk hoger binnen de groep met een inkomen onder de armoedegrens dan in de niet-arme groep. Dit verschil blijft bovendien staan wanneer wordt gecorrigeerd voor de invloed van andere persoonskenmerken. Wel hebben het opleidingsniveau, de leeftijd en het huishoudenstype eveneens een zelfstandig effect. Net als de armen zijn lager opgeleiden, personen jonger dan 65 jaar en alleenstaanden het relatief vaak eens met de stelling dat de regering te weinig doet om de welvaart te vergroten. Soortgelijke bevindingen zijn er ten aanzien van het oordeel over de inkomensverschillen in Nederland en over de hoogte van de sociale uitkeringen gezien de huidige economische

situatie. Armen zijn aanzienlijk vaker dan niet-armen van mening dat de verschillen tussen de inkomens te groot zijn en dat de uitkeringen zouden moeten stijgen. Het eerstgenoemde verschil blijft behouden na controle voor de invloed van de overige kenmerken, het laatstgenoemde valt weg zodra voor de invloed van de arbeidssituatie wordt gecorrigeerd. Niet-werkenden behoren relatief vaak tot de lage-inkomenscategorie en zijn tevens vaker dan personen met een betaalde baan van mening dat de uitkeringen zouden moeten stijgen.

Voor de mate waarin men ontevreden is over de sociale voorzieningen in Nederland maakt de welvaartspositie van de respondent niet uit. Van zowel de arme als de niet-arme groep geeft circa 35% aan hierover ontevreden te zijn. In dit geval is vooral de leeftijd van belang, waarbij zowel jongeren tot 25 jaar als personen van 65 jaar of ouder minder vaak van ontevredenheid getuigen (in respectievelijk 26% en 21% van de gevallen) dan de tussenliggende leeftijdsgroepen (36% à 40%).

Het oordeel over de verschillende sociale verzekeringen, tenslotte, laat in vrijwel alle gevallen evenmin een verschil naar inkomen zien. Alleen de Werkloosheidswet (WW) wordt door de armen vaker als onvoldoende beschouwd dan door de niet-armen. Dit armoede-effect verdwijnt echter onder invloed van het opleidingsniveau en de arbeidssituatie. Laagopgeleiden en niet-werkenden, beiden oververtegenwoordigd onder de lage inkomens, blijken daarbij vaker ontevreden dan hoger geschoolden en werkenden.

Wanneer daarnaast nog rekening wordt gehouden met het feit dat de respondenten met een laag inkomen relatief vaak een WW- of een andere sociale uitkering ontvangen, wordt duidelijk dat het krijgen van een uitkering eveneens in sterke mate bepalend is voor het oordeel over de WW. Het aandeel respondenten dat deze regeling als onvoldoende beoordeelt, ligt onder de uitkeringsontvangers 13 procentpunten hoger dan onder degenen die zelf niet afhankelijk zijn van een uitkering. Nadere analyse leert dat hetzelfde geldt ten aanzien van de AOW, de Algemene bijstandswet en de arbeidsongeschiktheidsregelingen. Terwijl de armoedesituatie niet uitmaakt voor het oordeel over deze sociale voorzieningen, doet de inkomensbron dat wel. In alle drie gevallen ligt het aandeel ontevreden respondenten 9 à 10 procentpunten hoger onder de uitkeringsontvangers dan onder de niet-uitkeringsontvangers. Dat het oordeel over deze regelingen eerder van de bron van inkomsten dan van de welvaartspositie afhangt, doet op het eerste gezicht vreemd aan. Echter, van de uitkeringsontvangers heeft ruim 70% een inkomen dat (net) boven de armoedegrens ligt, en juist deze subgroep blijkt relatief vaak ontevreden te zijn. Het lijkt zeer wel mogelijk dat zij bij hun oordeel ook andere aspecten van de desbetreffende regeling dan de uitkeringshoogte betrekken, zoals de toegankelijkheid of de duur van de uitkering.

Opvattingen over het regeringsbeleid

Eerder is de verwachting geformuleerd dat de lagere inkomens belang hebben bij een sterk interveniërende overheid en dat hun denkbeelden daarom een wens naar meer overheidsingrijpen zouden weerspiegelen. Of deze verwachting uitkomt, wordt nagegaan met behulp van gegevens over de mate waarin men de beleidsmaatregelen op diverse terreinen als toereikend beschouwt. In tabel 8.2 staat het aandeel arme en niet-arme respondenten gepresenteerd dat vindt dat de regering te weinig aan het desbetreffende thema doet.

Tabel 8.2 Oordeel van armen en niet-armen over het regeringsbeleid op verschillende gebieden, 1998 (in procenten)

	regering doet hier te weinig aan					
	ongecorrigeerd			gecorrigeerd ^a		
	arm	niet-arm	verschil	arm	niet-arm	verschil
zorg	80	79	n.s.	79	79	n.s.
ordehandhaving	78	80	n.s.	77	81	n.s.
leefbaarheid in de steden	57	59	n.s.	57	59	n.s.
sociale zekerheid	47	42	n.s.	44	43	n.s.
milieu	45	45	n.s.	46	45	n.s.
werkgelegenheid	41	25	*	34	26	*
kosten van levensonderhoud	40	32	*	34	33	n.s.
algemeen vormend onderwijs	39	39	n.s.	40	39	n.s.
beroepsonderwijs	33	37	n.s.	36	36	n.s.
opvang van buitenlanders	33	33	n.s.	36	34	n.s.
vrije tijd	21	22	n.s.	20	22	n.s.
cultuur	20	15	*	20	15	*

a Gecorrigeerd voor arbeidssituatie, opleidingsniveau, geslacht, leeftijd en huishoudenstype.

* Significant verschil tussen arm en niet-arm ($p < 0,05$).

Bron: SCP (CV'98)

Blijkens tabel 8.2 zijn zowel de lage als de hogere inkomens het minst te spreken over het overheidsbeleid ten aanzien van de zorg en de ordehandhaving. Ongeacht de welvaartspositie vindt bijna 80% van de respondenten dat de regering hier te weinig aan doet. De gegevens tonen bovendien aan dat het oordeel over het beleid überhaupt slechts in een enkel geval aan het inkomen gerelateerd is. Opleiding, geslacht en leeftijd blijken een veel belangrijkere rol te spelen. Hierbij hangt het van het beleidsterrein af in welke richting deze relaties gaan. Zo vinden laagopgeleiden, in vergelijking met hoger opgeleiden, de overheidsmaatregelen op het gebied van ordehandhaving, sociale zekerheid en de kosten van levensonderhoud vaker ontoereikend, maar die op het gebied van het algemeen vormend onderwijs, milieu en opvang van allochtonen juist minder vaak. Op dezelfde wijze hekelen vrouwen vaker dan mannen het beleid ten aanzien van onder meer de werkgelegenheid, het milieu en allochtonen, maar geldt het omgekeerde voor het beleid op het terrein van de vrije tijd. Jongeren tot 25 jaar, tenslotte, blijken met name over het sociale-zekerheidsbeleid en de gezondheidszorg relatief gunstig te denken. Een mogelijke verklaring hiervoor is gelegen in het geringe voorzieningengebruik binnen deze groep.

Verschillen tussen de lage en de hogere inkomens blijken wel te bestaan ten aanzien van het beleid op het gebied van de werkgelegenheid, van de kosten van levensonderhoud en van cultuur. In alle drie gevallen is de arme groep vaker dan de niet-arme categorie van mening dat de overheidsmaatregelen tekortschieten. Wat betreft de kosten van levensonderhoud blijkt het opleidingseffect echter sterker te zijn. Zoals hiervoor reeds is aangegeven, beoordelen laagopgeleiden de beleidsmaatregelen op dit terrein vaker als onvoldoende dan hoger geschoolden. Correctie voor het feit dat eerstgenoemden tevens relatief vaak een inkomen onder de armoedegrens hebben, doet het inkomenseffect echter verdwijnen. Voor de opvattingen over de toereikendheid van de maatregelen op het gebied van de werkgelegenheid is het opleidingsniveau eveneens van belang, maar hier blijft de inkomenspositie een zelfstandig, extra effect houden. Overigens zijn de in tabel 8.2 vermelde aandelen respondenten die het werkgelegenheidsbeleid tekort vinden schieten, nog relatief laag wanneer in overweging wordt genomen dat, zoals uit de antwoorden op een afzonderlijke vraag blijkt, de overgrote

meerderheid eigenlijk vindt dat de overheid ervoor zou moeten zorgen dat er voor iedereen die wil, werk is. Meer dan 90% van de respondenten is deze mening toegedaan, waarbij de lage-inkomenscategorie nog wat hoger scoort dan de groep hogere inkomens (resp. 96% en 91%).

Tenslotte zijn enkele vragen gesteld ter meting van het algemene oordeel over de overheid. Deze betreffen de mate waarin men de Nederlandse overheid goed vindt functioneren, de mate waarin men over het geheel genomen tevreden is met wat de Nederlandse regering doet en de mate waarin men vertrouwen heeft in de regering. Net als ten aanzien van het oordeel over de toereikendheid van de beleidsmaatregelen, laten de armen zich hier vaker ongunstig over uit dan de niet-armen. Zo geeft van de lage-inkomensgroep 26% aan nogal of zeer ontevreden te zijn met de regering, tegenover 19% van de hogere inkomens. Dit verschil blijft behouden nadat voor de invloed van de overige kenmerken gecorrigeerd is. Ook wat het oordeel over het functioneren van de overheid en het vertrouwen in de overheid betreft, wordt in eerste instantie een onderscheid tussen arm en niet-arm gevonden. Respectievelijk 39% en 33% is het oneens met de uitspraak dat de overheid goed functioneert, terwijl respectievelijk 22% en 15% zegt weinig vertrouwen te hebben in de overheid. In feite blijkt het hier echter te gaan om een effect van de arbeidssituatie en het opleidingsniveau van de respondent. Het zijn vooral niet-werkenden en laagopgeleiden die ongunstig oordelen over de overheid. Het armoede-effect valt dan ook weg zodra gecorrigeerd wordt voor de oververtegenwoordiging van deze beide groepen binnen de lage-inkomenscategorie.

8.4 Sociaal-culturele opvattingen

Sociaal-culturele opvattingen hebben betrekking op de tolerantie tegenover gedrag waaruit een zekere mate van zelfbepaling blijkt. Daarbij kan het gaan om opvattingen over seksualiteit of over de rolverdeling tussen mannen en vrouwen, maar ook om bijvoorbeeld de houding tegenover plegers van misdrijven of tegenover andere volken. Aangezien er geen reden is te veronderstellen dat iemands denkbeelden over seksualiteit invloed hebben op zijn of haar betrokkenheid bij de maatschappij, blijven deze hier buiten beschouwing. De overige genoemde opvattingen kunnen daarentegen een belangrijke aanwijzing vormen voor de mate van geïntegreerdheid in de samenleving. Zoals in paragraaf 8.1 reeds is beschreven, is het denkbaar dat armoede gepaard gaat met gevoelens van frustratie en machteloosheid, als gevolg waarvan men zich toleranter zou kunnen opstellen tegenover bepaalde vormen van regelovertreding, en juist minder tolerant tegenover groepen die men als indringers op de woning-, opleidings- en/of arbeidsmarkt kan beschouwen. Eerder onderzoek heeft echter aangetoond dat de mate van tolerantie vooral verband houdt met het opleidingsniveau. Verwacht wordt dan ook dat de eventuele verschillen tussen armen en niet-armen verdwijnen wanneer voor dit opleidingsniveau wordt gecorrigeerd. In het hiernavolgende wordt deze verwachting getoetst aan de hand van gegevens met betrekking tot de denkbeelden over arbeidsparticipatie van vrouwen, over allochtonen en over criminaliteit en criminaliteitsbestrijding.

Opvattingen over arbeidsparticipatie van vrouwen

Recentelijk is door het SCP uitgebreid gerapporteerd over meningen van huwelijks- en samenwonende partners over de verdeling van betaald werk en huishoudelijke taken, in relatie tot de feitelijke taakverdeling (Keuzenkamp en Hooghiemstra 2000). In het CV'98 zijn eveneens enkele vragen opgenomen met betrekking tot de opvattingen over buitens-

huis werkende vrouwen en de taakverdeling tussen mannen en vrouwen. Gevraagd is hoe armen en niet-armen denken over het effect op het gezinsleven van voltijdse arbeidsparticipatie van vrouwen, alsmede in hoeverre men zich kan vinden in de stelling dat de man het geld hoort te verdienen, terwijl de vrouw voor het huishouden en het gezin dient te zorgen. In 1997 zijn nog enkele andere vragen gesteld met betrekking tot het oordeel over taakverdeling en vrouwen die betaald werk verrichten. Respondenten konden onder meer aangeven in welke mate zij vinden dat mannen en vrouwen werk- en zorgtaken gelijkelijk zouden moeten verdelen en in welke omstandigheden zij bezwaar zouden hebben tegen arbeidsparticipatie van vrouwen. In tabel 8.3 staan alle bevindingen gepresenteerd.⁵

Tabel 8.3 Oordeel van armen en niet-armen over taakverdeling en werkende vrouwen, 1997 en 1998 (in procenten)

	ongecorrigeerd			gecorrigeerd ^a		
	arm	niet-arm	verschil	arm	niet-arm	verschil
M en V moeten huishoudelijk werk gelijk verdelen	77	78	n.s.	77	78	n.s.
M en V moeten betaald werk gelijk verdelen	67	60	*	66	61	n.s.
V geschikter voor opvoeding kleine kinderen dan M	40	36	n.s.	39	36	n.s.
M moet geld verdienen, V moet voor gezin zorgen	26	14	*	23	13	*
bezwaar tegen werkende V indien schoolgaande kinderen	22	17	*	18	18	n.s.
bezwaar tegen werkende V indien kind naar crèche	36	33	n.s.	34	33	n.s.
het gezinsleven lijdt eronder als V volledige baan heeft	48	36	*	47	36	*

a

Gecorrigeerd voor arbeidssituatie, opleidingsniveau, geslacht, leeftijd en huishoudenstype.

*

Significant verschil tussen arm en niet-arm (p < 0,05).

Bron: SCP (CV'97 en '98)

Uit de gegevens in tabel 8.3 blijkt dat meer dan driekwart van de ondervraagden van mening is dat mannen en vrouwen de huishoudelijke taken gelijkelijk zouden moeten verdelen. Een kleinere groep, maar nog altijd een ruime meerderheid, staat positief tegenover een gelijke verdeling van betaald werk. Dit laatste geldt nog meer voor de lage-inkomens-categorie dan voor de groep hogere inkomens, hoewel dit onderscheid verdwijnt wanneer rekening wordt gehouden met de invloed van andere persoonskenmerken. Tegelijkertijd spreken de armen zich vaker uit voor een traditionele rolverdeling en zijn zij vaker van mening dat het gezinsleven eronder lijdt als de vrouw een voltijdbaan heeft. Hoewel dit in overeenstemming is met de veronderstelling dat personen met een laag inkomen over het algemeen minder tolerantie vertonen, kunnen deze laatste bevindingen opmerkelijk worden genoemd. Verwacht had immers kunnen worden dat eerstgenoemden het inkomensvoor-deel dat met betaald werk gepaard gaat, zouden laten meewegen in hun oordeel. Om dezelfde reden zou men bij de niet-werkenden, in tegenstelling tot wat uit de gegevens blijkt, een positievere houding ten aanzien van vrouwen met een betaalde baan kunnen verwachten dan bij de werkenden. Beide verschillen, zowel dat naar welvaartspositie als dat naar arbeidssituatie, blijven gehandhaafd nadat voor de invloed van de overige kenmerken is gecontroleerd, zodat de tegenintuïtieve resultaten niet kunnen worden verklaard van uit verschillen naar opleidingsniveau, geslacht of leeftijd. Een mogelijke verklaring is dat de armen meer bezwaar hebben tegen werkende vrouwen omdat zij hen als indringers op de arbeidsmarkt beschouwen. Deze gedachtegang wordt echter weersproken door het feit dat de lage-inkomensgroep voor het grootste deel uit vrouwen bestaat en dat de vrouwelij-ke respondenten over het algemeen meer dan de mannelijke openstaan voor arbeidspartici-

patie van vrouwen. Wellicht gaat de verklaring juist de andere richting op en hebben degenen die gunstig denken over vrouwen met een (voltijd)baan meer kans tot de niet-armen en/of tot de werkenden te behoren, omdat zij die opvatting zelf relatief vaak in de praktijk brengen. Indien deze redenering klopt, vormen de verhoudingsgewijs negatieve denkbeelden van de lage-inkomensgroep omtrent vrouwen met betaald werk een belangrijke belemmering om uit de armoedesituatie te geraken.

Opvattingen over allochtonen

In de inleiding (§ 8.1) is reeds ingegaan op de mogelijkheid dat personen met een inkomen onder de armoedegrens minder tolerante denkbeelden over allochtonen hebben omdat zij hen als concurrenten beschouwen. Nagegaan wordt nu of hier empirisch bewijs voor kan worden gevonden. In het CV-onderzoek is gevraagd hoe men het zou vinden om mensen van een ander ras als naaste burens te krijgen. Daarnaast konden de respondenten aangeven of volgens hen eerder een buitenlander dan wel een Nederlander in aanmerking zou moeten komen voor achtereenvolgens een vrijkomende woning, promotie en ontslag. In tabel 8.4 staan de bevindingen gepresenteerd. Bij de interpretatie van de gegevens dient er rekening mee te worden gehouden dat een deel van de respondenten, en dan met name van degenen met een inkomen onder de armoedegrens, zelf allochtoon zal zijn. De etniciteit van de respondenten kon helaas niet goed worden vastgesteld, aangezien in het onderzoek alleen naar het geboorteland van henzelf is gevraagd. Door het ontbreken van gegevens over het geboorteland van de ouders van de ondervraagden, blijft de tweede generatie onopgemerkt. Vanwege deze lacune is besloten de etnische herkomst verder buiten beschouwing te laten.

Tabel 8.4 Oordeel van armen en niet-armen over allochtonen, 1998 (in procenten)

	ongecorrigeerd			gecorrigeerd ^a		
	arm	niet-arm	verschil	arm	niet-arm	verschil
mensen van ander ras als burens						
geen enkel bezwaar	50	49	n.s.	54	49	n.s.
minder prettig/ertegen verzetten	23	23	n.s.	18	23	n.s.
eerder in aanmerking voor woning						
buitenlander	3	3	n.s.	3	3	n.s.
Nederlander	49	45	n.s.	43	45	n.s.
eerder in aanmerking voor promotie						
buitenlander	1	3	n.s.	1	3	n.s.
Nederlander	21	19	n.s.	19	19	n.s.
eerder in aanmerking voor ontslag						
buitenlander	21	21	n.s.	19	21	n.s.
Nederlander	7	7	n.s.	5	7	n.s.

a Gecorrigeerd voor arbeidssituatie, opleidingsniveau, geslacht, leeftijd en huishoudenstype.
* Significant verschil tussen armen en niet-armen (p < 0,05).

Bron: SCP (CV'98)

De gegevens tonen allereerst aan dat, hoewel ongeveer de helft van de respondenten geen enkel bezwaar heeft tegen burens van een ander ras, bijna een kwart dit toch minder prettig zou vinden en zich er eventueel tegen zou verzetten. In geen van beide gevallen wordt hierbij een verschil tussen armen en niet-armen geconstateerd. Wel is het opleidingsniveau van belang, evenals de leeftijd. Overeenkomstig de verwachting is het aandeel responden-

ten dat geen enkel bezwaar heeft tegen burens van een ander ras, relatief gering onder laagopgeleiden en 65-plussers. Het aandeel dat zich nadrukkelijk tegen burens van een ander ras uitspreekt, ligt lager onder hooggeschoolden en de twee jongste leeftijdsgroepen (de 16-24- en 25-44-jarigen).

Ten aanzien van de voorkeur voor allochtonen of autochtonen bij woningtoewijzing, promotie of ontslag, stellen de meeste ondervraagden dat de etnische herkomst geen overweging zou mogen zijn. Desondanks spreekt een aanzienlijk deel zich voor een van beide partijen uit. Slechts een enkeling vindt dat buitenlanders als eerste in aanmerking zouden moeten komen voor een vrijkomende woning of voor promotie, terwijl circa 20% hen wel eerder als kandidaat voor ontslag aanmerkt. Met name in het geval van vrijkomende woningen stelt men nogal eens dat Nederlanders voorrang zouden moeten krijgen; rond de 45% van de respondenten is deze mening toegedaan. Promoties lijken er in dit verband wat minder toe te doen; circa 20% vindt dat die voorbehouden zouden moeten zijn aan autochtonen. Gezien deze voorkeursuitspraken is het opvallend dat toch nog 7% eerder een Nederlander dan een buitenlander zou ontslaan. Opnieuw blijken er in geen van deze gevallen verschillen naar welvaartspositie te bestaan, maar wel naar opleidingsniveau en leeftijd. De verbanden gaan in dezelfde richting als hierboven is geconstateerd ten aanzien van het oordeel over buitenlandse burens. Laagopgeleiden en personen van 65 jaar of ouder spreken vaker een voorkeur uit voor autochtonen ingeval van woningtoewijzing of promotie, en voor allochtonen ingeval van ontslag.

Tolerantie tegenover regelovertreding

Met betrekking tot het thema 'regelovertreding' is in CV'97 gevraagd hoe het volgens de respondenten gesteld is met de misdaad en de misdadbestrapping. Met name de armen blijken van oordeel dat de criminaliteit toeneemt en echt een probleem wordt. Respectievelijk 91% en 88% van hen is deze mening toegedaan, tegenover 87% en 84% van de niet-armen. Wanneer rekening wordt gehouden met de verschillen in samenstelling van de twee inkomenscategorieën, vallen deze armoede-effecten echter onder invloed van het opleidingsniveau, het geslacht en de leeftijd weg. Laaggeschoolden, vrouwen en 65-plussers, die allen zijn oververtegenwoordigd binnen de lage-inkomensgroep, zien de situatie in dit opzicht ernstiger in dan de hoger opgeleiden, mannen en personen jonger dan 65 jaar. Ten aanzien van het oordeel over de misdadbestrapping worden soortgelijke resultaten gevonden. Een overgrote meerderheid van de ondervraagden noemt de straffen die aan plegers van misdrijven worden opgelegd, te licht. Opnieuw blijkt in eerste instantie sprake van een onderscheid tussen de lage inkomens (89%) en de hogere inkomens (85%), maar verdwijnt deze zodra voor de overige kenmerken gecontroleerd wordt. Wederom blijkt het in feite om een effect van het opleidingsniveau en het geslacht te gaan. In plaats van de leeftijd speelt in dit geval het huishoudentype een rol, waarbij vooral leden van paren zonder minderjarige kinderen relatief vaak ontevreden zijn over de toegepaste strafmaat. In het CV-onderzoek van 1998 konden de respondenten aangeven in hoeverre zij het eens zijn met de stelling dat men misdadigers niet in de eerste plaats moet straffen, maar hen vooral moet proberen te veranderen. Enigszins onverwacht blijken degenen met een inkomen onder de armoedegrens zich vaker in deze uitspraak te kunnen vinden dan degenen met een hoger huishoudensinkomen (in resp. 63% en 55% van de gevallen), ook wanneer rekening wordt gehouden met andere kenmerken. Los van het inkomen speelt het opleidingsniveau echter eveneens een rol, waarbij de genoemde stelling vaker wordt onderschreven door respondenten met een hoge opleiding (63%) dan door laaggeschoolden (circa 52%).

Tabel 8.5 laat voor een aantal typen misdrijven zien in hoeverre armen en niet-armen taakstraffen als een goed alternatief voor gevangenisstraf beschouwen. De tabel toont aan dat van beide inkomenscategorieën een meerderheid vóór het opleggen van een taakstraf is wanneer het misdrijf vandalisme, een inbraak in een woning, uitkeringsfraude of belastingontduiking betreft. Indien het gaat om gewelddelicten, zoals het toebrengen van letsel of aanranding, worden taakstraffen echter door een aanzienlijk kleiner deel van de onder-
vraagden geschikt bevonden.

Tabel 8.5 Oordeel van armen en niet-armen over taakstraffen als alternatief voor gevangenisstraf, 1998 (in procenten)

	voorstander taakstraf					
	ongecorrigeerd			gecorrigeerd ^a		
	arm	niet-arm	verschil	arm	niet-arm	verschil
vandalisme	71	73	n.s.	73	73	n.s.
inbraak in een woning	61	60	n.s.	60	60	n.s.
uitkeringsfraude	59	59	n.s.	64	59	n.s.
belastingontduiking	52	53	n.s.	54	53	n.s.
toebrengen van letsel	24	22	n.s.	26	21	n.s.
aanranding	14	12	n.s.	14	12	n.s.
a Gecorrigeerd voor arbeidssituatie, opleidingsniveau, geslacht, leeftijd en huishoudenstype.						
* Significant verschil tussen arm en niet-arm (p < 0,05).						
Bron: SCP (CV'98)						

Armen blijken het opleggen van een taakstraf even vaak als een goed alternatief voor de gevangenis te zien als niet-armen. In overeenstemming met het eerdere onderzoek zoals door Houtman (1994) is beschreven, wordt de mening hieromtrent voor een belangrijk deel bepaald door het opleidingsniveau. Over het algemeen is onder hoogopgeleiden een groter aandeel voorstanders van taakstraffen te vinden dan onder laaggeschoolden. Het verschil tussen beide groepen loopt daarbij uiteen van 6 tot 16 procentpunten.

Tot slot zijn in het kader van het thema 'regelovertreding' enkele opvattingen over fraude gemeten. Gevraagd is in hoeverre men het acceptabel vindt als iemand onjuiste informatie verschaft teneinde een uitkering te krijgen waar hij of zij eigenlijk geen recht op heeft. Tevens is gevraagd in hoeverre men het acceptabel of in ieder geval begrijpelijk vindt dat iemand niet al zijn of haar inkomsten aan de belasting opgeeft. Uit de antwoorden blijkt allereerst dat de meningen over uitkeringsfraude minder coulant zijn dan die over belastingfraude. Minder dan 5% van de respondenten beschouwt misbruik van uitkeringen als aanvaardbaar, tegenover 39% ingeval van belastingfraude. Voor geen van beide vormen van fraude is de welvaartspositie daarbij van belang. De eerder uitgesproken verwachting dat armoede mogelijk leidt tot een zekere mate van normvervaging, wordt derhalve niet door de empirische gegevens ondersteund. Evenmin blijkt het uit te maken of men zelf van een sociale uitkering leeft. Uitkeringsontvangers kunnen net zo weinig begrip opbrengen voor misbruik van het uitkerings- of het belastingstelsel als degenen die geen uitkering hebben. Wel is het oordeel over het verzwijgen van bepaalde inkomsten voor de belasting gerelateerd aan het opleidingsniveau en het geslacht. Hooggeschoolden en vrouwen blijken dit soort fraude minder goed te kunnen rechtvaardigen (resp. 28% en 36%) dan laaggeschoolden en mannen (resp. 42% en 43%). Het gevonden opleidingseffect is daarbij tegengesteld aan de algemene verwachting dat hoger opgeleiden toleranter staan tegenover normafwijkend gedrag dan lager geschoolden.

8.5 Slotbeschouwing

In dit hoofdstuk zijn over allerlei onderwerpen de meningen van armen en niet-armen onder de loep genomen, waarbij allereerst is nagegaan of er verschillen in opvatting bestaan en vervolgens of die werkelijk kunnen worden teruggevoerd op het verschil in welvaartspositie. Bij de bespreking van de resultaten is een tweedeling tussen sociaal-economische en sociaal-culturele opvattingen gehanteerd. Het eerste type betreft meningen en ideeën over de verdeling van geld en goederen en over de bemoeienis van de overheid. Op grond van eerder onderzoek is de verwachting uitgesproken dat degenen onder de armoedegrens meer dan de hogere inkomens uiting zullen geven aan een wens tot inkomensnivellering en een sterk optredende overheid. Een deel van de bevindingen bevestigt deze verwachting. De lage inkomens laten inderdaad meer ontevredenheid met de huidige inkomensverdeling blijken en zijn vaker van mening dat de beleidsmaatregelen op het gebied van de werkgelegenheid en van de kosten van levensonderhoud tekortschieten. Een aantal van deze verschillen verdwijnt echter zodra rekening wordt gehouden met de arbeidssituatie of het opleidingsniveau. In deze gevallen is dus niet het inkomen op zich bepalend voor de sociaal- economische denkbeelden, maar het feit dat bepaalde subgroepen een onevenredig grote kans op een laag inkomen hebben. Voorzover de verschillen naar inkomen gehandhaafd blijven nadat rekening is gehouden met de groepssamenstelling, kan worden geconcludeerd dat de opvattingen van de arme categorie direct voortvloeien uit een zekere mate van onvrede met de eigen financiële omstandigheden en dat zich hier vooral het persoonlijk belang doet gelden.

Tegengesteld aan de verwachting maakt de welvaartspositie echter in veel gevallen geen enkel verschil voor het oordeel over het regeringsbeleid. Er zijn derhalve geen aanwijzingen dat de lagere inkomens over het geheel genomen meer overheidsingrijpen wensen dan de hogere. Het opleidingsniveau, het geslacht en de leeftijd zijn in dit verband van veel meer belang, waarbij het van het persoonlijke wereldbeeld afhangt op welke terreinen men een sterker optredende overheid wenst.

Het tweede type opvattingen heeft betrekking op de tolerantie tegenover mensen en gedragingen die op een of andere manier afwijken van de traditionele maatschappelijke conventies. Daarbij worden nauwelijks verschillen naar inkomen verwacht; de mate van tolerantie zou vooral samenhangen met het opleidingsniveau. Met name de denkbeelden over criminaliteitsbestrijding laten dit patroon inderdaad zien. Zo is het percentage voorstanders van taakstraffen binnen de arme groep vrijwel gelijk aan dat binnen de niet-arme categorie, maar ligt het meestal lager onder de laaggeschoolden dan onder de hoger opgeleiden. Hetzelfde geldt ten aanzien van de opvattingen over allochtonen. Terwijl de twee inkomenscategorieën overeenstemmen in de mate waarin zij de voorkeur geven aan Nederlanders ingeval van promotie of een vrijkomende woning, en aan allochtonen ingeval van ontslag, blijken er aanzienlijke verschillen naar opleidingsniveau te bestaan. Toch komt het ook voor dat beide kenmerken wel of juist niet van invloed zijn op een bepaalde mening. Het oordeel over arbeidsparticipatie van vrouwen blijkt bijvoorbeeld aan zowel het inkomen als het opleidingsniveau gerelateerd te zijn, terwijl de opvattingen over de verdeling van huishoudelijke taken tussen mannen en vrouwen met geen van beide samenhangen. De resultaten geven aan dat in het laatste geval het leeftijdscohort waartoe men behoort en de persoonlijke arbeids- en huishoudenssituatie een veel belangrijkere rol spelen.

Een belangrijke vraag in dit hoofdstuk was of personen die in armoede verkeren, denkbeelden hebben die hun integratie in de samenleving in de weg kunnen staan. Zo kan een gebrek aan vertrouwen in de overheid hen doen besluiten zich ook niet meer aan de regels van die overheid te houden, hetgeen bijvoorbeeld tot uiting komt in een sterkere tolerantie tegenover uitkeringsfraude en andere vormen van regelovertreiding. Voor deze gedachtegang is echter geen ondersteuning gevonden. Hoewel de lage inkomens inderdaad ontevredener zijn met de huidige inkomensverdeling, vinden zij uitkerings- of belastingfraude net zo vaak inacceptabel als de hogere inkomens. Eerder is er sprake van minder tolerantie onder de armen tegenover regelovertreiding, getuige het feit dat zij zich meer dan niet-armen zorgen maken over een toenemende criminaliteit en gezien het feit dat zij de straffen die aan plegers van misdrijven worden opgelegd vaker te licht vinden.

Evenmin is er bewijs gevonden dat armoede leidt tot een grotere mate van intolerantie ten aanzien van groeperingen die als concurrenten op de woning-, opleidings- of arbeidsmarkt kunnen worden gezien. Hiervoor is al gewezen op het feit dat de twee inkomenscategorieën nauwelijks van elkaar verschillen in hun voorkeur voor allochtonen dan wel autochtonen bij woningtoewijzing, promotie of ontslag. Wel blijken de armen meer dan de niet-armen bezwaar te hebben tegen arbeidsparticipatie van vrouwen. Het is echter onwaarschijnlijk dat hieraan het standpunt ten grondslag ligt dat werkende vrouwen de kans op inkomensverbetering van de arme groep doen verminderen. Immers, vrouwen maken een aanzienlijk deel van de lage-inkomensgroep uit, en staan over het algemeen juist positief tegenover buitenshuis werkende vrouwen.

Al met al geven de resultaten geen aanleiding voor bezorgdheid dat zich momenteel een armoedecultuur ontwikkelt. Hierbij dient wel in overweging te worden genomen dat de kans op gevoelens van onvrede en frustratie groter wordt naarmate men langer met financiële krapte te maken heeft, maar dat in dit onderzoek gegevens over de duur van de armoedesituatie ontbreken. Het kan daarom niet worden uitgesloten dat zich binnen de lage-inkomenscategorie een langdurig arme groep bevindt wier denkbeelden van de maatschappelijke conventies afwijken. Getalsmatig weegt deze subgroep in ieder geval niet zo zwaar dat het effect in de totale lage-inkomenscategorie waarneembaar is.

- 1 In verband met de thema's 'criminaliteit' en 'arbeidsparticipatie van vrouwen', worden tevens enkele gegevens uit Culturele veranderingen in Nederland 1997 gebruikt. De desbetreffende vragen geven een genuanceerder beeld van de opvattingen over deze twee onderwerpen, maar zijn in 1998 niet gesteld. Het onderzoeksbestand van 1997 bevat informatie over ruim 2.250 respondenten.
- 2 De antwoorden zijn gecategoriseerd in klassen van 3000 gulden bij een jaarinkomen tot 33.000 gulden, in klassen van 6.000 gulden bij een jaarinkomen van 33.000 tot 51.000 gulden, in klassen van 12.000 gulden bij een jaarinkomen van 51.000 tot 75.000 gulden, en in klassen van 24.000 gulden bij een jaarinkomen van 75.000 tot 123.000 gulden.
- 3 Dit is hoger dan het aandeel personen dat volgens het Inkomenspanelonderzoek (IPO) in een huishouden met een inkomen onder de lage-inkomensgrens leeft (circa 12%). Binnen de lage-inkomenscategorie zijn bovendien de paren oververtegenwoordigd en de alleenstaanden ondervertegenwoordigd. Aangezien dit onderzoek er niet op is gericht de kenmerken van armen en/of niet-armen te beschrijven, maar tot doel heeft te toetsen of deze twee groepen van elkaar verschillen, is echter besloten niet over te gaan tot herweging naar de IPO-gegevens. Wel is nagegaan of herweging van de steekproef naar huishoudenstype andere resultaten zou hebben opgeleverd. Daarbij is voor de alleenstaanden tevens rekening gehouden met het geslacht en de leeftijd, en voor de paren zonder minderjarige kinderen met de leeftijd van het hoofd van het huishouden. De gewogen resultaten blijken nauwelijks van de in dit hoofdstuk beschreven ongewogen bevindingen af te wijken (zie ook Gijsberts 1993).
- 4 Hierbij wordt gebruikgemaakt van multiële classificatieanalyse. Deze analysetechniek berekent het algemene gemiddelde voor de afhankelijke variabele en, per niveau van iedere voorspellende variabele, de afwijking van dit gemiddelde. Multiële classificatieanalyse levert zowel ongecorrigeerde als gecorrigeerde gegevens, waarbij respectievelijk geen en wel rekening is gehouden met de effecten van de overige voorspellende variabelen. Als voorspellende variabelen zijn hier opgenomen: armoede (wel/niet onder de lage-inkomensgrens), arbeidssituatie (wel/niet werkzaam), opleidingsniveau (laatst voltooide opleiding: lager onderwijs, mavo/lbo, havo/vwo/mbo, hbo/universiteit), sekse (man, vrouw), leeftijd (16-24 jaar, 25-44 jaar, 45-64 jaar, 65 jaar en ouder) en samenstelling van het huishouden (alleen zonder minderjarige kinderen, eenoudergezin met minderjarige kinderen, paar zonder minderjarige kinderen, paar met minderjarige kinderen).
- 5 Het aandeel armen ligt in de responsgroep van 1997 hoger (22,9%) dan in die van 1998. Dit komt grotendeels doordat in 1997 alleen is gevraagd naar het brutogezinsinkomen (eveneens geclassificeerd in categorieën van tenminste 3.000 gulden), als gevolg waarvan de armoedegrens slechts op grove wijze kan worden vastgesteld. Ten behoeve van de afbakening van de lage-inkomenscategorie is eerst het bruto-inkomen (onder aanname dat dit gelijk is aan de bovengrens van de desbetreffende antwoordcategorie) verminderd met het voor de verschillende tariefgroepen geldende belastingvrije bedrag en met de eventuele (aanvullende) ouderenaftrek. Op het resterende bedrag zijn vervolgens de destijds geldende belastingtarieven toegepast. Tot slot is aan de hand van de informatie over de huishoudenssamenstelling vastgesteld of de respondent een inkomen onder of boven de armoedegrens heeft. De samenstelling van de resulterende lage-inkomensgroep naar geslacht, leeftijd en huishoudenstype blijkt redelijk overeen te komen met die in het bestand van 1998.

Het bevorderen van arbeidsdeelname is één mogelijkheid om armoede tegen te gaan. Toereikende scholing en werkervaring kan de kansen op werk bevorderen. Daarom zijn de voorzieningen tot 'sociale activering' die de gemeenten voor de moeilijk bemiddelbare groep hebben getroffen, hierop gericht. Er blijkt op drie manieren invulling te worden gegeven aan sociale activering: een instrumentele, een marktgerichte en een individuele strategie.

Het directe effect van de sociale activering op het vinden van werk is beperkt: 5% van de deelnemers stroomt uit naar een betaalde baan. Wel stroomt een ruime meerderheid (70%) door naar een vervolgopleiding, vrijwilligerswerk of additionele arbeid, en driekwart van de deelnemers meldt dat hun leefsituatie door de projecten is verbeterd.

Het aandeel uitkeringsontvangers dat een beroepsgerichte opleiding volgt is vrij beperkt. Bij werklozen en bijstandsontvangers is dat ongeveer één op de zes, bij arbeidsongeschikten één op de tien. Het volgen van een beroepsgerichte opleiding vergroot de kans op het vinden van een baan met gemiddeld 8 procentpunten. Of men korter of langer dan een jaar werkzoekend is, speelt hierbij geen rol. Sollicitatietrainingen zijn in het algemeen minder effectief, maar bij bijstandsontvangers vergroten zij de kans op werk wél aanzienlijk. Het percentage uitkeringsontvangers dat vrijwilligerswerk verricht is veel groter dan de onderwijsvolgende groep. Hoewel het in theorie een opstap naar reguliere arbeid kan zijn, vinden werklozen en bijstandsontvangers die vrijwilligerswerk verrichten niet vaker een betaalde baan dan de niet-vrijwilligers.

9.1 Inleiding

Betaalde arbeid wordt door de overheid, al dan niet terecht, als een van de belangrijkste middelen gezien om uit een armoedesituatie te geraken. Nu is (voltijd) betaalde arbeid niet voor iedereen direct weggelegd. Factoren als ziekte, leeftijd, de gezinssituatie en/of duur van de werkloosheid kunnen in dit opzicht een belemmering vormen. Ook de aansluiting tussen opleiding en functie-eisen kan te wensen overlaten, waardoor de kans op betaalde arbeid gering is. Verbetering van de kansen op de arbeidsmarkt vormt het onderwerp van dit hoofdstuk en komt op twee verschillende wijzen aan de orde. In paragrafen 9.3 tot en met 9.5 wordt nagegaan in hoeverre niet-werkenden zelf initiatieven nemen teneinde hun kans op een betaalde baan te vergroten. Specifiek gaat het daarbij om het volgen van arbeidsmarktgerichte cursussen of volwasseneneducatie en het verrichten van vrijwilligerswerk. Eerst bespreekt paragraaf 9.2 echter het beleidsperspectief en wordt ingegaan op de wijze waarop de lokale overheid invulling geeft aan sociale activering. Paragraaf 9.6 geeft een slotbeschouwing.

9.2 De lokale overheid en sociale activering

In de loop der jaren zijn vanuit verschillende beleidsterreinen overheidsmaatregelen getroffen ter bevordering van de deelname aan de (formele) arbeidsmarkt. Onder meer gaat het daarbij om het creëren van (additionele) arbeid voor langdurig werklozen en het verstrekken van voorzieningen ter bevordering van de reïntegratie van arbeidsgehandicapten, maar

* Dit hoofdstuk is een bijdrage van het SCP, geschreven door mw. dr. S.J.M. Hoff en drs. A.W. van der Pennen.

ook om financiële prikkels, waarbij uitkeringsontvangers middels premies en sancties worden gestimuleerd werk te zoeken.

Meer nog dan de landelijke overheid houden de gemeenten zich met participatiebevordering bezig. Enerzijds zijn zij de uitvoerders van de Algemene bijstandswet, inclusief het daaruit voortvloeiende 'incentivebeleid' en de experimenten in het kader van artikel 144.¹ Anderzijds geven zij in samenwerking met diverse lokale instellingen vorm en inhoud aan het lokale sociaal beleid. Dit laatste omvat zowel het scheppen van banen als het invoeren van toerustende maatregelen die in een voortraject liggen en de kansen op maatschappelijke (her)integratie van niet-werkenden vergroten.

Sociale activering vormt een onderdeel van het lokale sociaal beleid en is specifiek bedoeld voor niet-werkenden die een grote afstand tot de arbeidsmarkt kennen en door Arbeidsvoorziening zijn ingedeeld in fase 3 of 4.² Naast het bewerkstelligen van uitstroom vanuit de uitkeringsregelingen naar betaald werk, heeft sociale activering tot doel uitsluiting en isolement te bestrijden en maatschappelijke participatie te bevorderen, zonder dat dit nu direct gelijkgesteld wordt aan arbeidsparticipatie. In de uitvoering vervult de welzijnssector doorgaans een sleutelrol, waarbij het welzijnswerk zich tot taak stelt te interveniëren in het lokale arbeidsmarktbeleid en zich te richten op degenen die moeilijk te bemiddelen zijn en een meer dan gemiddelde individuele begeleiding behoeven. Sociale activering bevindt zich derhalve op het grensvlak van arbeidsmarkt- en welzijnsbeleid. De mate waarin de uitstroom- dan wel de welzijnsdoelstelling overheerst, kan per gemeente variëren. Ook de gemeenten die zich primair richten op uitstroom, erkennen echter dat participatie op de formele arbeidsmarkt niet voor alle werklozen haalbaar is. Integratie in andere maatschappelijke domeinen wordt dan, al dan niet beoogd, het einddoel van de participatiebevordering.

Onder de noemer van sociale activering zijn inmiddels vele projecten gestart. Alleen al in het kader van het experimenteerartikel (art. 144 van de Algemene bijstandswet) gaat het om zo'n 200 lokale projecten (Van der Aa et al. 1998). Recentelijk is door het SCP in negen gemeenten een verkennend onderzoek uitgevoerd naar twintig sociale-activeringsprojecten. Hoewel deze projecten een grote diversiteit aan activiteiten omvatten, blijken zij uiteindelijk te kunnen worden herleid tot drie achterliggende strategieën: de instrumentele strategie, de marktgerichte strategie en de individuele strategie.

Bij de projecten die een instrumentele strategie hanteren, wordt het uitgangspunt gevormd door de instrumenten die in het kader van de arbeidsinpassing door de rijksoverheid ter beschikking worden gesteld aan gemeenten. In eerste instantie wordt derhalve getracht de werkloze te plaatsen in banen die vallen onder de Wet inschakeling werkzoekenden (WIW), de Wet sociale werkvoorziening (WSW) of de Regeling in- en doorstroombanen (I/D-banen). Het voortraject beperkt zich daarbij doorgaans tot screening van de cliënt aan de hand van doelgroepencriteria en toetsing of er geen verdringing van reguliere arbeid plaatsvindt. In veel gevallen gaat het om gesubsidieerde banen op het gebied van maatschappelijke dienstverlening en toezichthouding. Naast het aan werk helpen van werklozen, beogen deze projecten daarmee bij te dragen aan verbetering van de leefbaarheid. De tweede categorie activeringsprojecten kenmerkt zich doordat in de uitvoering het marktmechanisme wordt geïntroduceerd. In deze projecten vormt een te leveren product, dienst of voorziening, en daarmee de productieve waarde van de betrokken werkloze, het uitgangspunt. Het gaat hierbij vooral om dienstverlening op het gebied van bijvoorbeeld groenvoorziening, catering, graffitiwrijving of fietsonderhoud. Het kan zijn dat voor

de productie van deze diensten of voorzieningen ruimte beschikbaar wordt gesteld binnen bestaande bedrijven of organisaties, maar werklozen worden ook wel gestimuleerd tot zelfstandig-ondernemerschap. In het laatste geval kunnen zij tijdelijk de uitkering behouden en worden bestaande (fiscale) regelingen gebruikt om de loonkosten laag te houden. Op termijn dient zo'n bedrijf echter zichzelf te kunnen bedruipen.

De projecten die gebruikmaken van de individuele strategie, tot slot, zijn primair gericht op het maatschappelijk functioneren van langdurig werklozen. Complementair aan de bemiddeling die door Arbeidsvoorziening wordt geboden, bieden welzijnsorganisaties begeleidingstrajecten aan langdurig en moeilijk bemiddelbare werklozen. Het uiteindelijke doel is hen naar een of andere vorm van participatie toe te leiden, of het nu om vrijwillig, additioneel of regulier werk gaat. Kenmerkend voor deze strategie is de persoonlijke aandacht en het maatwerk zoals dat in overleg met de betrokken werklozen totstandkomt.

Ongeacht de achterliggende strategie kenmerken de meeste lokale projecten zich door kleinschaligheid en een intensieve begeleiding van de betrokken langdurig werklozen. De uitstroom naar de reguliere arbeidsmarkt blijft echter gering; van de deelnemers vindt slechts 5% daar uiteindelijk een betaalde baan. Op andere gebieden kan wel van een redelijk succes worden gesproken. Zo stroomt een meerderheid (70%) van de deelnemers na afloop van het project, dat doorgaans een jaar duurt, door naar een vervolgopleiding, vrijwilligerswerk of additionele arbeid. Bovendien meldt circa driekwart van de deelnemers dat hun leefsituatie op een aantal terreinen duidelijk is verbeterd, waarbij met name verbreding van het sociale netwerk en een grotere mate van structuur en regelmaat in het dagelijks leven worden genoemd. Critici noemen de sociale-activeringsbenadering echter erg arbeidsintensief en vragen zich af of de kosten wel opwegen tegen de baten.

In de loop der jaren is de samenstelling van de doelgroep veranderd. Door de huidige hoogconjunctuur komen ook langdurig werklozen steeds vaker aan een baan. De 'achterblijvers' worden gevormd door de zeer moeilijk bemiddelbaren. Als gevolg hiervan komt de nadruk van sociale activering steeds meer op de individuele strategie te liggen, waarvan zorg een belangrijk onderdeel vormt, in plaats van op toeleiding naar betaalde arbeid.

9.3 Eigen initiatieven ter verbetering van de kansen op de arbeidsmarkt

Zoals in de voorgaande paragraaf reeds is aangegeven, zijn de lokale activeringsprojecten specifiek bedoeld voor werklozen die, vanwege hun relatief grote afstand tot de arbeidsmarkt, als fase 3- of 4-cliënten zijn ingedeeld. Het betreft derhalve een verhoudingsgewijs kleine doelgroep. De meeste niet-werkenden komen niet voor een dergelijke intensieve begeleiding in aanmerking, omdat zij tot de makkelijker bemiddelbare fase 1- of 2-cliënten³ behoren of omdat zij niet als werkzoekende staan ingeschreven. De aan hen verstrekte dienstverlening beperkt zich voornamelijk tot informatie en advies over vacatures, een sollicitatietraining of bemiddeling naar potentiële werkgevers. Een deel van de niet-werkenden zal echter (ook) zelf activiteiten ontplooiën teneinde de kans op betaalde arbeid te vergroten. Vaak zal het daarbij gaan om het ontwikkelen van algemene of beroepsgerichte kennis door middel van scholing, of om het opdoen van werkervaring middels het verrichten van vrijwilligerswerk.

Deze initiatieven vormen het onderwerp van de hiernavolgende paragrafen. Nagegaan zal worden in hoeverre niet-werkenden deelnemen aan onderwijsactiviteiten en/of vrijwilligerswerk, of het aandeel deelnemers in de loop der tijd is gewijzigd, en of de deelname gerelateerd is aan bepaalde kenmerken van de betrokkenen.

Voorzover het gaat om het volgen van cursussen, worden de onderzoeksvragen beantwoord

aan de hand van gegevens uit het Aanvullend voorzieningengebruik onderzoek (AVO) van 1995 en 1999. Informatie over het verrichten van vrijwilligerswerk wordt verkregen uit het onderzoek Culturele veranderingen in Nederland (CV) van 1996 en 1998. In al deze gevallen zullen alleen personen in de leeftijd van 16 tot 65 jaar die geen betaald werk verrichten en geen reguliere dagopleiding volgen, bij de analyses worden betrokken. Ten aanzien van zowel scholing als vrijwilligerswerk zal tevens worden onderzocht of de deelname een gunstig effect heeft op het vinden van betaald werk. Hiertoe wordt gebruikgemaakt van bevindingen op basis van het onderzoek Hoe zoeken werkzoekenden (HZW) 1997.

9.4 Scholing

Het AVO'95 en '99 bevat van respectievelijk 3.200 en 2.400 niet-werkenden in de leeftijd van 16 tot en met 64 jaar die geen reguliere dagopleiding meer volgen, informatie over hun gebruik van voorzieningen op het gebied van onderwijs. Gevraagd is onder meer naar het volgen van avond- of deeltijdopleidingen en schriftelijke cursussen. Scholing blijkt een tamelijk weinig voorkomende activiteit te vormen, waarbij het aandeel onderwijsvolgenden bovendien licht is gedaald tussen 1995 en 1999. Van de totale groep niet-werkenden die geen regulier onderwijs meer volgen, is respectievelijk 13% en 11% op het moment van ondervraging bezig met minimaal één opleiding of cursus die als beroepsgericht of algemeen vormend kan worden beschouwd, of heeft dit in de voorgaande twaalf maanden gedaan. Tabel 9.1 laat zien om welke vormen van onderwijs het daarbij gaat.

Tabel 9.1 Niet-werkende onderwijsvolgenden van 16 tot 65 jaar, naar type opleiding, 1995 en 1999^a (in procenten)

	1995	1999	verschil
avond- of deeltijddagopleiding	29	20	*
scholing in verband met (dreigende) werkloosheid ^b	20	12	*
schriftelijke cursus	18	13	n.s.
cursus via televisie of radio	19	9	*
interne bedrijfscursus	9	15	*
andere cursus	38	53	*
totaal aantal onderwijsvolgenden (n = 100%)	425	250	

^a Aangezien meer dan één type opleiding kan worden vermeld, bedraagt per jaar de som meer dan 100%.

^b Bij instellingen als het Centrum voor Vakopleiding Volwassenen, het Centrum voor Beroepsoriëntatie en Beroepsuitoefening of de Vrouwenvakschool.

* Significant verschil tussen jaren (p < 0,05).

Bron: SCP (AVO '95 en '99)

Uit tabel 9.1 blijkt dat de meeste onderwijsvolgenden onder de niet-werkenden op het moment van ondervraging of in de laatste twaalf maanden hebben deelgenomen aan een opleiding in de categorie 'overig'. Het aandeel deelnemers aan dergelijke cursussen is bovendien sterk gegroeid, van bijna 40% in 1995 tot ruim 50% in 1999. Het gaat hier vooral om algemeen vormende opleidingen op het gebied van bijvoorbeeld talen, computergebruik, management of voeding en gezondheid. In hoeverre de deelname gericht is op vergroting van de kansen op de arbeidsmarkt dan wel uit algemene belangstelling voortkomt, kan aan de hand van de beschikbare gegevens echter niet worden achterhaald.

Eveneens een aanzienlijk aandeel, bijna 30% in 1995, volgde ten tijde van het interview een avond- of deeltijd dagopleiding. Sindsdien heeft deze opleidingsvorm aan belang ingeboet, maar ook in 1999 worden deze opleidingen nog altijd door 20% gevolgd. Zowel de schriftelijke opleidingen als de cursussen die speciaal in verband met (dreigende) werkloosheid kunnen worden gevolgd, worden in 1995 door circa één op de vijf deelnemers genoemd als het gevolgde type onderwijs. Met name de laatstgenoemde opleidingsvorm vindt in 1999 echter minder aftrek. Het is aannemelijk dat de gunstige economische omstandigheden, met de bijbehorende daling in de werkloosheid, hierbij een rol spelen. De interne bedrijfscursus is in de tweede helft van de jaren negentig in populariteit gegroeid. Nam in 1995 slechts 9% van de niet-werkende onderwijsvolgenden deel aan een dergelijke cursus, in 1999 gaat het om circa 15%. Voor deze tamelijk opmerkelijke bevinding kunnen diverse verklaringen worden geformuleerd. Ten eerste is gevraagd naar deelname op het moment van ondervraging dan wel in de voorgaande twaalf maanden. Hoewel hierover geen gegevens beschikbaar zijn, kan worden verondersteld dat een deel van de niet-werkenden een jaar eerder nog een betaalde baan had en dat het antwoord op de onderzoeksvraag op die periode betrekking heeft. Een alternatieve mogelijkheid is dat de interne opleiding is aangeboden vanuit een organisatie waarvoor men momenteel onbetaald werk verricht of dat de niet-werkende een dergelijke cursus volgt in het kader van een reïntegratietraject.

De populariteit van de cursus via radio of televisie, tot slot, is duidelijk verminderd. Terwijl in 1995 nog 19% van de niet-werkenden een dergelijke cursus volgde, bedraagt de omvang van deze groep cursisten in 1999 nog maar 9%. Aangezien dergelijke cursussen meestal geen kwalificerend karakter hebben, zullen zij verder buiten beschouwing worden gelaten. In het vervolg worden alleen de niet-werkenden die aan tenminste een van de overige in tabel 9.1 genoemde typen opleidingen deelnemen, tot de onderwijsvolgenden gerekend.

Kenmerken van niet-werkende onderwijsvolgenden

Vanuit de gedachte dat verbetering van de kansen op de arbeidsmarkt met name belangrijk is voor personen die feitelijk op zoek zijn naar werk, mag worden verondersteld dat binnen deze groep niet-werkenden het percentage onderwijsvolgenden hoger zal liggen dan onder de niet-werkenden die geen betaalde baan zoeken.⁴ Voor leden van huishoudens met een netto-inkomen onder de armoedegrens geldt hetzelfde. Naar verwachting zullen ook zij, vanuit een wens tot verbetering van de persoonlijke situatie, vaker gebruikmaken van om- of bijscholing dan personen met een hoger inkomen. Tot slot zullen uitkeringsontvangers met sollicitatieplicht meer belang hebben bij het volgen van een opleiding dan personen die geen uitkering ontvangen of niet sollicitatieplichtig zijn, zodat binnen de eerstgenoemde categorie een grotere onderwijsdeelname kan worden verwacht dan binnen de laatste.

In tabel 9.2 wordt de onderwijsdeelname van niet-werkenden afgezet tegen het al dan niet zoeken naar betaald werk en tegen de inkomenspositie.⁵ Tevens is nagegaan in hoeverre het volgen van een opleiding samenhangt met het ontvangen van een bepaald type uitkering. In alle drie gevallen wordt bovendien onderzocht of de eventuele verschillen gehandhaafd blijven wanneer gecorrigeerd wordt voor verschillen in de samenstelling van de diverse groepen. In de respectieve analyses worden hiertoe — naast het zoekgedrag, de armoedepositie en het ontvangen uitkeringstype — het geslacht, de leeftijd, het opleidingsniveau, het huishoudentype en de etniciteit als voorspellende variabelen opgenomen.

Tabel 9.2 Onderwijsdeelname van 16-64-jarige niet-werkenden, naar zoekgedrag, welvaartspositie en uitkeringstype, 1995 en 1999 (in procenten)

	1995		1999	
	ongecorrigeerd	gecorrigeerd ^a	ongecorrigeerd	gecorrigeerd ^a
werkzoekend: ^b	*	*	*	*
werkzoekend	26	21	20	18
niet-werkzoekend	8	9	11	11
welvaartspositie	*	n.s.	n.s.	n.s.
arm	15	14	9	8
niet-arm	11	12	10	10
uitkeringstype:	*	*	n.s.	n.s.
ontvanger werkloosheidsuitkering	19	16	15	15
ontvanger bijstandsuitkering	20	16	11	8
ontvanger arbeidsongeschiktheidsuitkering	9	10	8	8
ontvanger overige uitkering	5	8	6	6
geen uitkeringsontvanger	11	12	10	10

a Gecorrigeerd voor de invloed van geslacht, leeftijd, opleidingsniveau, huishoudenstype en etniciteit (resultaten multi-pele classificatie-analyse).

b 1995: is momenteel op zoek naar betaald werk (gevraagd aan alle niet-werkenden).
1999: heeft het afgelopen halfjaar gezocht naar betaald werk (gevraagd aan niet-werkenden die betaald werk zouden willen hebben).

* Significant verschil tussen groepen ($p < 0,05$)

Bron: SCP (AVO '95 en '99)

In overeenstemming met de verwachting volgen de werkzoekenden binnen de niet-werkzame categorie vaker onderwijs dan de niet-werkzoekenden. Het verschil tussen de twee groepen is in de tweede helft van de jaren negentig echter wel verminderd, van 18 procentpunten in 1995 tot 9 procentpunten in 1999. In beide jaren blijft het gevonden onderscheid gehandhaafd wanneer rekening wordt gehouden met de samenstelling van de wel- en de niet-zoekende groep.

Eveneens naar verwachting blijken in 1995 de niet-werkenden met een werkloosheids- of bijstandsuitkering relatief vaak tot de onderwijsvolgenden te behoren, en die zonder uitkering of met een arbeidsongeschiktheids- of overige uitkering relatief weinig.⁶ Zoals gezegd zal dit verband houden met de sollicitatieplicht die aan de twee eerstgenoemde uitkeringsregelingen verbonden is. De gevonden verschillen blijven behouden nadat voor de overige kenmerken is gecorrigeerd. De bevindingen voor 1999 laten echter een ander beeld zien. Het aandeel onderwijsvolgenden onder de ontvangers van een werkloosheids- of bijstandsuitkering ligt nu niet veel hoger dan dat binnen de overige drie groepen. Dit lijkt te moeten worden toegeschreven aan een veranderde samenstelling van de twee eerstgenoemde categorieën. Met name de leeftijdsopbouw is gewijzigd; terwijl in 1995 ruim eenderde deel van degenen met een werkloosheids- of bijstandsuitkering jonger was dan 35 jaar, bedraagt dit aandeel in 1999 slechts 22%. Aangezien jongeren eerder tot extra scholing besluiten dan ouderen, heeft dit een daling van het aandeel onderwijsvolgenden binnen de desbetreffende uitkeringstypen tot gevolg.

Ook wat de inkomenspositie betreft wijken de resultaten voor 1995 af van die voor 1999. In het eerstgenoemde enquêtejaar zijn de niet-werkzamen met een nettogezinsinkomen onder de armoedegrens sterker geneigd tot het volgen van een opleiding dan degenen met een hoger inkomen. Daarentegen wordt in het laatste jaar geen verschil in onderwijsdeel-

name waargenomen. Een verklaring hiervoor is gelegen in het feit dat de lage-inkomensgroep tussen 1995 en 1999 van samenstelling is veranderd. Het percentage hooggeschoolden, die relatief vaak aan aanvullend onderwijs deelnemen, is gedaald, terwijl de 55-plussers, die weinig geneigd zijn tot het volgen van opleidingen, juist sterker zijn vertegenwoordigd. Tezamen levert dit een vermindering op van het aandeel armen dat tot onderwijsdeelname besluit.

In alle drie gevallen blijken de leeftijd en het opleidingsniveau (eveneens) van belang te zijn voor de mate waarin niet-werkenden deelnemen aan aanvullend onderwijs. Jongeren tot 25 jaar en personen met een opleiding op hbo- of universitair niveau volgen aanmerkelijk vaker een opleiding of cursus dan 25-plussers en/of lager geschoolden. Gesteld kan worden dat, aangezien de twee eerstgenoemde groepen toch al betere kansen op de arbeidsmarkt hebben, de tegenstelling met minder kansrijke niet-werkenden hierdoor nog wordt vergroot. Het geslacht, de samenstelling van het huishouden en de etniciteit hebben geen zelfstandig effect op de scholingsdeelname.

Scholing als opstap naar betaald werk?

Het bestand Hoe zoeken werkzoekenden (HZW)⁷ bevat gegevens over het arbeidsmarktgedrag van personen die op het moment van ondervraging op zoek zijn naar een betaalde baan of die in het voorgaande jaar een baan hebben gevonden. Aan de hand van gegevens uit HZW'97 is onderzocht of er een verband bestaat tussen het volgen van een opleiding en het vinden van betaald werk. Bij de berekeningen zijn alleen niet-werkenden en personen die recentelijk vanuit een niet-werkende situatie een baan hebben gevonden, betrokken. Personen die bezig zijn met een reguliere dagopleiding of deze minder dan een jaar geleden hebben afgerond, zijn van de analyses uitgesloten. Uit de gegevens blijkt dat het volgen van een beroepsgerichte cursus een positief verband heeft met het vinden van een baan. Van degenen die een opleiding of cursus hebben gevolgd, heeft 60% inmiddels een betaalde baan gevonden, tegenover 52% van degenen die dit niet hebben gedaan. Hierbij maakt het niet uit of men korter dan wel langer dan een jaar werkzoekend is of was. Wanneer diverse subgroepen van (voormalig) niet-werkenden afzonderlijk worden gezien, blijkt dat dit verband tussen het vinden van werk en deelname aan onderwijs met name geldt voor mannen, 40-plussers, laagopgeleiden en bijstandsontvangers. Binnen deze, deels overlappende, groepen ligt het aandeel baanvinders onder de deelnemers aan beroepsgerichte cursussen telkens aanmerkelijk hoger dan dat onder de niet-deelnemers. Het verschil varieert van 11 tot 19 procentpunten.

Het HZW bevat tevens informatie over het mogelijke verband tussen het vinden van een betaalde baan en het volgen van een sollicitatietraining. Wanneer de totale groep (voormalig) werkzoekenden in ogenschouw wordt genomen, moet worden geconcludeerd dat dit verband niet aanwezig is. Alleen onder bijstandsontvangers en kortdurend werkzoekenden blijkt het volgen van een sollicitatietraining effect te sorteren. Binnen de eerste subgroep bedraagt het aandeel vinders van betaald werk onder de wel- en niet-deelnemers respectievelijk 57% en 39%, terwijl het binnen de laatste groep om respectievelijk 87% en 75% gaat.

9.5 Vrijwilligerswerk

In het onderzoek Culturele veranderingen in Nederland (CV) 1996 is uitgebreid gevraagd naar de mate waarin men deelneemt aan vrijwilligerswerk, alsmede naar de motieven die

men daarvoor heeft. Van de ruim 700 niet-schoolgaande niet-werkenden in de leeftijd van 16 tot 65 jaar, blijkt de helft (50,1%) vrijwilligerswerk te verrichten.⁸ Meestal gaat het om vrijwilligerswerk ten behoeve van een hobbyvereniging (39% van de deelnemers), een jeugdorganisatie (35%) of een religieuze organisatie (36%). Het helpen van mensen, het opdoen van nieuwe ervaringen en de sociale contacten vormen de meest genoemde redenen voor het verrichten van vrijwilligerswerk. Elk van deze motieven wordt door tenminste drievierde deel van de vrijwilligers vermeld. Het opdoen van werkervaring is in dit opzicht aanmerkelijk minder belangrijk, hoewel nog steeds bijna 33% van de betrokkenen dit een motief voor hun deelname aan vrijwilligerswerk noemt. Het blijkt dat men het werkervaringsaspect minder belangrijk vindt naarmate men ouder is; terwijl van degenen jonger dan 35 jaar meer dan de helft dit opgeeft als reden voor hun keuze vrijwilligersactiviteiten te verrichten, gaat het bij de 55-plussers nog slechts om minder dan 10%. Kenmerken als het geslacht of het opleidingsniveau vormen in dit verband geen factor van belang.

Op zich maakt de inkomenspositie⁹ eveneens uit voor de mate waarin het opdoen van werkervaring een rol speelt bij de keuze voor vrijwilligerswerk, waarbij de vrijwilligers met een gezinsinkomen onder de armoedegrens dit motief aanmerkelijk vaker vermelden (in bijna de helft van de gevallen) dan niet-arme vrijwilligers (minder dan 30%). Dit verschil verdwijnt echter wanneer rekening wordt gehouden met de verschillen in samenstelling tussen de twee inkomensgroepen.

Degenen die vrijwilligerswerk verrichten teneinde werkervaring op te doen, blijken nauwelijks van de overige vrijwilligers af te wijken wat betreft het type organisatie waar zij zich voor inzetten. Ook deze arbeidsmarktgerichte groep is vooral actief binnen hobby- en jeugdverenigingen (respectievelijk 44% en 42%). Alleen de kerkelijke organisaties zijn bij hen minder in trek; waar van de totale groep vrijwilligers ruim eenderde deel zich ten dienste stelt van dergelijke organisaties, geldt dit voor slechts 23% van degenen die werkervaring een belangrijke reden voor deelname aan vrijwilligerswerk noemen.

Actuelere informatie wordt verkregen uit CV'98.¹⁰ Opnieuw blijkt ongeveer de helft van de niet-werkenden in de leeftijd van 16 tot 65 jaar (51,5%) vrijwilligerswerk te verrichten. Het helpen van zieken of ouderen en het verrichten van activiteiten ten behoeve van de kerk of een andere religieuze groepering wordt daarbij het meest genoemd (door respectievelijk 65% en 33% van de vrijwilligers). Daarnaast geeft ongeveer twee derde deel van de vrijwilligers aan activiteiten te verrichten voor 'overige' organisaties.

Kenmerken van vrijwilligers

Evenals voor de onderwijsdeelname is gedaan, wordt nagegaan of en op welke wijze het verrichten van vrijwilligerswerk samenhangt met de welvaartspositie. Het bestand bevat helaas geen informatie over het al dan niet zoeken naar betaalde arbeid. Wel zijn gegevens beschikbaar over het ontvangen van bepaalde typen uitkeringen, hoewel enige voorzichtigheid geboden is gezien de tamelijk geringe aantallen niet-werkende, niet-schoolgaande respondenten met een werkloosheids-, bijstands- of arbeidsongeschiktheidsuitkering als belangrijkste bron van inkomsten. Daarom wordt tevens nagegaan of degenen die zichzelf voornamelijk als werkloos of arbeidsongeschikt beschouwen, verschillen van andere niet-werkenden in de mate waarin zij actief zijn op het gebied van vrijwilligerswerk. Zowel de ongecorrigeerde als de gecorrigeerde¹¹ resultaten staan in tabel 9.3 gepresenteerd.

Tabel 9.3 Vrijwilligerswerk onder niet-werkenden van 16 tot 65 jaar, naar welvaartspositie, belangrijkste inkomensbron en subjectieve arbeidsmarktpositie, 1998 (in procenten)

	ongecorrigeerd	gecorrigeerd ^a
welvaartspositie	n.s.	n.s.
arm	50	53
niet-arm	51	52
belangrijkste inkomensbron	n.s.	n.s.
werkloosheidsuitkering, bijstandsuitkering	45	46
arbeidsongeschiktheidsuitkering	44	44
pensioen, VUT, overig	50	50
subjectieve arbeidsmarktpositie	*	*
werkloos, arbeidsongeschikt	43	42
niet-participerend	54	55

a Gecorrigeerd voor de invloed van geslacht, leeftijd, opleidingsniveau en huishoudentype (resultaten multiële classificatieanalyse).

* Significant verschil tussen groepen ($p < 0,05$).

Bron: SCP (CV98)

Zoals tabel 9.3 aangeeft, is het verrichten van vrijwilligerswerk niet aan de inkomenssituatie gerelateerd. Niet-werkenden met een huishoudensinkomen onder de armoedegrens zijn vrijwel even vaak als vrijwilliger actief als degenen met een hoger inkomen. De leeftijd en het opleidingsniveau blijken van veel groter belang. Zowel de jongeren tot 35 jaar als de laagst geschoolden steken daarbij in ongunstige zin af bij de overige leeftijds- en opleidingscategorieën. Terwijl van deze laatsten meer dan de helft (rond 55%) vrijwilligerswerk verricht, gaat het bij de jongste leeftijdsgroep en bij degenen die na het lager onderwijs geen opleiding meer hebben voltooid, om slechts iets meer dan eenderde deel (respectievelijk 37% en 36%).

Ten aanzien van het ontvangen uitkeringstype blijkt dat de niet-werkenden met een werkloosheids-, bijstands- of arbeidsongeschiktheidsuitkering als belangrijkste inkomensbron, wat minder geneigd zijn tot het verrichten van vrijwilligerswerk dan die met een VUT-uitkering of overig pensioen. De verschillen zijn echter niet statistisch significant. Daarentegen maakt de subjectieve arbeidsmarktpositie wel degelijk uit. Niet-werkenden die zichzelf als niet of niet meer participierend op de arbeidsmarkt beschouwen (voornamelijk vroeggepensioneerden en huisvrouwen) blijken aanmerkelijk vaker deel te nemen aan vrijwilligerswerk dan degenen die zichzelf bij de werklozen of arbeidsongeschikten indelen. Het aandeel vrijwilligers binnen de eerstgenoemde categorie ligt ruim 10 procentpunten hoger dan binnen de tweede. Naast de subjectieve arbeidsmarktpositie zijn, opnieuw, de leeftijd en het opleidingsniveau van belang. De bevindingen zijn identiek aan die hiervoor in verband met de welvaartspositie zijn weergegeven. Waar van de niet-werkenden die 35 jaar of ouder zijn en/of die tenminste een lbo- of mavo-opleiding hebben afgerond, ruim de helft vrijwilligersactiviteiten onderneemt, bedraagt dit aandeel onder de 16-34-jarigen en de laaggeschoolden minder dan 40%.

Vrijwilligerswerk: voorstation van betaald werk?

Teneinde na te gaan of het verrichten van vrijwilligerswerk van invloed is op het vinden van betaald werk, is gebruikgemaakt van het bestand Hoe zoeken werkzoekenden 1997. Net als bij de deelname aan scholing, zijn alleen niet-werkzame werkzoekenden en recente baanvinders die voorheen niet-werkzaam waren, bij de analyse betrokken, en zijn wederom degenen die op het moment van ondervraging een reguliere dagopleiding volgen, buiten beschouwing gelaten. In het algemeen is sprake van een negatief verband tussen deelname aan vrijwilligerswerk en het vinden van betaalde arbeid. Degenen die vrijwilligersactiviteiten ondernemen, blijken minder vaak tot de recente baanvinders te behoren dan personen die zich niet met vrijwilligerswerk bezighouden (respectievelijk 53% en 61%). Mogelijk zijn leden van de eerstgenoemde groep minder actief op zoek naar een betaalde baan omdat zij door de vrijwilligersactiviteiten minder tijd ter beschikking hebben of omdat het vrijwilligerswerk hun reeds een zinvolle tijdsbesteding levert. Andersom kan het ook zijn dat degenen die geen baan hebben gevonden, minder gunstige kenmerken voor de arbeidsmarkt hebben en daarom meer geneigd zijn 'dan maar' onbetaald werk te zoeken. De eerder beschreven bevinding dat vroeggepensioneerden en huisvrouwen, met hun hogere leeftijd en geringere werkervaring als respectieve ongunstige kenmerken, relatief vaak vrijwilligerswerk verrichten, is hiermee in overeenstemming.

Deelname aan vrijwilligerswerk heeft echter niet altijd een ongunstig effect op het vinden van werk. Bij de ontvangers van een werkloosheids- of bijstandsuitkering wijkt het aandeel baanvinders onder de vrijwilligers niet significant af van dat bij de niet-vrijwilligers. Het hiervoor geconstateerde negatieve verband geldt met name voor personen van 40 jaar en jonger, hoger opgeleiden en personen zonder eigen inkomen. Binnen deze subgroepen ligt het aandeel baanvinders onder de vrijwilligers telkens 12 procentpunten lager dan dat onder de niet-vrijwilligers.

9.6 Slotbeschouwing

Zowel het volgen van aanvullend onderwijs als het verrichten van vrijwilligerswerk kan in principe de kans op een betaalde baan vergroten. De gegevens duiden er echter op dat verbetering van de arbeidsmarktkansen voor lang niet alle niet-werkenden die als vrijwilliger actief zijn, het uiteindelijke doel is. Een aanzienlijk deel van de niet-werkende vrijwilligers wordt gevormd door vroeggepensioneerden en andere niet-participerenden, van wie de meesten niet meer op zoek zullen zijn naar betaald werk. Voor veel vrijwilligers vormt betaalde arbeid derhalve eerder een gepasseerd dan het volgende station. Daarentegen geven de bevindingen met betrekking tot de samenstelling van de groep onderwijsvolgenden aan dat deze categorie over het algemeen wel degelijk verbetering van de kansen op de arbeidsmarkt voor ogen heeft. Dit blijkt niet alleen uit het feit dat het vooral jongere en hoogopgeleide niet-werkenden zijn die relatief vaak kiezen voor deelname aan aanvullende scholing, maar ook uit het gegeven dat een belangrijk deel van de deelnemers actief op zoek is naar betaald werk.

In tegenstelling tot de verwachting blijkt armoede voor geen van beide activiteiten als stimulans te fungeren. Evenmin vormt het echter een belemmerende factor. Nu zal het verrichten van vrijwilligersactiviteiten over het algemeen weinig extra (niet-vergoede) kosten met zich meebrengen, maar voor het volgen van een opleiding wordt meestal wel een bepaald bedrag in rekening gebracht. Wellicht worden deze kosten, voorzover zij niet worden vergoed, ook door de lage inkomens beschouwd als een investering voor de toekomst.

Uit het werkzoekendenbestand blijkt dat het volgen van beroepsgerichte cursussen meer perspectief op betaalde arbeid biedt dan deelname aan vrijwilligerswerk. Met name mannen, niet-werkenden vanaf 41 jaar, laagopgeleiden en bijstandsontvangers kunnen hun kans op een baan vergroten door een aanvullende opleiding te gaan volgen. Het aandeel niet-werkenden dat aan onderwijs deelneemt (gemiddeld 11%), ligt echter veel lager dan het aandeel dat vrijwilligersactiviteiten verricht (circa 50%). Dit geldt ook voor niet-vrijgestelden, terwijl van hen een relatief sterke arbeidsmarktgerichtheid zou mogen worden verwacht. Het lijkt daarom zinvol bij de uitstroombegleiding van deze sollicitatieplichtigen het accent meer te leggen op deelname aan aanvullende scholing.

Ten aanzien van sociale activering is gebleken dat slechts 5% van de deelnemers naar betaald werk uitstroomt. Gezien de zeer arbeidsintensieve werkwijze, kan men zich afvragen of de baten wel opwegen tegen de kosten. Bedacht dient echter te worden dat het om een zeer moeilijk bemiddelbare groep gaat. Niet alleen is er sprake van een oververtegenwoordiging van ouderen, laagopgeleiden, allochtonen en zeer langdurig werklozen, maar ook hebben de betrokkenen nogal eens te kampen met medische of sociale problematiek. In dit licht bezien is een succespercentage van 5 wellicht vrij begrijpelijk. Bovendien kan dit percentage nog stijgen, wanneer de projectdeelnemers die in eerste instantie naar een vervolgopleiding, additionele of onbetaalde arbeid zijn doorgestroomd, later alsnog een reguliere baan zouden krijgen.

Noten

- 1 Op grond van artikel 144 mogen gemeenten bij wijze van experiment afwijken van een of meer bepalingen van de Algemene bijstandswet Meestal gaat het daarbij om een tijdelijke ontheffing van de sollicitatieplicht of vrijstelling van de meldingsplicht van onbetaalde werkzaamheden. Artikel 144 is vooral bedoeld om uitkeringsgerechtigden met geringe arbeidsmarktkansen in aanmerking te laten komen voor activering (Engelen et al. 1999).
- 2 Fase 3-cliënten hebben een zodanig grote afstand tot de arbeidsmarkt dat een toeleidingstraject van 1 à 2 jaar nodig is om hen bemiddelbaar te maken voor de arbeidsmarkt Fase 4-cliënten zijn als gevolg van zware persoonlijke belemmeringen in eerste instantie aangewezen op een traject gericht op sociale activering, zorg of hulpverlening. Pas op termijn is inzet van meer arbeidsmarktgerichte instrumenten mogelijk.
- 3 Fase 1-cliënten zijn direct bemiddelbaar; fase 2-cliënten worden geacht, met de inzet van gerichte arbeidstoeleidingsinstrumenten, binnen een jaar geschikt te zijn voor de arbeidsmarkt
- 4 De vraag of men op zoek is naar werk, is uitsluitend gesteld aan degenen die op het moment van ondervraging geen betaald werk verrichtten. Bevindingen die wijzen op een verschil in zoekgedrag tussen 1995 en 1999, dienen echter met voorzichtigheid te worden geïnterpreteerd. In 1995 is deze vraag namelijk gesteld aan alle niet-werkenden, in 1999 alleen aan niet-werkenden die wel betaald werk zouden willen hebben. Bovendien is in 1995 gevraagd of men 'momenteel' op zoek is naar betaald werk, terwijl in 1999 is gevraagd of men 'in het afgelopen halfjaar' werk heeft gezocht.
- 5 Of men tot de lage-inkomensgroep behoort is vastgesteld aan de hand van informatie over de samenstelling van het huishouden en over het gezamenlijke nettojaarinkomen van het hoofd van het huishouden en diens eventuele partner. De antwoorden op deze laatste vraag zijn geclassificeerd in categorieën van 2.500 gulden (bij een jaarinkomen tot 30.000 gulden), oplopend tot categorieën van 25.000 gulden (bij een jaarinkomen vanaf 75.000 gulden). Aangenomen is dat het gerapporteerde jaarinkomen gelijk is aan de bovengrens van de desbetreffende categorie. In 1995 behoort volgens deze berekening 11,8% van de 16-64-jarige respondenten tot de lage-inkomensgroep, in 1999 gaat het om 11,4%. Binnen de niet-werkende categorie bedraagt het percentage armen respectievelijk 21,4 en 21,3.
- 6 Een 'overige uitkering' betreft de VUT, nabestaandenpensioen en/of een uitkering volgens de Toeslagenwet. Degenen die meer dan één type uitkering ontvangen, zijn als volgt in de verschillende uitkeringsgroepen ingedeeld:
 - werkloosheidsuitkering + bijstands-, arbeidsongeschiktheids-en/of overige uitkering = werkloosheidsuitkering;
 - bijstandsuitkering + arbeidsongeschiktheids-en/of overige uitkering = bijstandsuitkering;
 - arbeidsongeschiktheidsuitkering + overige uitkering = arbeidsongeschiktheidsuitkering.
- 7 Het onderzoek Hoe zoeken werkzoekenden wordt in opdracht van Arbeidsvoorziening verricht door het onderzoeksinstituut Research voor Beleid. Jaarlijks worden rond de 40.000 huishoudens benaderd met de vraag of men op zoek is naar een betaalde baan, recentelijk werk heeft gevonden en/of ingeschreven staat bij Arbeidsvoorziening. Indien men op tenminste een van deze drie mogelijkheden bevestigend antwoordt, wordt een uitgebreide vragenlijst afgenomen. Het uiteindelijke aantal respondenten bedraagt de laatste jaren circa 3.500 (zie ook Arbeidsvoorziening 1998).
- 8 Gevraagd is of men gedurende de afgelopen twaalf maanden vrijwilligersactiviteiten heeft ondernomen. Het feit dat er in dit geval geen nadere criteria zijn opgelegd ten aanzien van de frequentie van deze activiteiten, maakt dat het aandeel vrijwilligers wat hoger uitvalt dan uit eerder onderzoek is gebleken (zie onder meer Lindeman 1996; SCP 1998).
- 9 Net als in het AVO is de meting van de armoedepositie in Culturele veranderingen gebaseerd op informatie over het jaarlijkse netto-huishoudensinkomen. Ook nu gaat het om een gecategoriseerde variabele. De categorieën lopen hier echter op van 3.000 gulden (bij een jaarinkomen tot 33.000 gulden) tot 24.000 gulden (bij een jaarinkomen van 75.000 tot 123.000 gulden). Opnieuw wordt verondersteld dat het gerapporteerde gezinsinkomen gelijk is aan de bovengrens van de desbetreffende categorie.
- 10 De meting van de deelname aan vrijwilligerswerk in de vragenlijst van 1998 is echter aanzienlijk minder uitgebreid dan in die van 1996. Er wordt naar slechts drie typen organisaties gevraagd (politieke, kerkelijke en liefdadigheidsorganisaties, plus een categorie 'overig'), terwijl de vragen naar de motieven voor het verrichten van vrijwilligerswerk geheel ontbreken.
- 11 In CV'98 is geen meting van de etniciteit opgenomen, zodat slechts wordt gecorrigeerd voor de invloed van geslacht, leeftijd, opleidingsniveau en huishoudentype. Vanwege het geringe aantal 16-24-jarigen dat niet-werkzaam en tevens niet-schoolgaand is, is deze leeftijdscategorie hier samengenomen met de groep 25-34-jarigen.

10 LANGDURIGE ARMOEDE: EEN INTERNATIONALE VERGELIJKING*

In Nederland en Denemarken kwam langdurige armoede in 1996 veel minder voor dan in België, Duitsland, Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk. In de meeste landen hadden vooral alleenstaanden, eenoudergezinnen en paren met drie of meer minderjarige kinderen langdurig te maken met armoede. Vergeleken met Denemarken gaven in Nederland relatief veel langdurig armen aan moeite te hebben om rond te komen, zich niet regelmatig nieuwe kleren te kunnen veroorloven en problemen met de woning te hebben. Dat komt doordat in Nederland meer mensen met een minimumuitkering langdurig arm waren.

10.1 Inleiding

In dit hoofdstuk wordt de armoede in Nederland vergeleken met die in een aantal andere lidstaten van de Europese Unie. Internationale vergelijkingen van armoede zijn al eerder gepubliceerd in de Armoedemonitor (SCP/CBS 1997 en 1998) en ook elders (SCP 2000). Daarbij stond steeds de beschrijving van de situatie in één jaar centraal. In dit hoofdstuk gaat het om de internationale vergelijking van *langdurige* armoede. Allereerst wordt de omvang van de langdurige armoede in enkele lidstaten van de Europese Unie beschreven (zie kader 10.1 voor de selectie van landen). Daarnaast wordt in kaart gebracht in hoeverre langdurige armoede gepaard gaat met moeilijkheden om rond te komen, bestedingsbeperkingen en problemen met de woning.

De landenvergelijking in dit hoofdstuk is gebaseerd op een inkomensgrens die door Eurostat (het Statistisch bureau van de Europese Unie) en de Europese Commissie wordt gebruikt om de armoede in de lidstaten in kaart te brengen. Deze Europese inkomensgrens is gedefinieerd als het inkomensniveau dat overeenkomt met 60% van het mediane huishoudensinkomen in een land. Om de welvaartspositie van personen van verschillend samengestelde huishoudens vergelijkbaar te maken, zijn de huishoudensinkomens gestandaardiseerd.¹ Volgens de gehanteerde afbakening zijn personen arm als hun gestandaardiseerde huishoudensinkomen lager is dan de inkomensgrens (Eurostat 1998).

Ook Oostenrijk heeft een welvaartsniveau dat vergelijkbaar is met dat van Nederland. Vanwege een gebrek aan informatie over langdurige armoede is Oostenrijk echter niet in de analyse opgenomen.

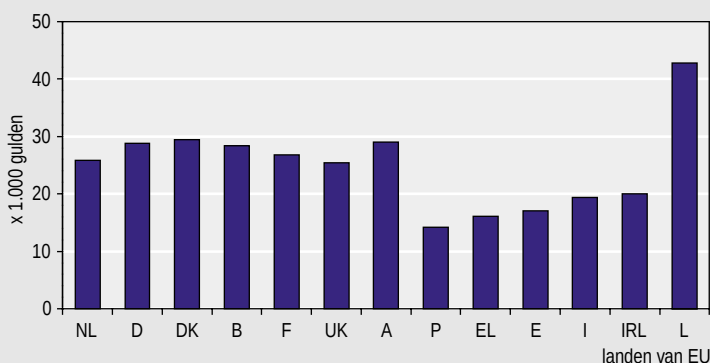
De Europese armoedegrens heeft twee belangrijke kenmerken. De grens is *landspecifiek*: de hoogte wordt bepaald door het welvaartsniveau in de betreffende lidstaat. Er wordt dus geen uniforme grens voor de Europese Unie als geheel gehanteerd. De grens is ook *relatief*: het armoedepercentage wordt bepaald door de inkomensverdeling in een land. De armoede volgens deze benadering is doorgaans groter als er meer inkomensongelijkheid is (zie kader 10.2).

* Bijdrage van het CBS, geschreven door dr. B. Mikulic en drs. A.J.L. Philippens.

Kader 10.1 Selectie van landen

In dit hoofdstuk wordt langdurige armoede in Nederland vergeleken met die in enkele andere lidstaten van de Europese Unie, te weten België, Denemarken, Duitsland, Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk. Deze landen hebben een welvaartsniveau dat vergelijkbaar is met dat van Nederland. In 1996 was het mediane gestandaardiseerde netto-inkomen van alle personen in Nederland 25.900 gulden. In de andere vijf landen lag het tussen de 25.400 gulden in het Verenigd Koninkrijk en 29.500 gulden in Denemarken.² Elders in de Europese Unie was het welvaartsniveau veel lager dan wel aanzienlijk hoger (in Luxemburg). In de geselecteerde landen varieerde de hoogte van de Europese grens tussen de 15.200 gulden in het Verenigd Koninkrijk en 17.700 gulden in Denemarken. In Nederland lag de grens op 15.500 gulden.

Gestandaardiseerd nettohuishoudensinkomen van personen in de lidstaten^a van de Europese Unie, 1996 (in guldens op basis van koopkrachtpariteiten)

a B = België, D = Duitsland, DK = Denemarken, F = Frankrijk, UK = Verenigd Koninkrijk, EL = Griekenland, IRL = Ierland, I = Italië, L = Luxemburg, NL = Nederland, A = Oostenrijk, P = Portugal, E = Spanje.

Bron: EUROSTAT (ECHP-1996, geen data beschikbaar voor Finland en Zweden)

De cijfers in dit hoofdstuk hebben betrekking op personen. Langdurig arme personen zijn mensen die tenminste in drie opeenvolgende jaren waren aangewezen op een inkomen beneden de Europese grens. De omvang van deze groep wordt in een internationaal perspectief geplaatst. Tevens worden andere aspecten van armoede tussen landen vergeleken: moeilijkheden om rond te komen, bestedingsbeperkingen en problemen met de woning.³ Speciale aandacht wordt geschonken aan de opeenstapeling van ongunstige leefomstandigheden bij langdurig armen.

Kader 10.2 De hoogte van de Europese grens

De hoogte van de Europese grens wordt bepaald door het mediane inkomensniveau van een land. In Nederland ligt de grens onder de lage-inkomensgrens. De positie van de Europese grens ten opzichte van de beleidsmatige grens hangt echter af van de huishoudenssamenstelling. Voor alleenstaanden en eenoudergezinnen is de beleidsmatige grens hoger. Voor paren met kinderen is de beleidsmatige grens lager.

Inkomensgrenzen in Nederland op basis van drie benaderingen (1995)

	alleen- staande	(echt)paar			eenoudergezin	
		zonder kinderen ^a	met 1 kind ^a	met 2 kinderen ^a	met 1 kind ^a	met 2 kinderen ^a
lage inkomensgrens	18,6	25,2	30,8	33,8	24,1	28,1
beleidsmatige grens ^b	16,5	23,3	25,0	27,3	23,0	25,2
europese grens - 60% van mediaan inkomen	15,5	23,3	28,0	32,6	20,2	24,9

a Minderjarig(e) kind(eren)

b Vastgesteld op 105% van het sociaal minimum

Bron: SCP/CBS (1997) voor lage-inkomensgrens en beleidsmatige grens; Eurostat (EHCP) voor het niveau van de Europese grens)

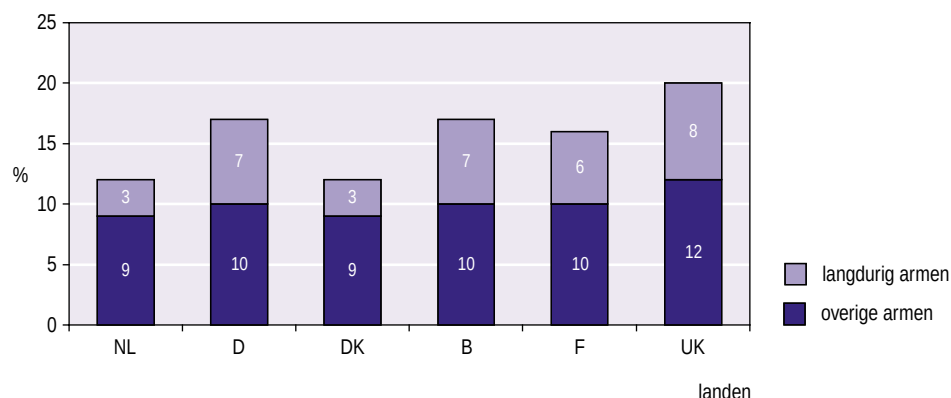
Voor de internationale vergelijking is gebruik gemaakt van de meest recente informatie die voor analyse beschikbaar is. Het betreft gegevens uit de eerste drie metingen (1994, 1995 en 1996) van het European community household panel (ECHP), dat wordt gecoördineerd door Eurostat. Het onderzoek meet de inkomenspositie⁴ en de leefomstandigheden van de inwoners in de lidstaten van de Europese Unie. In tegenstelling tot in andere hoofdstukken van deze Armoedemonitor worden enkele groepen hier **niet** buiten beschouwing gelaten. Het gaat om uitwonende studenten en personen in huishoudens die niet gedurende het gehele jaar een inkomen hebben ontvangen.⁵

10.2 De omvang van de langdurige armoede

Het armoedepercentage is relatief laag in Nederland en in Denemarken. In 1996 was 12% van alle Nederlanders en Denen arm volgens de gekozen armoedemaatstaf (figuur 10.1).⁶ Dat is minder dan in België, Duitsland, Frankrijk en in het bijzonder het Verenigd Koninkrijk.⁷ In die landen had 16% tot 20% van de mensen een inkomen onder de Europese grens.

Ook de langdurige armoede is relatief laag in Nederland en in Denemarken. In beide landen had 3% van de inwoners in de periode 1994-1996 voortdurend een inkomen onder de Europese armoedegrens. Dat is een kwart van alle armen. In België, Duitsland, Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk was het percentage langdurig armen minstens twee keer zo groot. In 1996 verkeerde daar 6% à 8% van de bevolking al minstens drie jaar in die situatie.

Figuur 10.1 Armen per land, 1996 (in procenten van de bevolking)

Bron: Eurostat (ECHP'96, geen data beschikbaar voor Finland en Zweden)

10.3 Verschillen tussen bevolkingsgroepen

In de meeste landen komt langdurige armoede vooral voor onder alleenstaanden, eenoudergezinnen en paren met drie of meer minderjarige kinderen (tabel 10.1). In Nederland was langdurige armoede vooral een probleem voor alleenstaanden beneden de 65 jaar. Het percentage langdurig armen was in deze groep ruim twee keer zo hoog als gemiddeld. Voor een deel heeft dit te maken met het relatief grote aantal uitwonende studenten in de groep alleenstaanden. Hun inkomen ligt tijdens de studieperiode vaak langdurig onder de gekozen inkomensgrens.

In de meeste landen behoorden alleenstaanden van 65 jaar of ouder tot de categorieën met een groot aandeel langdurige armoede. De enige uitzondering hierop was Nederland, waar langdurige armoede bij alleenstaande ouderen relatief weinig voorkwam. Dit kwam doordat het sociale minimum in ons land voor alleenstaande 65-plussers boven de Europese grens lag.⁸ In de overige landen was het aandeel langdurige armoede onder alleenstaande ouderen 1,4 (Duitsland) tot 4,7 maal (Denemarken) zo groot als gemiddeld.

Tabel 10.1 Het risico^a op langdurige armoede naar samenstelling en opleidingsniveau huishouden, 1996

	Neder- land	Duits- land	Dene- marken	België	Frankrijk	Verenigd Koninkrijk
Het landspecifiek gemiddelde risico voor alle personen =100						
Personen naar:						
<i>samenstelling huishouden:</i>						
alleenstaande jonger dan 65 jaar	230	110	150	80	130	80
alleenstaande 65 jaar of ouder	50	140	470	200	160	200
paar zonder kinderen, allebei < 65 jaar	30	50	40	70	50	30
paar zonder kinderen, minstens één 65+	30	60	230	190	90	140
eenoudergezin	190	190	20	140	160	290
paar met 1 minderjarig kind	20	40	30	40	50	50
paar met 2 minderjarige kinderen	80	140	0	80	50	60
paar met 3 of meer minderjarige kind.	190	120	80	80	160	150
paar met minder- en meerderjarige kind.	120	110	100	100	130	30
overige	180	130	80	50	110	70
<i>opleidingsniveau van het huishouden^b</i>						
laag	140	110	250	170	200	190
middelbaar	120	100	90	90	60	80
hoog	30	80	30	40	20	20

a Het risico wordt verkregen door het percentage langdurig arme personen binnen een bepaalde type huishouden te delen door het percentage langdurig armen in het land en dit te vermenigvuldigen met 100.

b Het opleidingsniveau van het huishouden is gelijk aan het hoogste (van de) opleiding(en) die door het hoofd (of zijn/haar partner) met succes afgerond is

Bron: EUROSTAT (ECHP'94-'96)

In Nederland hadden wel veel paren met drie of meer minderjarige kinderen en eenoudergezinnen te maken met langdurige armoede. Het percentage langdurig armen was in die groepen bijna twee keer zo groot als gemiddeld. Ook in de meeste andere landen behoorden eenoudergezinnen tot de kwetsbare groepen. In het Verenigd Koninkrijk was het percentage langdurige armoede voor eenoudergezinnen zelfs bijna drie keer zo groot als gemiddeld. Langdurige armoede kwam onder Deense eenoudergezinnen daarentegen juist veel minder voor dan onder Denen in het algemeen.

Personen in laagopgeleide huishoudens hebben meer dan gemiddeld te maken met langdurige armoede. In vergelijking met personen uit hoogopgeleide huishoudens had deze groep zelfs een vier- (Nederland) tot tienmaal (Frankrijk) zo groot aandeel langdurige armoede. In Duitsland bestond daarentegen weinig verschil tussen de opleidingscategorieën. Personen in huishoudens met een sociale uitkering als belangrijkste inkomensbron hebben in alle onderzochte landen een bovengemiddeld aandeel langdurige armoede (tabel 10.2). Het gaat om huishoudens die moeten leven van een werkloosheids-, arbeidsongeschiktheids- of bijstandsuitkering. In Nederland kwam onder personen in huishoudens met een uitkering als belangrijkste inkomensbron 4,5 keer zoveel langdurige armoede voor als gemiddeld. Ook gepensioneerden behoren tot de kwetsbare categorieën, met uitzondering van die in Nederland en Duitsland. Vooral in Denemarken verkeerden veel gepensioneerden in langdurige armoede.

Onder personen met loon of salaris als belangrijkste inkomensbron komt langdurige armoede juist minder voor dan gemiddeld. Alleen in Duitsland was het percentage langdurige armoede in deze groep bijna gelijk aan het gemiddelde. Ook zelfstandigen met winst

als belangrijkste inkomensbron behoorden naar verhouding weinig tot de langdurig armen. Vooral in het Verenigd Koninkrijk was hun positie gunstig.

Tabel 10.2 Het risico^a op langdurige armoede naar de voornaamste inkomensbron van het huishouden, 1996

	Neder- land	Duits- land	Dene- marken	België	Frank- rijk	Verenigd Koninkrijk
Het landspecifiek gemiddelde risico voor alle personen =100						
<i>Personen met als voornaamste inkomensbron:</i>						
loon/salaris	50	90	30	20	50	30
winst	70	50	50	100	80	10
sociale uitkering(en)	450	270	140	480	490	330
pensioen en andere inkomens ^b	50	90	430	170	120	190

a Het risico wordt verkregen door het percentage langdurig arme personen binnen een bepaalde categorie (inkomensbron) te delen door het percentage langdurig armen in het land en dit te vermenigvuldigen met 100.

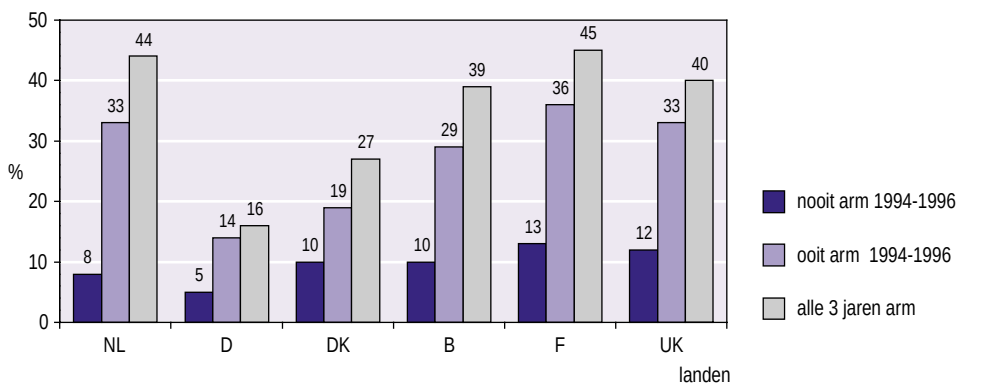
b B.v. inkomens uit vermogen, investeringen, e.d.

Eurostat (ECHP'94-'96)

10.4 Moeilijk rondkomen

Mensen die in de periode 1994-1996 minstens één jaar in armoede verkeerden, gaven veel vaker aan moeite te hebben om rond te komen dan mensen die in geen enkel jaar arm waren (figuur 10.2). In alle landen was het percentage personen dat moeilijk rondkomt het grootst onder langdurig armen. In Nederland gaf 44% van alle langdurig armen aan moeilijk rond te komen. Dat was vijf keer zoveel als van de Nederlanders die in de periode 1994-1996 nooit arm waren. Deze verhouding was kleiner dan in de overige landen. Dat komt doordat in die landen meer mensen met pensioen en minder mensen met een minimumuitkering langdurig arm waren. Van de eerste groep gaf een kleiner deel aan moeilijk rond te komen dan van de tweede groep.

Figuur 10.2 Percentage mensen die (zeer) moeilijk rondkomen met het inkomen in 1996, naar duur armoede in de periode 1994-1996

Bron: Eurostat (ECHP'94-'96)

10.5 Bestedingsbeperkingen

Mensen die in de periode 1994-1996 ooit arm waren, konden zich een aantal bestedingen minder goed veroorloven dan mensen die in geen van deze jaren in armoede leefden (tabel 10.3). Het gaat om het regelmatig kopen van nieuwe kleren, tenminste één week per jaar op vakantie gaan en minstens één keer per maand vrienden thuis te eten te vragen. In Nederland was het percentage mensen dat zich deze bestedingen niet kon permitteren minstens viermaal zo groot onder mensen die ooit in de periode 1994-1996 arm waren als onder mensen die nooit arm waren. In andere landen lag deze verhouding vrijwel altijd lager.

In België, Frankrijk, Nederland en het Verenigd Koninkrijk hadden langdurig armen minder mogelijkheden voor de aanschaf van nieuwe kleren, voor een vakantie of voor een etentje met vrienden thuis dan hun landgenoten die ooit (kort of lang) arm waren. In Denemarken en Duitsland was er daarentegen weinig verschil tussen langdurig armen en de armen in het algemeen.

Het niet regelmatig kunnen kopen van nieuwe kleren vormde vooral voor langdurig armen in Nederland en het Verenigd Koninkrijk een probleem. Wat betreft de mogelijkheden om op vakantie te gaan of vrienden thuis voor het eten te ontvangen hadden langdurig armen in Nederland het duidelijk zwaarder dan langdurig armen in Denemarken en Duitsland, maar minder zwaar dan die in Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk.

Tabel 10.3 Percentage personen die zich de geselecteerde items niet konden veroorloven door gebrek aan geld in 1996, naar duur armoede in de periode 1994-1996

	Neder- land	Duits- land	Dene- marken	België	Frank- rijk	Verenigd Koninkrijk
% personen die zich niet regelmatig nieuwe kleren konden veroorloven						
Armoededuur						
nooit arm in de periode 1994-1996	7	8	4	5	5	7
ooit arm in de periode 1994-1996	27	25	7	16	19	26
w.o.						
alle 3 jaren arm	34	26	5	26	27	33
% personen die het zich niet konden veroorloven om jaarlijks 1 week op vakantie te gaan						
nooit arm in de periode 1994-1996	8	8	12	15	23	23
ooit arm in de periode 1994-1996	32	25	25	41	62	60
w.o.						
alle 3 jaren arm	47	29	29	52	76	70
% personen die het zich niet konden veroorloven om tenminste 1 keer per maand thuis vrienden te eten te vragen						
nooit arm in de periode 1994-1996	4	8	4	7	7	7
ooit arm in de periode 1994-1996	17	22	8	21	22	26
w.o.						
alle 3 jaren arm	27	21	9	29	35	33

Bron: EUROSTAT (ECHP'94-'96)

10.6 Problemen met de woning

Mensen die in de periode 1994-1996 ooit arm waren, hadden meer problemen met de woning dan mensen die in diezelfde periode nooit in armoede verkeerden. Het gaat om het oordeel over de omvang van de woning en om problemen zoals verrotte raamkozijnen of vloeren en vochtige muren of vloeren (tabel 10.4).

Onder langdurig armen in Nederland was het percentage mensen met dergelijke problemen duidelijk hoger dan onder armen in het algemeen. Internationaal gezien hadden Nederlandse langdurig armen relatief veel last van vochtige muren of vloeren: eenderde van hen kende dit probleem. Vergeleken met de andere landen kwamen in ons land ook verrotte raamkozijnen of vloeren en – in mindere mate – gebrek aan ruimte naar verhouding veel voor bij langdurig armen.

Tabel 10.4 Percentage personen met woonproblemen in 1996, naar duur armoede in de periode 1994-1996

	Neder- land	Duits- land	Dene- marken	België	Frank- rijk	Verenigd Koninkrijk
% personen met te kleine woning						
Armoededuur						
nooit arm in de periode 1994-1996	9	11	17	15	12	21
ooit arm in de periode 1994-1996	17	17	19	21	19	27
w.o.						
alle 3 jaren arm	22	13	15	26	21	29
% personen met woning met verrotte raamkozijnen of vloeren						
nooit arm in de periode 1994-1996	8	4	5	7	8	10
ooit arm in de periode 1994-1996	15	7	7	14	15	16
w.o.						
alle 3 jaren arm	25	6	8	12	19	14
% personen met woning met vochtige muren of vloeren						
nooit arm in de periode 1994-1996	8	7	6	10	12	10
ooit arm in de periode 1994-1996	16	7	8	16	23	21
w.o.						
alle 3 jaren arm	34	6	8	16	30	23

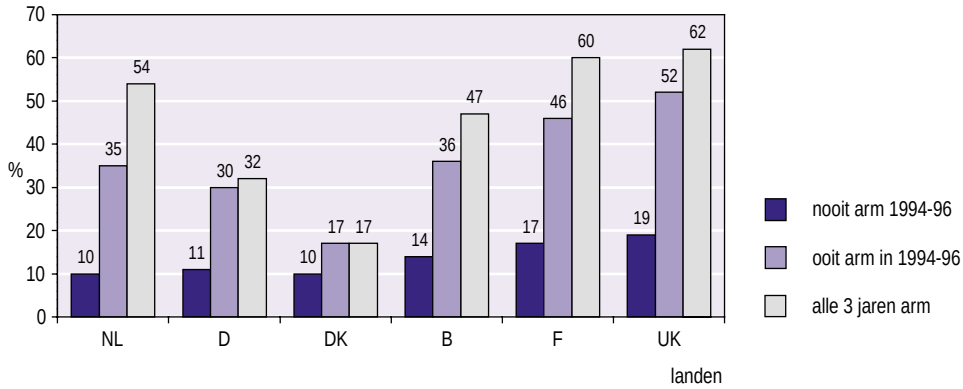
Bron: EUROSTAT (ECHP'94-'96)

10.7 Cumulatie van problemen

Om de cumulatie van problemen internationaal te vergelijken is onderzocht in hoeverre mensen te maken hebben met meerdere bestedingsbeperkingen en woonproblemen tegelijkertijd. Mensen die in de periode 1994-1996 ooit arm waren, hadden vaker te kampen met een cumulatie van problemen dan mensen die in die periode nooit in armoede verkeerden (figuur 10.3). In Nederland had 35% van alle mensen die ooit arm waren minstens twee bestedingsbeperkingen of problemen met de woning. Van de mensen die nooit arm waren, was dat 10%.

In België, Frankrijk, Nederland en het Verenigd Koninkrijk was het percentage mensen met een cumulatie van problemen groter onder langdurig armen dan onder de overige armen. In deze landen had in 1996 bijna de helft of meer van alle langdurig armen minstens twee problemen. Langdurig armen in Denemarken en Duitsland weken in dit opzicht niet af van de overige armen.

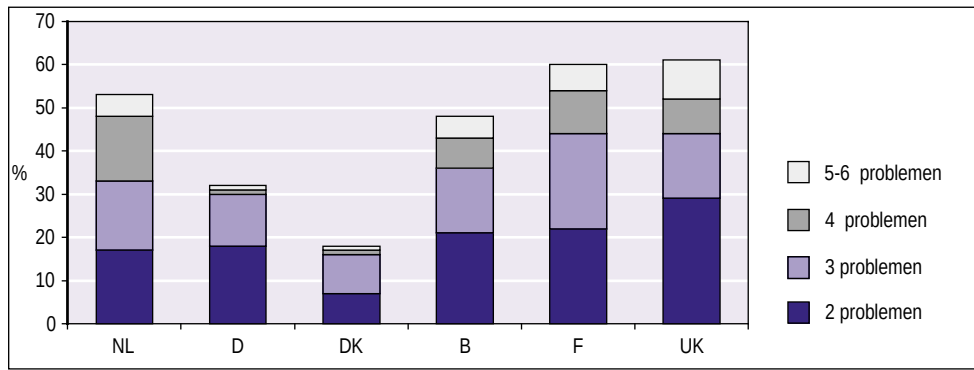
Figuur 10.3 Percentage mensen die in 1996 minstens twee van de problemen^a hadden, naar armoededuur in de periode 1994-1996

Bron: Eurostat (EHCP'94-'96)

In België, Frankrijk, Nederland en het Verenigd Koninkrijk had een groot deel van de langdurig armen te kampen met drie of meer problemen (figuur 10.4). In ons land onder-vond een op de vijf zelfs minstens vier problemen. In andere landen kwam dit minder vaak voor. In Denemarken, waar het percentage langdurige armoede gelijk was aan dat in Nederland, had slechts een van elke veertig langdurig armen met minstens vier problemen te maken.

Figuur 10.4 Percentage langdurig armen naar het aantal gecumuleerde problemen^a in 1996

a Van totaal 6 onderzochte problemen/: 1. Men kan niet regelmatig nieuwe kleren kopen; 2. Men kan niet jaarlijks 1 week op vakantie; 3. Men kan niet maandelijks kennissen/familie te eten vragen; 4. De woning is te klein; 5. De woning heeft verrotte kozijnen/vloeren; 6 De woning heeft vochtige muren/vloeren.

Bron: Eurostat (EHP'94-'96)

- 1 Standaardisatie van inkomens gebeurt door middel van equivalentieschalen. In deze analyse wordt de 'aangepaste' OESO-equivalentieschaal toegepast, die onder meer door Eurostat en de Europese Commissie in internationale vergelijkingen wordt gebruikt. Hierbij wordt het eenpersoonshuishouden als standaardhuishouden gekozen. Aan elk eenpersoonshuishouden wordt volgens deze schaal een factor 1,0 toegewezen. De equivalentiefactor voor een meerpersoonshuishouden wordt gevormd door optelling van alle individuele factoren (factor 1,0 voor de eerste volwassene in het huishouden, 0,5 voor elke bijkomende persoon van 14 jaar of ouder en 0,3 voor elk kind beneden de 14 jaar). Om het gestandaardiseerde huishoudensinkomen te bepalen, wordt het totale netto-inkomen van het huishouden gedeeld door de equivalentiefactor.
- 2 De inkomens van de lidstaten zijn met behulp van koopkrachtpariteiten omgerekend naar guldens
- 3 Het gaat om variabelen uit het European community household panel (ECHP), waarvan in een afzonderlijk kwaliteitsonderzoek door het CBS is vastgesteld dat ze internationaal goed vergelijkbaar zijn. Mikulic et al. (1999) geven gedetailleerde informatie over de kwaliteits- en plausibiliteitscontrole, de selectie van indicatoren voor armoede en de criteria die daarbij zijn toegepast.
- 4 De definitie van het *netto* huishoudensinkomen in het European community household panel (ECHP) wijkt op enkele punten af van de definitie van het *besteedbare* huishoudensinkomen die doorgaans in de Armoedemonitor wordt gehanteerd. Inkomen uit eigen woning, inkomen uit privé-gebruik van de auto van de werkgever en nominale premies voor de ziektekostenverzekering zijn wel in het besteedbare inkomen opgenomen, maar niet in het netto-inkomen (zie ook Sleijpen en Dirven 1999).
- 5 De reden hiervoor is het ontbreken van enkele relevante gegevens in het European community household panel (ECHP), die nodig zijn voor de afbakening van de groep personen met een onvolledig jaarinkomen. Het is weliswaar mogelijk de groep studenten af te bakenen in het ECHP, maar op een manier die heel verschillend is van die in andere hoofdstukken. Bovendien is deze afbakening niet mogelijk voor alle in de analyse opgenomen landen. Overigens wordt in het ECHP bij uitwonende studenten een eventuele bijdrage van de ouders tot het inkomen gerekend.
- 6 De armoedepercentages gebaseerd op de inkomensgegevens uit het European community household panel (ECHP) wijken voor Frankrijk, Nederland en het Verenigd Koninkrijk in geringe mate af van de percentages uit de 'beste nationale bron' van die landen (CBS 2000). De afwijkingen zijn toe te schrijven aan verschillen in inkomensdefinitie, populatie en de referentieperiode van het inkomen. Toch worden in dit hoofdstuk de armoedecijfers gebruikt die berekend zijn op basis van het ECHP. De reden hiervoor is dat dit onderzoek inkomensgegevens biedt die internationaal goed vergelijkbaar zijn. Het ECHP hanteert in alle lidstaten hetzelfde inkomensbegrip, een gelijke equivalentieschaal, dezelfde inkomenseenheid en dezelfde populatie. Verder is de dataverzameling gecoördineerd en gebeurt de dataverwerking centraal.
- 7 De positie van Nederland en Denemarken is nog gunstiger als uitwonende studenten buiten beschouwing worden gelaten. De reden hiervoor is het relatief grote aantal van deze studenten in de twee genoemde landen. In 1996 bestond 11% van alle armen in Nederland uit alleenstaande personen met studeren als voornaamste bezigheid en uit meerpersoonshuishoudens waarvan de kostwinner studeren als voornaamste bezigheid noemde. In Denemarken was dit aandeel nog hoger: 14%. In Duitsland, Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk lag het aandeel tussen de 4% en 5%. Voor België kon de populatie studenten niet worden afgebakend.
- 8 In 1995 was de netto-AOW voor een alleenstaande 65-plusser 16.000 gulden, terwijl de Europese grens op 15.500 gulden lag. Ook het (gestandaardiseerde) AOW-bedrag voor bejaarde echtparen zonder kinderen (15.600 gulden) lag iets boven deze grens.

11 METING VAN ARMOEDE*

Terwijl het percentage huishoudens met een laag inkomen tussen 1990 en 1998 iets is gedaald, is het gemiddelde inkomenstekort iets toegenomen. Vooral de verslechterde situatie bij zelfstandigen en jonge alleenstaande werknemers heeft hieraan bijgedragen. Per saldo blijkt de armoede-intensiteit daardoor niet te zijn gedaald. Wanneer uitgegaan wordt van het beleidsmatige minimum, is wel een daling van de armoede-intensiteit waarneembaar. Wanneer de armoedegrens gebaseerd wordt op het meer budgetgeoriënteerde voorstel voor een nieuwe Amerikaanse armoedegrens, blijken de armoedegrenzen die in de Armoedemonitor worden gebruikt daar goed bij aan te sluiten. De lage variant van het Amerikaanse voorstel valt nagenoeg samen met de beleidsmatige grens en de hoge variant valt nagenoeg samen met de lage-inkomensgrens.

Tenslotte blijkt dat het bijtellen van moeilijk waarneembare inkomens, die voortvloeien uit het verlenen van informele diensten aan andere huishoudens, nauwelijks invloed heeft op de bestaande armoedecijfers. Informele diensten worden vooral door personen uit een gezin met kinderen aangeboden. Ouderen bewegen zich duidelijk minder op deze markt. Hogere inkomens en grote gezinnen maken juist in sterke mate gebruik van deze diensten.

11.1 Inleiding

In dit hoofdstuk worden enkele methodische aspecten van het meten van armoede besproken. Paragraaf 11.2 bevat een actualisering van de alternatieve armoede-indexen die in de vorige editie van de Armoedemonitor werden geanalyseerd (SCP/CBS 1999: 25-32). Vervolgens worden in paragraaf 11.3 de mogelijkheden tot een meer op consumptie gebaseerde armoedegrens verkend. Paragraaf 11.4 bevat een analyse van de invloed van informele inkomens, die veelal niet worden waargenomen, op de armoedecijfers.

11.2 Intensiteit van armoede

De omvang van de armoede wordt in de Armoedemonitor op betrekkelijk eenvoudige wijze vastgesteld; het is het percentage huishoudens dat gedurende een jaar onder een bepaalde inkomensgrens blijft (armoede-incidentie). Naast het aantal armen is echter ook de mate van armoede van belang, hetgeen onder meer tot uitdrukking komt in de inkomensstekorten die armen ondervinden en de mate waarin deze tekorten ongelijk zijn verdeeld. In de vorige editie van de Armoedemonitor is uitvoerig gerapporteerd over de mogelijkheden om andere inkomensdimensies van armoede in de meting van armoede te betrekken en de gevolgen die dit heeft voor de omvang van de armoede.¹ Nagenoeg alle samengestelde maten gaven dezelfde ontwikkeling te zien in de mate van armoede. Wel bleek dat de samengestelde armoedematen een minder gunstig beeld gaven van de ontwikkeling van de armoede dan de enkelvoudige maat van het percentage armen. De inkomensstekorten bleken relatief groot bij zelfstandigen en gezinnen met kinderen onder de armoedelijjn en relatief gering bij gepensioneerden en paren zonder kinderen onder de armoedelijjn. Wanneer tevens de duur van armoede in de analyse werd betrokken, veranderde het beeld nauwelijks. Weliswaar neemt het aantal huishoudens dat onder de armoedelijjn uitkomt iets af, maar het gemiddelde inkomensstekort blijft nagenoeg ongewijzigd.

* Dit hoofdstuk is een gezamenlijke bijdrage van SCP en CBS. De paragrafen 11.2 en 11.4 zijn geschreven door drs. E.J. Pommer (SCP), paragraaf 11.3 door dr. H. Lautenbach (CBS).

Wanneer de verschillende samengestelde maten voor armoede eenzelfde beeld van de mate van armoede geven, ligt het voor de hand om de eenvoudigste maatstaf als centrale maat in de monitor op te nemen. De eenvoudigste samengestelde maatstaf is de intensiteitsindex, die het product weergeeft van de armoede-incidentie (aandeel armen onder de armoedegrens) en het gemiddelde inkomenstekort (ten opzichte van de armoedegrens).

In de bestaande inkomenscijfers ontbreken de gevolgen van de bijzondere bijstand en de kwijtschelding van lokale heffingen. Deze vallen tot op heden buiten de landelijke inkomensregistratie. Een grove berekening uit de vorige Armoedemonitor wijst echter uit dat de bijdrage van deze inkomenscomponenten aan de vermindering van de armoede aanzienlijk is (SCP/CBS 1999: 31). Zo bleek de armoede-intensiteit op basis van de lage-inkomensgrens in 1997 ongeveer 15% lager uit te komen wanneer het gemiddelde bedrag aan bijzondere bijstand en kwijtschelding van lokale heffingen bij het inkomen van de sociale minima wordt geteld. Vanwege het ontbreken van de juiste informatie op huishoudensniveau over deze inkomensondersteunende regelingen, zijn deze koopkrachtcomponenten hier verder buiten beschouwing gelaten.

Een probleem met deze traditionele intensiteitsindex is dat hij niet zinvol kan worden toegepast op een schuivende armoedegrens zoals het sociaal minimum. Verbeteringen van het sociaal minimum hebben bij sociale minima geen invloed op het gemiddelde inkomenstekort en daarmee op de mate van armoede. Daarom is een alternatieve intensiteitsindex ontwikkeld, waarbij niet wordt uitgegaan van het inkomenstekort, maar van de koopkracht van het inkomen zelf (zie kader 11.1).

Kader 11.1 De alternatieve intensiteitsindex

De gewone intensiteitsindex is niet goed te gebruiken bij de beleidsmatige armoedegrens, omdat de armoedegrens mee schuift met de ontwikkeling van het sociaal minimum. Daardoor werken veranderingen in de hoogte van minimumuitkeringen niet door in de grenscomponent van armoede, maar wel in de koopkrachtcomponent van armoede. Wanneer het inkomen zelf als koopkrachtcomponent van armoede wordt genomen, kan de alternatieve intensiteitsindex worden gedefinieerd als H/y , waarbij H de armoede-incidentie is op basis van de beleidsmatige armoedegrens (105% van het relevante sociaal minimum) en y het gemiddelde gestandaardiseerde besteedbare inkomen van huishoudens onder de armoedegrens (in constante prijzen). Nadeel van deze maatstaf is dat hij niet voldoet aan enkele belangrijke eisen die aan samengestelde maatstaven kunnen worden gesteld (zie SCP/CBS 1999: 26).

Tabel 11.1 geeft enkele intensiteitsindices voor de totale bevolking. Daarbij zijn huishoudens met negatieve jaarinkomens uitgesloten, omdat relatieve inkomenstekorten daar geen reële betekenis hebben.²

Tabel 11.1 Armoede op basis van intensiteitsindices, 1990-1998 (in procenten; positieve jaarinkomens)

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
op basis van de lage-inkomensgrens									
armoede-incidentie (%)	14,6	14,9	14,4	14,8	15,6	15,2	15,2	14,7	13,7
armoede-intensiteit (%)	2,3	2,4	2,3	2,4	2,7	2,5	2,6	2,6	2,6
op basis van het sociaal minimum (105%)									
armoede-incidentie (%)	10,8	10,9	11,2	10,6	10,7	10,5	10,6	10,2	10,4
armoede-intensiteit (alternatieve maat, mln) ^a	6,5	6,5	6,3	6,4	6,5	6,3	6,4	6,1	6,2
op basis van het sociaal minimum, excl. zelfstandigen									
armoede-incidentie (%)	11,0	11,1	11,0	10,7	10,7	10,7	10,7	10,4	10,4
armoede-intensiteit (alternatieve maat, mln) ^a	6,5	6,5	6,3	6,3	6,4	6,3	6,3	6,1	6,1

a Op basis van het gestandaardiseerde besteedbare inkomen, in prijzen van 1997.
Selectie: bevolking, excl. tehuiskwoneers, studenten, zelfstandigen en huishoudens met onvolledige jaarinkomens.

Bron: CBS (IPO, diverse jaren; 1998: voorlopige cijfers), SCP-bewerking

Uit tabel 11.1 blijkt dat de armoede-intensiteit op basis van de lage-inkomensgrens in de periode 1990-1996 nagenoeg gelijke tred heeft gehouden met de armoede-incidentie, maar daarna nagenoeg constant is gebleven bij een dalende armoede-incidentie. Dit betekent dat de relatieve inkomensstekorten van degenen die onder de lage-inkomensgrens zijn gebleven in 1997 en 1998 iets zijn toegenomen. De armoede-intensiteit op basis van het beleidsmatige minimum is de laatste jaren wel iets gedaald door een lichte verbetering van de koopkracht van de sociale minima.

Tabel 11.2 geeft intensiteitsindices voor huishoudens naar sociaal-economische categorie. Hieruit blijkt dat de nagenoeg gelijkblijvende armoede-intensiteit in de tweede helft van de jaren negentig is toe te schrijven aan twee elkaar compenserende ontwikkelingen: een licht stijgende armoede-intensiteit bij actieven en een licht dalende armoede-intensiteit bij uitkeringsontvangers en een iets sterker dalende armoede-intensiteit bij ouderen.

Tabel 11.2 Armoede-intensiteit op basis van de lage-inkomensgrens, naar sociaal-economische categorie, 1990-1998 (in procenten; positieve jaarinkomens)

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
zelfstandigen	2,6	3,2	3,4	3,5	3,7	3,4	3,9	3,9	4,5
werknemers	0,8	0,8	0,7	0,8	0,9	0,7	1,0	1,0	1,3
uitkeringsontvangers	6,3	6,5	6,0	6,4	7,2	7,3	7,2	6,8	6,7
65-plussers	2,3	2,3	2,1	2,3	2,5	2,4	2,4	2,0	1,4
totaal	2,3	2,4	2,3	2,4	2,7	2,5	2,6	2,6	2,6

Selectie: bevolking, excl. tehuiskwoneers, studenten, zelfstandigen en huishoudens met onvolledige jaarinkomens.

Bron: CBS (IPO, diverse jaren; 1998: voorlopige cijfers), SCP-bewerking

Veranderingen in de intensiteit van armoede kunnen te maken hebben met veranderingen in de omvang van relevante bevolkingsgroepen, in de mate waarin armoede bij bevolkingsgroepen voorkomt en het gemiddelde inkomensstekort waarmee zij worden geconfronteerd.

Tabel 11.3 geeft de uitkomsten van een decompositie van de armoede-intensiteit, waarbij de bevolking is ingedeeld naar inkomensbron en huishoudensvorm.³ De bijdrage aan de totale armoede wordt gevormd door het product van de drie componenten per categorie als aandeel van hetzelfde product voor het totaal van de bevolking.

Tabel 11.3 Decompositie armoede-intensiteit naar huishoudenstype en inkomensbron huishouden, 1990 en 1998 (positieve jaarinkomens)^a

	intensiteit (%)		aandeel armen (%)		relatief tekort (%)		bevolkings-aandeel (%)		bijdrage aan armoede (%)	
	1990	1998	1990	1998	1990	1998	1990	1998	1990	1998
zelfstandige	3	5	9	12	32	38	8	8	10	14
werkend, alleenstaand	2	4	8	10	26	36	11	13	10	18
werkend, paar zonder kinderen	0	0	1	1	21	24	17	18	1	2
werkend, gezin met kinderen	1	1	6	6	12	16	22	20	6	7
met uitkering, alleenstaand	8	10	51	57	16	17	6	6	21	22
met uitkering, paar zonder kinderen	2	1	14	12	13	11	7	6	5	3
met uitkering, eenoudergezin	12	12	75	74	16	17	2	2	11	10
met uitkering, paar met kinderen	9	9	46	50	20	19	2	2	9	6
65-plusser, alleenstaand	4	2	32	25	11	10	11	12	16	11
65-plusser, meerpersoons	1	1	11	6	10	9	11	11	6	2
overige huishoudens	4	5	17	17	25	28	3	3	5	5
totaal	2	3	15	14	16	19	100	100	100	100

a Op basis van de lage-inkomensgrens; excl. tehuishouders, studenten en huishoudens met onvoldedige jaarinkomens.

Bron: CBS (IPO, diverse jaren; 1998: voorlopige cijfers), SCP-bewerking

Uit tabel 11.3 blijkt dat de bijdrage van de verschillende bevolkingsgroepen aan de omvang van de armoede tussen 1990 en 1998 iets is gewijzigd. De daling van de bijdrage van ouderen aan de omvang van de armoede (van 22% naar 13%) is hoofdzakelijk toe te schrijven aan een daling van het aantal armen, hetgeen in belangrijke mate is toe te schrijven aan de forse belastingverlichting die ouderen in de tweede helft van de jaren negentig ten deel is gevallen. Ook de bijdrage van uitkeringsontvangers aan de omvang van de armoede is gedaald (van 46% naar 41%), hetgeen hoofdzakelijk is toe te schrijven aan de daling van het aandeel uitkeringsontvangers (van 17% naar 15%). Tegenover een daling van de bijdrage van inactieven staat een stijging van de bijdrage van actieven aan de omvang van de armoede. De bijdrage van zelfstandigen aan de totale armoede is licht gestegen (van 10% naar 14%), hetgeen zowel met een hoger armoederisico verband houdt als met een stijgend inkomenstekort. Het opmerkelijkst is de stijging van de bijdrage van werkenden aan de omvang van de armoede (van 17% naar 27%), waarbij alle samenstellende factoren van belang zijn: het armoederisico is toegenomen, evenals het gemiddelde inkomenstekort en het aandeel werkenden in de bevolking. Dit verschijnsel blijkt zich met name voor te doen bij de jonge alleenstaanden. Daarvoor zijn wel enige verklaringen mogelijk. In de eerste plaats kan gewezen worden op de aanvullende werkgelegenheidsprojecten, zoals banenpools, jeugdwerkgarantieplannen, instroom/doorstroombanen en dergelijke, waarbij inmiddels zo'n 80.000 personen zijn betrokken. Deze komen met dit werk doorgaans niet boven de lage-inkomensgrens uit, die immers ruim boven het sociale minimum ligt (voor een alleenstaande in 1998: ruim 17,5%). In de tweede plaats is het aantal

studenten zonder studiefinanciering sterk toegenomen. Wanneer studenten studiefinanciering ontvangen, maken zij geen deel uit van de relevante populatie en daarmee van de armoedepopulatie. In de jaren negentig is het aantal studenten zonder studiefinanciering fors toegenomen door leenaversie en het vervallen van rechten op studiefinanciering (tempobeurs), hetgeen grotendeels is opgevangen door hogere inkomsten uit arbeid (bijverdiensten). Deze groep maakt wel deel uit van de relevante populatie en de groei van deze groep heeft vermoedelijk een opwaarts effect gehad op de armoedecijfers.

11.3 Een armoedegrens gebaseerd op consumptie

In de literatuur vindt men argumenten om niet zozeer het inkomen als wel de consumptie centraal te stellen bij de afbakening van armoede. Vrooman en Snel (1999) bijvoorbeeld noemen een aantal criteria die aan armoedegrenzen kunnen worden gesteld. Ten eerste komen zij tot de bevinding dat een armoedegrens moet worden geijkt aan behoeften. Daarnaast concluderen zij dat een armoedegrens moet zijn gebaseerd op maatschappelijke consensus en indicatief moet zijn voor andere aspecten van armoede, die niet direct in het inkomen tot uitdrukking komen. In de Armoedemonitor worden twee inkomensgrenzen gebruikt om de categorie 'arme huishoudens' af te bakenen: de lage-inkomensgrens en het beleidsmatig minimum. In deze paragraaf wordt de mogelijkheid van het gebruik van een op consumptie gebaseerde grens onderzocht.

Door het US Census Bureau is in 1995 het initiatief genomen een armoedegrens te ontwikkelen die is gebaseerd op feitelijke consumptieve bestedingen van huishoudens. Aan het voorstel voor een herziening van de Amerikaanse armoedegrens werden de volgende eisen gesteld: publiek acceptabel, statistisch verdedigbaar en praktisch toepasbaar (Citro en Michael 1995; Garner et al. 1998). Deze criteria sluiten globaal aan bij de eerdergenoemde criteria van Vrooman en Snel. In deze paragraaf worden de uitkomsten van een eerste methodische verkenning samengevat. Hierin is de Amerikaanse benadering op Nederlandse consumptiegegevens toegepast.

In het Amerikaanse onderzoek wordt armoede gedefinieerd als een tekort aan economische middelen voor de consumptie van noodzakelijk geachte goederen en diensten, waardoor een minimaal bestaan niet gehaald kan worden. Deze op consumptie gebaseerde definitie blijkt in de praktijk toch moeilijk werkbaar te zijn, omdat arbitraire keuzes noodzakelijk blijven. De Amerikanen hebben echter geprobeerd de mate van willekeur zoveel mogelijk te beperken. Om dit te bereiken zijn ze allereerst uitgegaan van feitelijke bestedingen van huishoudens. Daarnaast is, bij het opstellen van een nieuwe armoedegrens, een aantal keuzes gemaakt door een panel van deskundigen.⁴

Bij toepassing op de Nederlandse data is de Amerikaanse methodiek zo precies mogelijk gevolgd. Als referentiehuishouden is het meest voorkomende type huishouden genomen. In Nederland is dat het eenpersoonshuishouden. Analoot aan de Amerikaanse methode is een basispakket vastgesteld bestaande uit noodzakelijk geachte uitgaven voor voeding, kleding en wonen (inclusief de daaraan gerelateerde vaste lasten). Ook uit de overige bestedingen is door het panel een selectie gemaakt van noodzakelijke goederen en diensten, met een beperkte en een uitgebreidere variant. Vervolgens zijn voor het referentiehuishouden de mediane bestedingen aan deze overige goederen en diensten gedeeld door de mediane uitgaven aan het basispakket. Daaruit resulteren twee zogenoemde *multipliers*, factoren waarmee het basispakket moet worden vermenigvuldigd om de armoedegrens te bepalen. Deze vermenigvuldigingsfactoren zijn hier op dezelfde manier bepaald, maar afgeleid uit

de Nederlandse data. De vermenigvuldigingsfactoren komen uit op 1,16 respectievelijk 1,24. De uitgaven van eenpersoonshuishoudens aan het basispakket (gebaseerd op gegevens van het Budgetonderzoek van het CBS) zijn gerangschikt naar omvang. Net als bij het Amerikaanse voorstel is de armoedegrens gelegd op het 30ste respectievelijk 35ste percentiel van die verdeling.⁵ Vermenigvuldiging van de uitgaven bij het 30ste percentiel met de laagste vermenigvuldigingsfactor en die bij het 35ste percentiel met de hoogste, leidt tot een lage en hoge variant van de armoedegrens (zie ook kader 11.2). Daarna zijn de lage en hoge armoedegrens voor het eenpersoonshuishouden middels equivalentiefactoren omgerekend naar andere huishoudentypes. Anders dan in het Amerikaanse onderzoek is hier gebruikgemaakt van de door het CBS berekende equivalentiefactoren, daar die de Nederlandse situatie het beste weerspiegelen.

Kader 11.2 De rekenmethode voor het Amerikaanse voorstel

Voor de uitgaven aan het basispakket (woning, voeding, kleding) door het referentiehuishouden worden als basis voor de armoedegrens de bedragen op het 30ste en 35ste percentiel genomen (om precies te zijn, het gemiddelde van de uitgaven tussen het 27,5ste en 32,5ste, en tussen het 32,5ste en 37,5ste percentiel). Deze bedragen worden vervolgens vermenigvuldigd met een factor, de zogenaamde *multiplier* (respectievelijk 1,16 en 1,24), om andere noodzakelijk geachte kosten te verrekenen, zoals uitgaven voor persoonlijke verzorging en opleiding. Dit resulteert in twee armoedegrenzen, een lage en een hoge variant. Via equivalentiefactoren worden deze bedragen vervolgens voor andere typen huishoudens vastgesteld.

De armoedegrens voor het referentiehuishouden is vervolgens omgezet in een percentage van de mediane uitgaven van het referentiehuishouden aan het basispakket. Bij toepassing op Nederlandse consumptiegegevens levert dit het volgende op. Het bedrag op het 30ste percentiel komt overeen met 85,3% van de mediane uitgaven aan het basispakket. Het bedrag op het 35ste percentiel is gelijk aan 88,8% van de mediane uitgaven aan het basispakket. Bij jaarlijkse aanpassing worden deze percentages toegepast op de nieuw berekende mediane waarde van de uitgaven voor het basispakket door het referentiehuishouden. Vervolgens worden deze bedragen met respectievelijk de lage en hoge factor vermenigvuldigd. Dit levert dan de onder- en bovengrens op van de armoede voor het referentiehuishouden in jaar x.

Om vervolgens te bepalen of een huishouden wel of niet als arm beschouwd kan worden, is de berekende armoedegrens vergeleken met het besteedbare huishoudensinkomen uit het Inkomens panelonderzoek (IPO). Dit is immers de beste bron voor inkomensgegevens. Ook de aantallen armen volgens de lage-inkomensgrens en het beleidsmatige minimum zijn hierop gebaseerd.

De resultaten van de toepassing van de Amerikaanse methode op Nederlands materiaal staan vermeld in tabel 11.4. Tevens toont deze tabel de armoedepercentages op basis van de lage-inkomensgrens en het beleidsmatige minimum van 1997. Daarnaast geeft de tabel informatie over armoedepercentages voor de diverse types huishoudens bij de onderscheiden armoedegrenzen.

Tabel 11.4 Armoedepercentages van diverse huishoudenstypen, naar enkele armoedegrenzen, 1997 (in procenten en guldens)

	voorstel Amerikaanse grens		lage-inkomensgrens	beleidsmatig minimum (105%-grens) ^a
	lage variant	hoge variant		
arme huishoudens (%)	9,6	14,8	15,1	10,2
armoedegrens ^a (guldens)	17.370	19.320	19.440	17.180
armen naar type huishouden ^b (%)				
(echt)paar met kinderen	6,5	9,0	9,2	4,7
(echt)paar zonder kinderen, < 65 jaar	3,2	4,8	4,9	4,0
(echt)paar zonder kinderen, ≥ 65 jaar	1,5	7,6	8,2	4,9
alleenstaande, < 65 jaar	19,4	24,4	24,5	17,6
alleenstaande, ≥ 65 jaar	15,7	29,8	30,4	17,0
eenoudergezin	32,6	54,0	54,8	48,6
a Voor het referentiehuishouden (eenpersoonshuishouden, 23-65 jaar); uitgegaan is van 105% van het sociaal minimum voor deze categorie.				
b Betreft minderjarige kinderen; leeftijd van kostwinner.				
Alle bedragen in de tabel zijn exclusief; Lage variant: uitgavenbedrag 30ste percentiel maal 1,16; hoge variant: uitgavenbedrag 35ste percentiel maal 1,24.				
Bron: CBS (BO'92-'97; IPO)				

De grens volgens de lage variant is nagenoeg gelijk aan het beleidsmatig minimum. De grens volgens de hoge variant komt vrijwel overeen met de lage-inkomensgrens. De bij deze grenzen behorende armoedepercentages zijn daarom vrijwel hetzelfde.

Het vorenstaande is een eerste verkenning van de Amerikaanse methode voor het meten van armoede op basis van Nederlands materiaal. De Nederlandse consumptiegegevens zijn geschikt voor de toepassing van deze methode. Bij het uitgewerkte voorbeeld voor de Amerikaanse situatie ligt in 1992 het armoedepercentage op 19,9 (ondergrens). Dat is 5,1 procentpunt boven het officiële cijfer. Voor Nederland ligt het armoedepercentage volgens de Amerikaanse methode op 9,6 (eveneens ondergrens). Zoals hiervoor reeds aangegeven is dit vrijwel gelijk aan het percentage arme huishoudens volgens het beleidsmatige minimum. De Amerikaanse methode levert voor Nederland wel een veel lager percentage arme huishoudens op dan voor Amerika. Dit resultaat hangt samen met verschillende factoren, waaronder het verschil in inkomensverdeling tussen beide landen.⁶

Om de werking van de verschillende componenten van de Amerikaanse methode te onderzoeken is deze eerste verkenning verder beschreven in een afzonderlijke publicatie, *Het meten van armoede* (CBS/SCP 2000). Er worden meer varianten van basispakketten onderzocht, onder meer één gebaseerd op de voorbeeldbegrotingen voor huishoudens met een minimuminkomen opgesteld door het Nationaal Instituut voor Budgetvoorlichting (Nibud). Ook wordt de samenstelling van het Amerikaanse pakket onderzocht. Zo wordt er gekeken of er een onderscheid gemaakt kan worden tussen noodzakelijke en niet-noodzakelijke goederen en diensten, waardoor de grondslag van het pakket minder arbitrair zou worden.

11.4 Bijverdiensten en armoede

Het inkomen is een belangrijke indicator voor welvaart en daarmee voor armoede. Enkele belangrijke elementen die in de definitie van inkomen zijn besloten, ontbraken tot nu toe in de Armoedemonitor. Dat betreft met name de consumptie uit eigen huishoudelijke productie en de consumptie die mogelijk is door activiteiten die met bestaande statistieken niet of onvoldoende worden waargenomen. In deze paragraaf wordt ingegaan op de omvang van laatstgenoemde activiteiten en het mogelijke effect daarvan op de omvang van de armoede.

Inkomsten kunnen buiten de fiscale registratie vallen, omdat zij door vrijstellingen in de fiscale sfeer niet door de fiscus worden waargenomen of omdat zij door respondenten in enquêtes niet tot het reguliere inkomen worden gerekend. De inkomsten uit deze activiteiten worden als 'zwart' aangemerkt wanneer de beloningen voor deze activiteiten ten onrechte buiten de waarneming van de belastingdienst en de uitvoeringsorganisatie van de sociale zekerheid worden gehouden. De mate waarin de hier behandelde activiteiten als zwart kunnen worden aangemerkt is echter geen voorwerp van onderzoek, en blijft in deze paragraaf derhalve buiten beeld.

De inkomsten uit niet-legale activiteiten, zoals drugshandel, blijven hier eveneens buiten beeld. Dat geldt ook voor zwarte inkomsten uit bedrijfsmatige activiteiten. Deze bedrijfsmatige activiteiten vormen het grootste deel van het zwartwerken, waaronder met name die in de verhuis- en transportsector en in de horeca (WRR 1990: 75). Deze activiteiten blijven hier buiten beeld omdat zij ten behoeve van bedrijven worden uitgevoerd en derhalve moeilijk in persoonsenquêtes kunnen worden waargenomen.

Kader 11.3 De kleur van inkomen

Alle inkomsten die door de fiscus worden geregistreerd worden 'witte' inkomsten genoemd. Inkomsten die niet door de fiscus worden geregistreerd maar ook niet belastbaar zijn, worden 'grijze' inkomsten genoemd; zijn niet-geregistreerde inkomsten wel belastbaar, dan betreft het 'zwarte' inkomsten. Onder 'inkomsten' worden alle beloningen voor arbeid en kapitaal begrepen, alsmede alle inkomensvervangende overdrachten van de overheid.

Een ander onderscheid dat wel gemaakt wordt is dat tussen inkomsten uit legale en niet-legale activiteiten (zoals drugshandel). Beide activiteiten kunnen in beginsel zowel wit, grijs als zwart worden uitgevoerd, al naar gelang ze belastbaar zijn en bij de fiscus worden aangemeld. Uit een grove schatting blijkt dat met de niet-legale activiteiten in totaal een bedrag van circa 5 miljard gulden gemoeid is, waarvan een onbekend deel door de fiscus wordt waargenomen (CBS 1999b). Volgens een rapport van de WRR uit 1990 komt een tamelijk voorzichtige schatting van het aandeel van het totaal van zwarte inkomsten in het bruto nationale inkomen uit op circa $\frac{3}{4}\%$, waarvan ruim 60% in bedrijfsmatig verband en bijna 40% in huishoudelijk verband wordt genoten. Het onderzoek dat hier gebruikt wordt, en dat betrekking heeft op informele activiteiten in huishoudelijk verband, komt uit op een aandeel van inkomen uit informele activiteiten van circa $\frac{1}{3}\%$. Activiteiten worden daarbij als informeel aangemerkt wanneer zij een positief inkomenseffect hebben voor betrokkene, maar niet (geheel) voldoen aan bestaande wet- en regelgeving (Renooy 1990). Wanneer we ons beperken tot informele activiteiten ten behoeve van huishoudens, dan sporen de hier gebruikte cijfers dus goed met die van de WRR. Een rapport van de OSA (1989) komt uit op een aandeel van zwartwerken in het nationale inkomen van minimaal $\frac{1}{3}\%$ tot maximaal 1%. Ongeveer 10% van de niet-werkenden en 20% van de werkenden zou dergelijke inkomsten hebben voor een bedrag van gemiddeld 2.000 gulden per jaar.

In deze paragraaf gaat het om de mate waarin inkomsten uit activiteiten die met bestaande statistieken niet of onvoldoende worden waargenomen, een ander beeld geven van de omvang en samenstelling van het inkomen en daarmee van het aantal huishoudens met een laag inkomen. Het betreft hier inkomsten uit informele diensten, die ten onrechte buiten de fiscale registratie blijven. Een indicatie van de omvang van het inkomen uit informele diensten kan worden verkregen uit recentelijk beschikbaar gekomen gegevens uit het Aanvullend voorzieningengebruik onderzoek van 1999 (AVO'99). In dit onderzoek onder een representatief deel van de Nederlandse bevolking is zowel aan de productiekant als aan de consumptiekant van een aantal activiteiten gevraagd of deze door het huishouden worden geproduceerd en/of geconsumeerd en welke bedragen hiermee zijn gemoeid (zie ook kader 11.4). Het gaat hierbij om informele activiteiten, die gekarakteriseerd worden door een sterke gerichtheid op de privé-sfeer en een afwezigheid van contractuele bedrijfsmatige relaties. Hierbij kan worden gedacht aan de betaalde werkster, kinderoppas, klusser en dergelijke. Dit zijn doorgaans activiteiten die — terecht of ten onrechte — buiten de fiscale registratie blijven en derhalve een onderschatting van het inkomen kunnen geven. Gezien de inrichting van dit onderzoek is het echter mogelijk dat het inkomen betreft die wel degelijk fiscaal worden geregistreerd of terecht buiten de fiscale registratie vallen wegens vrijstelling van heffing. Om deze reden is een adequate berekening van de gevolgen van informele inkomsten op de omvang van de armoede niet goed mogelijk.

De productiekant en consumptiekant zijn gescheiden in de vraagstelling. Daarbij gaat het steeds om dezelfde activiteiten, die volgens de vraagstelling alleen door (leden van) huishoudens worden geproduceerd maar niet altijd door huishoudens worden geconsumeerd. Zo kunnen mensen bijklussen voor bedrijven of instellingen (bv. schoonmaakwerk). Er wordt dan wel productie waargenomen (dus inkomen), maar geen consumptie (dus geen uitgaven). Daardoor hoeft de totale som van geproduceerde diensten in het onderzoek niet gelijk te zijn aan de totale som van geconsumeerde diensten.

Kader 11.4 Enquêtevragen in het AVO'99

Naar het aanbod en het gebruik van informele diensten is gevraagd in het Aanvullend voorzieningen-gebruik onderzoek 1999 (AVO'99). De productiekant is opgenomen in het schriftelijke gedeelte van de vragenlijst, dat aan alle volwassen respondenten is voorgelegd. De consumptiekant is opgenomen in het huishoudensformulier, dat door een vertegenwoordiger van het huishouden wordt ingevuld in een mondelinge setting. De volgende vragen zijn gesteld.

"Vraag over geleverde diensten in het huishoudensformulier (ontvangers):

In veel huishoudens wordt tegen een kleine financiële vergoeding een aantal diensten verricht of een aantal klussen uitgevoerd door anderen. Het gaat hierbij dus niet om werk verricht door officiële instellingen of bedrijven, maar door personen buiten het eigen gezin die dit doen om wat bij te verdienen. Kunt u voor de volgende activiteiten aangeven of u hiervan de afgelopen twaalf maanden gebruik heeft gemaakt en welke vergoeding u daarvoor per week of maand heeft betaald?"

"Vraag over geleverde diensten in het persoonsformulier (aanbieders):

Veel mensen verlenen tegen een kleine financiële vergoeding een bepaalde dienst of voeren een bepaalde klus uit bij anderen. Het gaat hierbij dus niet om werk dat u eventueel in loondienst verricht bij een instelling of een bedrijf, maar om werk dat u erbij doet om wat bij te verdienen. Kunt u voor de volgende activiteiten aangeven of u deze de afgelopen twaalf maanden bij anderen heeft verricht en welke vergoeding u daarvoor per week of maand heeft ontvangen?"

Het ging hierbij bij beide formulieren om de volgende activiteiten:

huishoudelijk werk, schoonmaakwerk, kinderopas, modewerk, naaiwerk, reparaties, onderhoud (van auto's of apparaten), klussen in of buiten de woning, schilderwerk, behangen, onderhoud van de tuin, administratief werk, financieel werk, muziekles, bijles, huiswerk, haarverzorging, knippen, schoonheidsbehandeling, foto- en videowerk, computerwerk, vertaalwerk, andere diensten, niet eerder genoemd.

Tabel 11.5 geeft enige informatie over producenten en consumenten van informele diensten in huishoudelijk verband, uitgesplitst naar inkomensgroep. Daarbij zijn huishoudens ingedeeld in vier 25%-groepen van oplopend gestandaardiseerd inkomen.

Uit tabel 11.5 blijkt dat in ongeveer één op de zes huishoudens (17%) informele diensten worden aangeboden aan andere huishoudens en dat ongeveer één op de vier huishoudens (27%) dergelijke diensten consumeren.⁷ Houden we rekening met de bedragen die hiermee zijn gemoeid, respectievelijk 2.400 en 1.900 gulden per jaar volgens opgave van de respondenten, dan blijkt dat er in geld circa 25% meer aan informele diensten wordt geconsumeerd dan geproduceerd door huishoudens. Dit verschil kan te maken hebben met het feit dat enkele diensten door huishoudens worden geconsumeerd, die in bedrijfsmatig verband worden geproduceerd. Aanwijzingen hiervoor vindt men bij haar- en schoonheidsverzorging, waar de opgegeven consumptie aanzienlijk hoger is dan de opgegeven productie. Waarschijnlijk wordt een aanzienlijk deel van deze diensten geproduceerd door personen die (in de ogen van de responderende consumenten) niet bedrijfsmatig opereren.⁸ Uit de tabel blijkt verder dat het volgens opgave van de respondenten gemiddeld over betrekkelijk geringe bedragen gaat: 500 à 2.500 gulden per jaar, afhankelijk van de soort activiteit. Voor alle informele activiteiten tezamen gaat het om een bedrag van 2.400 gulden per huishouden, ingeval huishoudens deze activiteiten produceren.

Tabel 11.5 Productie en consumptie van informele diensten, naar inkomensgroepen, 1999 (in procenten en guldens x 1.000)

gestandaardiseerd inkomen huishouden in 25%- groepen	producenten (%)				consumenten (%)			
	0-25%	25-75%	75-100%	totaal	0-25%	25-75%	75-100%	totaal
1. huishoudelijk werk, schoonmaakwerk	6	4	2	4	4	8	21	10
2. kinderoppas	7	5	4	5	3	4	3	4
3. modewerk, naaiwerk, reparaties apparaten/auto's	2	2	2	2	5	5	7	5
4. klussen in of buiten de woning, onderhoud tuin	5	4	4	4	4	6	12	7
5. administratief en financieel werk	2	2	2	2	2	2	2	2
6. les en bijles, vertaalwerk, computerwerk, fotowerk	1	2	2	2	2	2	3	2
7. haarverzorging en schoonheidsverzorging	2	1	1	1	10	10	8	9
8. overige diensten	5	3	5	4	1	1	1	1
totaal (inclusief overlap)	19	16	15	17	20	26	37	27
gemiddeld bedrag (x 1.000)	2,4	2,4	2,3	2,4	1,3	1,7	2,5	1,9
totaal, excl. thuiswonende kinderen (%) ^a	16	13	12	14				
bedrag, excl. thuiswonende kinderen (x 1.000) ^a	2,3	2,5	2,7	2,5				

a Kinderen van 6 jaar en ouder waren ook in het onderzoek betrokken.

Bron: SCP (AVO'99)

De opmerkelijkste uitkomst van tabel 11.5 is dat de productie van informele diensten nauwelijks naar inkomensgroep verschilt (de laagste-inkomensgroep levert iets meer informele diensten), maar dat de consumptie van informele diensten sterk oploopt met het inkomen: de 25% rijkste huishoudens consumeren bijna twee keer zo vaak informele diensten als de laagste-inkomensgroep. In geld uitgedrukt is het consumptieverschil nog groter: ruim een factor 3,5.⁹ Dit verschil komt met name tot uitdrukking bij huishoudelijk werk en schoonmaakwerk (categorie 1) en klussen in of buiten de woning, waaronder de tuin (categorie 4). De informatie uit tabel 11.5 rechtvaardigt het vermoeden dat de inkomsten uit informele diensten weliswaar nauwelijks van invloed zijn op de genoten inkomsten, maar mogelijk wel enige invloed hebben op de omvang van de armoedeproblematiek. Immers, circa een vijfde van de huishoudens uit het onderste kwart van de inkomensverdeling ontvangt jaarlijks ongeveer 2.400 gulden aan inkomsten die geheel of gedeeltelijk buiten de bestaande, aan de armoedecijfers ten grondslag liggende registraties van inkomens blijven.

Tabel 11.6 geeft aan welke factoren bijdragen aan de verschillen in geproduceerde en geconsumeerde diensten van huishoudens. In het OSA-rapport uit 1989 worden vier mogelijke groepen van factoren genoemd die van invloed kunnen zijn op verschillen in het aanbod van deze diensten. Het betreft culturele factoren (verbonden met leeftijd, geslacht, arbeidsethos, belastingmoraal), persoonlijke competenties (leeftijd, opleidingsniveau), persoonlijke omstandigheden (gezinssituatie, arbeidsmarktpositie, dienstverband) en financieel-economische motieven (inkomen, aspiraties, schulden). Een aantal van deze factoren is in tabel 11.6 opgenomen. De invloed van deze factoren is bepaald op basis van een logit-

model. De in dit model gebruikte coëfficiënten benaderen globaal de kans die correspondeert met een normale verdeling. Zo geeft een coëfficiënt van -0,13 bij het aanbieden van informele diensten aan dat de kans daarop ongeveer 5%-punt hoger is bij huishoudens met de betrokken eigenschap (zoals het behoren tot de categorie 'uitkeringsontvangers'). De *odds ratios* geven de kansverhouding van iemand met het betrokken kenmerk ten opzichte van iemand die dat kenmerk niet heeft. Zo geeft een ratio van 1,50 aan dat iemand met de betrokken eigenschap een 50% hogere kans heeft op het gebruiken van informele diensten dan iemand zonder deze eigenschap (zoals het behoren tot de hoger opgeleiden).

Tabel 11.6 Multivariate analyse van wel/geen informele diensten aanbieden of gebruiken, 1999

kenmerken huishouden	coëfficiënten logit-analyse ^a		odds ratios logit-analyse (%)	
	aanbieden	gebruiken	aanbieden	gebruiken
inkomen: laagste 25%	0,14	-0,14	1,31	0,75
inkomen: hoogste 25%	-0,09	0,31	0,83	1,84
uitkeringsontvanger	-0,13	0,10	0,78	1,23
hoger opgeleid	0,12	0,20	1,28	1,50
alleenstaande	-0,16	0,11	0,73	1,25
gezin met kinderen	0,27	0,35	1,72	2,02
65-plusser	-0,37	0,26	0,47	1,68
stadsbewoner	-	-0,06	-	0,88
student	-	-	-	-
constante	4,11	4,13		
^a model: $Y=a+bX$; $Y=[\log(p/(1-p))]/2+5$; p: kans op wel/niet aanbieder/gebruiker				
Getallen afwijkend van 0 (-) zijn statistisch significant (met een kans van 95%).				
Bron: SCP (AVO'99)				

Uit tabel 11.6 blijkt dat informele diensten vooral door personen uit een gezin met kinderen worden aangeboden en ook door deze categorie worden gebruikt. Zo blijkt uit de regressieanalyse dat de kans dat een gezin met kinderen diensten aanbiedt veel hoger is en de kans dat dit gezin diensten consumeert eveneens veel hoger is dan bij een gezin zonder kinderen. Ouderen bieden nauwelijks informele diensten aan, maar maken daar juist wel veel gebruik van. Ook hogere inkomens maken, zoals eerder bleek, in sterke mate gebruik van informele diensten. De invloed van inkomen op de productie van informele diensten blijkt, als gezegd, bescheiden maar significant. Hogere inkomens blijken daarentegen wel grootverbruikers van informele diensten.

Wanneer de betrokken bedragen voor het verlenen van informele diensten als extra inkomen bij het besteedbare inkomen van de producerende huishoudens wordt geteld, daalt het aantal huishoudens met een laag inkomen met ruim 5%, hetgeen overeenkomt met een daling van de armoedekans op basis van de lage-inkomensgrens met ongeveer 1%-punt.¹⁰ Vooral gezinnen met kinderen zouden op deze wijze boven de lage-inkomensgrens uit kunnen komen. Daarbij moet wel worden aangenomen dat deze inkomsten door huishoudens niet reeds tot het reguliere inkomen worden gerekend bij het invullen van de vragenlijst in het betrokken onderzoek. Deze mogelijkheid lijkt, gezien de vraagstelling, niet onrealistisch.

Noten

- 1 Een uitvoerige rapportage heeft plaatsgevonden in een afzonderlijke publicatie, zie SCP/CBS (1999c)
- 2 Huishoudens met negatief inkomen, overwegend zelfstandigen in bijzondere omstandigheden, vormen maximaal 0,5% van de bevolking, en maximaal 3% van de huishoudens onder de lage-inkomensgrens
- 3 In het algemeen kan de volgende klasse van intensiteitsmaten gedecomposeerd worden door een gewogen optelling van de bevolkingsaandelen en de armoede-intensiteit P per bevolkingsgroep i (Foster et al 1984):
$$P_i = (\lambda_i \cdot H_i \cdot G_i^\alpha) / P$$
 waarbij λ_i het aandeel van de groep in de bevolking is, H het armoederisico, G het gemiddelde relatieve inkomensstekort ten opzichte van de armoedegrens, α de ongelijkheidsaversieparameter en $P = H \cdot G^\alpha$ voor de totale populatie. In de tabel is α op 1 gesteld, waarbij de formule reduceert tot de gewone intensiteitsindex.
- 4 Panel on poverty and family assistance. Het panel bestaat uit 17 deskundigen.
- 5 Deze onder- en bovengrens zijn door het Amerikaanse panel gekozen op basis van analyse van gegevens over consumentenbestedingen, vergelijking met andere recentelijk vastgestelde grenzen, en het oordeel van het panel zelf.
- 6 Het verschil tussen de gevonden armoedepercentages voor Nederland en Amerika is groot, wat ook de uitkomst is van SCP-analyses Het armoedepercentage volgens de OECD-grens kwam uit op 24 voor Amerika en 8 voor Nederland. De OECD-grens staat gelijk aan 50% van het gemiddelde gestandaardiseerde inkomen. Zie Wildeboer Schut et al. (2000: 140-147).
- 7 De verdeling van aangeboden informele diensten spoort globaal met de uitkomsten van de WRR (1990: 76) Een verschil met de WRR-uitkomsten is wel dat huishoudelijk werk nu een minder dominante positie inneemt en kinderoppas nu aanzienlijk meer wordt aangeboden. Een ander opmerkelijk verschil is dat muziekles en bijles van minder betekenis lijkt te zijn (geworden).
- 8 Bij deze interpretatie zou de productiekant nauwelijks zijn onderschat Een aanwijzing hiervoor vinden we bij de productie van huishoudelijke diensten, waarbij volgens de hier gebruikte gegevensbron, het AVO'99, ruim 300.000 personen informeel zijn betrokken en waarbij volgens ramingen van het CBS eveneens ruim 300.000 personen zijn betrokken. Het betreft hier de vergelijkbare categorie 'particuliere huishoudens met personeel in de zorg en overige dienstverlening'; zie CBS (1999a: tabel A1.1).
- 9 Berekening: $37/20=1,85$ in gebruik vermenigvuldigd met $2,5/1,3=1,9$ in bedrag per gebruiker
- 10 Voor de partiële non-respons op de bedragen zijn imputaties uitgevoerd op basis van de respons op deze vragen.

Zoals gebruikelijk worden in de slotbeschouwing enkele belangrijke uitkomsten van de *Armoedemonitor 2000* op een rij gezet en nader geïnterpreteerd. Allereerst gaat paragraaf 12.1 kort in op het begrip 'armoede', en op de manier waarop armoede in deze publicatie gemeten is. Daarna volgt een schets van de recente hoofdontwikkelingen, samen te vatten als 'dalende armoede, toenemende segregatie' (§ 12.2). Vervolgens worden de resultaten besproken van de vele onderdelen in de *Armoedemonitor* die betrekking hebben op duur, dynamiek en reproductie van armoede (§ 12.3). Tenslotte brengt paragraaf 12.4 enkele beleidsrelevante uitkomsten onder de aandacht.

12.1 Wat is armoede?

Armoede is onvermijdelijk een beladen begrip. Gegeven de doelstelling dat de bestaanszekerheid van de bevolking een voorwerp van zorg voor de regering is, houdt een erkenning van armoede al snel in dat er eigenlijk iets aan gedaan zou moeten worden. Dit laatst is ook de inzet geweest van het kabinetsbeleid, zoals dat vanaf de Troonrede van 1995 en in de opeenvolgende Voortgangsrapportages over armoede tot uiting kwam.

De manier waarop men armoede afbakt is echter van wezenlijk belang indien men uitspraken wil doen over de frequentie ervan, of over de mogelijkheden tot armoedebestrijding. Het is vrij eenvoudig het bestaan van armoede in Nederland te relativeren door te verwijzen naar de extreme vormen van behoeftigheid zoals die zich rond 1900 voordeden, of door een vergelijking te maken met de grote groep landen in de Derde Wereld waar een aanzienlijk deel van de bevolking het zeer minimale inkomensniveau dat de Wereldbank als armoedegrens hanteert niet behaalt.

Het is de vraag of zo'n vergelijking recht doet aan het situatiegebonden karakter van armoede. Op een hoog abstractieniveau kan men armoede karakteriseren als een 'afgedwongen tekort van zaken die sociaal als noodzakelijk worden beschouwd'. Deze definitie maakt de volgende drie dingen duidelijk.

- Het gaat om een tekort, dat wil zeggen: men realiseert een bepaalde absolute grens in de bevrediging van centrale behoeften niet. Armoede kan dus niet worden gelijkgesteld aan de relatieve achterstand die het onderste deel van de inkomensverdeling ten opzichte van de hogere inkomens heeft.
- Het tekort is geen resultaat van een vrijwillige keuze, van preferenties: de betrokkenen zouden in beginsel graag in de behoeften willen voorzien.
- De behoeften die men zou willen bevredigen zijn sociaal gedefinieerd. Ze kunnen naar tijd en plaats verschillen, bijvoorbeeld door productinnovatie, door veranderingen in wat 'algemeen gangbaar' is, of door wijzigingen in hetgeen nodig is om volwaardig in de samenleving te participeren.

Hieruit volgt dat men armoede in het jaar 2000 idealiter zou willen afmeten aan de omvang van de groep mensen die onvrijwillig onder de grens belanden die in dat jaar indicatief is voor de bevrediging van 'gangbare' centrale behoeften. Een vergelijking met Nederland rond 1900, of met het huidige India, is daarbij minder relevant – hoewel het

* Bijdrage van het SCP, geschreven door drs. J.C. Vrooman.

natuurlijk wel iets zegt dat bepaalde extreme vormen van absolute armoede (zoals hongersnood) in de moderne verzorgingsmaatschappij in betrekkelijk geringe mate voorkomen. Maar die vormen niet de kern van hetgeen in Nederland in 2000 onder 'armoede' moet worden verstaan.

Van een dergelijke theoretische definitie is het echter nog een grote stap naar een operationele afbakening van armoede. In deze editie van de Armoedemonitor wordt voor het eerst ingegaan op de mogelijkheden van een 'consumptiegebaseerde armoedegrens' (zie § 11.3). Dit meetinstrument is voor de toekomst veelbelovend, maar verkeert thans nog in een experimenteel stadium. Daarom wordt armoede hier, evenals in de vorige edities, aan de hand van een aantal operationele criteria afgemeten.

Allereerst is de omvang van armoede berekend aan de hand van twee inkomensgrenzen:

- het *beleidsmatig of sociaal minimum*. Deze grens komt voort uit de normen die in de sociale wetgeving zijn vastgelegd, met name de netto-uitkeringsbedragen van de bijsstand, de AOW en de kinderbijslag. Dit criterium berust op politieke besluitvorming (o.m. de mate van koppeling), en biedt bij vergelijkingen door de tijd geen vast ijkpunt. Desondanks is het wel van belang, omdat met behulp van deze grens kan worden bepaald hoeveel huishoudens een inkomen onder (< 95%) of rond (95%-105%) de politiek erkende maatstaven hebben.¹
- de *lage-inkomensgrens*. Hierbij dient het relatief hoge peil dat in 1979 als bijstandsnorm voor een alleenstaande als uitgangspunt. Deze 'waarde vaste' grens is geschikt voor vergelijkingen door de tijd, maar zij ligt, met name voor omvangrijke huishoudens, relatief hoog boven de beleidsnormen die thans gelden.

Omdat armoede niet zonder meer gelijkgesteld kan worden aan het hebben van een inkomen onder een van deze grenzen, wordt deze groep in de Armoedemonitor gespecificeerd naar een aantal aanvullende indicatoren: de duur, de vermogenspositie, de vaste lasten en de subjectieve ervaring. Ook wordt, naast het armoedepercentage, een aantal alternatieve indexen berekend, waarin onder meer rekening wordt gehouden met de ernst van de armoede (het bedrag dat men ten opzichte van de inkomensgrenzen tekortkomt).

12.2 Dalende armoede, toenemende segregatie

In veel opzichten is de laatste jaren sprake van een *gunstige armoedeontwikkeling*. Als wordt uitgegaan van de lage-inkomensgrens, is de groep in omvang afgenomen. Procentueel is sprake van een daling van 15,6% van alle huishoudens in 1996 naar 14,3% in 1998, absoluut van 970.000 naar 917.000. De daling heeft zich vooral voorgedaan bij gepensioneerden met een beperkt aanvullend pensioen: door de verhoging van de ouderenaftrek is hun inkomen boven de lage-inkomensgrens beland. Onder de alleenstaande ouderen is het aandeel lage inkomens gedaald van 32% in 1996 naar 25% in 1998. Maar ook onder de eenoudergezinnen is het aandeel lage inkomens in die periode afgenomen, van 59% tot 51%. Voor de latere jaren, waarvan de realisaties nog niet bekend zijn, wordt op grond van ramingen een verdere daling verwacht, naar 13,6% in 2000. De landelijke daling van het aandeel lage inkomens is bovendien vrij algemeen: in nagenoeg alle gemeenten is het percentage lage inkomens afgenomen. Enkele aanvullende armoede-indicatoren vertonen de laatste jaren eveneens een positief beeld. Het aandeel huishoudens dat zelf zegt moeilijk rond te kunnen komen, is gedaald. In 1998 betrof dit één op de elf huishoudens (9%), het laagste niveau sinds 1991 en beduidend onder de top die in 1994 werd bereikt (14%). Op de indicator voor 'consumenten-

vertrouwen' is binnen de lage-inkomensgroep de groep optimisten in 1998 groter geworden dan de groep pessimisten.²

De woonsituatie van huishoudens met een laag inkomen is over het geheel genomen vrij gunstig. Deze inkomensgroep woont wel in woningen van mindere kwaliteit dan de hogere-inkomensgroepen (oudere huizen, beperkte isolatievoorzieningen, minder vaak centrale verwarming) en maakt vaker melding van overlast en achterstallig onderhoud. De verschillen zijn echter niet heel groot en het basisniveau lijkt redelijk. Zo zijn woningen zonder bad of douche een zeldzaamheid geworden.

Er zijn echter ook een paar *minpunten*. Ondanks de economische opleving van de laatste jaren verandert de relatieve omvang van de groep met een inkomen tot 105% van het sociaal minimum in de jaren negentig niet, en omvat zij in alle jaren ca. 10,5% van alle huishoudens. In absolute aantallen is tussen 1995 en 1998 sprake van een toename van +40.000 (633.000 naar 673.000 huishoudens) die gelijke tred houdt met de stijging van het totale aantal huishoudens. Het beeld verschilt echter per sociaal-economische groep. Het aantal huishoudens met een werkloosheids- of bijstandsuitkering daalde tussen 1995 en 1998 vrij sterk (-16%). Daardoor nam het aantal huishoudens met een minimuminkomen in deze categorie af met 50.000. Deze daling werd echter tenietgedaan door de toename van het aantal loontrekkenden en zelfstandigen met een minimuminkomen (+67.000), die veel sterker is dan men op basis van de ontwikkeling van het totale aantal huishoudens van dit type zou hebben verwacht. Ook het aantal arbeidsongeschikten met een minimuminkomen (+13.000) neemt iets meer toe dan verwacht. Het restant van de toename (+10.000) betreft gepensioneerden en overige huishoudens, en ligt ongeveer in lijn met de lichte groei van het aantal huishoudens in deze categorie.

Verder moet worden opgemerkt dat de koopkrachtverbeteringen bij uitkeringsgerechtigden bij gebruik van deze grens niet zichtbaar zijn. In 1998 lag de koopkracht van de bijstandsuitkeringen 1,6 procentpunt hoger dan in 1996. Bij gehuwde AOW'ers met een minimumuitkering was de koopkrachtverbetering in die periode +3,6 procentpunt, bij alleenstaande AOW'ers +5,4 procentpunt. Echter, zolang de uitkering op het (hogere) minimumniveau blijft liggen, worden deze huishoudens op grond van het beleidsmatig minimum als arm aangemerkt, ondanks de verbetering van hun welvaartspositie.

De vermogensverschillen tussen de lage-inkomensgroep en de overige huishoudens zijn aanzienlijk. Van de huishoudens met een laag inkomen had 27% een negatief vermogen en 29% een vermogen van meer dan 10.000 gulden; bij de overige huishoudens is dat respectievelijk 12% en 75%. Doordat de lage inkomens minder profiteren van de stijgende koersen en huizenprijzen, zijn de verschillen tussen beide groepen in de loop van de jaren negentig groter geworden.

Op zich is het positief dat de vaste lasten voor de lage inkomens de laatste jaren iets zijn gedaald, vooral door de gematigde huurontwikkeling en de hogere huursubsidie. Hieraan ging evenwel een vrij sterke stijging van de vaste lasten in de eerste helft van de jaren negentig vooraf. In 1998 maken de vaste lasten nog steeds een substantieel deel van de totale bestedingen in de lage-inkomensgroep uit: exclusief huursubsidie gemiddeld 46%, ongeveer eenderde meer dan bij de welvarender huishoudens (35%).

Als wordt gekeken naar de ruimtelijke verdeling, is het aandeel lage inkomens ondanks de vrijwel algemene daling (met Harlingen als saillante uitzondering³) in sommige gemeenten nog steeds zeer hoog. In Rotterdam, Amsterdam en Groningen gaat het om bijna één op de vier huishoudens; in Den Haag, Enschede, Almelo, Leeuwarden, Nijmegen, Arnhem en

een aantal kleine gemeenten in het noorden van het land is dit ongeveer één op de vijf. In bepaalde postcodegebieden, met name in Rotterdam en Den Haag – met de Schildersbuurt-Noord als topper – worden concentraties van ruim 40% à 50% bereikt.

Opmerkelijk is dat de segregatie van de lage inkomens de laatste jaren is toegenomen. Over de gehele linie – landelijk, regionaal, gemeentelijk – wonen huishoudens met een laag inkomen in 1998 vaker dicht bij elkaar dan in 1994. Het aantal arme huishoudens neemt dus weliswaar af, maar de resterende groep is minder verbreed. Mogelijk houdt dit verband met selectieve migratie, die zich voordoet als huishoudens die een inkomensverbetering doormaken relatief vaak naar een 'betere' buurt vertrekken.

12.3 Duur, dynamiek en reproductie van armoede

Veel analyses in de Armoedemonitor hebben betrekking op de duur van armoede en op factoren die ten grondslag liggen aan veranderingen in de armoedestatus.

De groep die langdurig – vier jaar of langer – een laag inkomen had, is kleiner geworden: van 429.000 in 1996 tot 396.000 in 1998. Ook procentueel is de langdurige armoede afgenomen, van 6,9% tot 6,2%. Een meer gedetailleerde analyse leert dat 600.000 mensen die in 1997 een laag inkomen hadden, een jaar later boven deze armoedegrens waren beland. Dat is eenderde van alle personen die in 1997 onder de grens verkeerden. Doordat de instroom in 1998 lager lag, nam het aantal arme personen dat jaar af.

De dynamiek in de lage-inkomensgroep was in 1998 dus aanzienlijk. Een analyse over de periode 1990-1998 leert dat vooral zelfstandigen en, in mindere mate, loontrekkenden veel dynamiek ervaren, afgemeten aan de tijd die men doorbrengt in het eerste inkomensdeciël. Er is echter ook een vrij omvangrijke groep die vrij permanent een laag inkomen heeft. In 1998 verkeerde ruim een kwart van de mensen met een laag inkomen al zes jaar of langer in deze positie. Uit de analyse over de periode 1990-1998 blijkt dat bijna driekwart van degenen die in 1998 een bijstandsuitkering ontving tot de structurele armen kan worden gerekend. Zij hebben gemiddeld acht van de voorgaande jaren in het laagste inkomensdeciël doorgebracht.

De uitstroomkans van mensen van wie de belangrijkste huishoudensinkomensbron tussen 1997 en 1998 veranderde van een uitkering in loon of winst, lag driemaal zo hoog als bij degenen die onveranderd afhankelijk bleven van een uitkering. Hun aandeel in de totale uitstroom was echter beperkt (40.000 personen).

Uit een *internationale vergelijking* komt naar voren dat het aandeel langdurig armen – afgemeten aan de relatieve-armoedegrens van de EU – in Nederland en Denemarken in 1996 veel lager was (3%) dan in België, Duitsland en het Verenigd Koninkrijk (6% à 8%).⁴ Opmerkelijk genoeg geven de lage inkomens in Nederland beduidend vaker aan dat zij moeite hebben om rond te komen en bestedingsbeperkingen ervaren (zoals niet regelmatig nieuwe kleren kunnen kopen, tenminste een week per jaar op vakantie gaan, één keer per maand vrienden thuis te eten vragen). Dit houdt verband met de afwijkende samenstelling van de duurzaam lage-inkomensgroep, die in Nederland relatief meer uitkeringsgerechtigden en minder gepensioneerden telt.

Een algemener wijze om naar armoedemobiliteit te kijken betreft de analyse die is gewijd aan de *reproductie van armoede tussen generaties*. Nagegaan is in hoeverre het hebben van een laag inkomen van de ouders in 1981 de kans vergroot dat hun kinderen in 1998 óók

een laag inkomen hebben. Hoe groter deze 'additionele kans', hoe groter de overdracht van armoede tussen generaties. De gemiddelde additionele kans is 6 procentpunten. Bij bepaalde groepen is de overdracht van armoede echter veel sterker, namelijk als de kinderen pensioengerechtigd zijn, winstinkomens hebben of wanneer zij leven in een een-verdienershuishouden (met meer personen). Wanneer de kinderen een uitkering hebben, is de additionele kans op een laag inkomen vrij klein: doordat deze groep voor het overgrote deel een laag inkomen heeft, is het extra effect van een laag inkomen van de ouders bij hen nauwelijks waarneembaar. Bij allochtonen van niet-westerse herkomst is de additionele kans bij paren met kinderen lager dan bij de autochtonen. Dit kan erop duiden dat de inter-generationale inkomensmobiliteit bij allochtonen groter is.

12.4 Armoedebeleid

Een centrale vraag is vanzelfsprekend in hoeverre de over het geheel genomen positieve armoedeontwikkeling (mede) een gevolg is van het gevoerde armoedebeleid van de laatste jaren, of dat deze vooral gedragen wordt door de gunstige conjunctuur. In deze paragraaf worden enkele beleidsrelevante uitkomsten uit deze Armoedemonitor belicht.

Een eerste conclusie kan zijn dat het aantal armen de laatste jaren vooral is verminderd door veranderingen in de inkomenspositie van groepen die niet deelnemen aan de arbeidsmarkt, met name de gepensioneerden. Dynamische effecten doen zich wel voor, blijkens de vorige paragraaf, maar het grootste deel van de uitstroom uit armoede hangt niet samen met werkaanvaarding. Dat is opmerkelijk, aangezien het activeringsbeleid daar in belangrijke mate op was gericht (vgl. De Beer 2000).

Het bevorderen van arbeidsdeelname staat centraal in het armoedebeleid. Een deel van de groep arme huishoudens is, ondanks de gunstige werkgelegenheidsontwikkeling, niet meteen in staat aan de slag te gaan, bijvoorbeeld doordat hun kwalificaties zijn verouderd, door ziekte of sociale problemen, of doordat zij werkritme missen. Scholing en het opdoen van werkervaring buiten de reguliere arbeidsmarkt kunnen een opstap zijn naar betaald werk, en daardoor een eerste aanzet tot het ontsnappen uit armoede. De gemeentelijke voorzieningen in het kader van de *sociale activering* richten zich op de moeilijk bemiddelbare groepen, die door de uitvoeringsinstanties zijn ingedeeld in fase 3 of fase 4. Er blijkt op drie manieren invulling te worden gegeven aan sociale activering, namelijk met een instrumentele, een marktgerichte en een individuele strategie. Het directe effect van de sociale activering op het vinden van werk is beperkt: 5% van de deelnemers stroomt uit naar een betaalde baan. Wel stroomt een ruime meerderheid (70%) door naar een vervolgopleiding, vrijwilligerswerk of additionele arbeid, en driekwart van de deelnemers meldt dat hun leefsituatie door de projecten is verbeterd.

Als de uitkeringsontvangers als totaal worden gezien, blijkt het aandeel dat een *beroepsgerichte opleiding* volgt vrij beperkt. Bij werklozen en bijstandsontvangers is dat ongeveer één op de zes, bij arbeidsongeschikten één op de tien. Het volgen van een beroepsgerichte opleiding is echter wel succesvol: het vergroot de kans op het vinden van een baan met gemiddeld 8 procentpunten. Of men korter of langer dan een jaar werkzoekend is, speelt hierbij geen rol. *Sollicitatietrainingen* zijn in het algemeen minder effectief, maar bij bijstandsontvangers vergroten zij de kans op werk wél aanzienlijk.

Het aandeel uitkeringsontvangers dat vrijwilligerswerk verricht is veel groter dan de groep die een beroepsgerichte opleiding volgt, maar als strategie is dit minder effectief: werklozen en bijstandsontvangers die *vrijwilligerswerk* verrichten vinden niet vaker een

betaalde baan dan de niet-vrijwilligers. Dit voert tot de aanbeveling om bij de bevordering van de uitstroom meer het accent te leggen op aanvullende scholing, omdat dit het meest effectieve instrument lijkt.

Tenslotte hebben armen over sommige sociale vraagstukken specifieke *opvattingen*, maar dit lijkt hun maatschappelijke integratie niet in de weg te staan. Zij zijn, weinig verrassend, vaker dan niet-armen ontevreden over de inkomensverdeling in Nederland, de hoogte van de uitkeringen en het regeringsbeleid met betrekking tot de werkgelegenheid en de kosten van levensonderhoud. Over het beleid ten aanzien van zorg, ordehandhaving en onderwijs denken zij echter niet anders. Beleidsrelevant is met name of de 'moraal' van armen hun integratie in de samenleving belemmert. Dat zou bijvoorbeeld tot uiting kunnen komen in reukelijker opvattingen over de omgang met collectieve voorzieningen, of in intolerantie jegens groepen die men als concurrent in de verdeling van schaarse maatschappelijke goederen kan beschouwen. Hiervoor zijn in opinieonderzoek evenwel geen aanwijzingen gevonden. Arme huishoudens wijzen uitkerings- en belastingfraude even vaak af als de hogere inkomens, en ze zijn ook niet intoleranter jegens groepen die hen op de woning-, opleidings- of arbeidsmarkt kunnen beconcurreren. De preferenties voor allochtonen of autochtonen bij woningtoewijzing, promotie of ontslag zijn bij de lagere- en hogere-inkomensgroepen vrijwel gelijk.

Noten

- 1 Vrooman en Snel (1999) geven een uitgebreide bespreking van de voor- en nadelen die aan de gebruikelijke armoedegrenzen verbonden zijn.
- 2 De indicator voor consumentenvertrouwen is gebaseerd op het oordeel van huishoudens over de economische ontwikkeling en de eigen financiële omstandigheden (de verwachting voor de nabije toekomst en het situatie in het afgelopen jaar), en op de vraag of de tijd gunstig is voor de aanschaf van duurzame goederen (zie verder § 3.3).
- 3 De afwijkende ontwikkeling in Harlingen houdt verband met de dalende werkgelegenheid en de toenemende uitkeringsafhankelijkheid in deze gemeente; zie verder § 4.2).
- 4 Deze conclusie ligt in lijn met een recente SCP-studie, waarin een aantal armoede-indicatoren is onderzocht. Het duuraspect bleef daarin echter buiten beschouwing (vgl. Wildeboer Schut et al. 2000).

Actieven

Zie sociaal-economische categorie.

Alleenstaanden

Personen die alleen een zelfstandige huishouding voeren.

Armoede

Armoede is afgebakend als inkomensarmoede op basis van het besteedbaar huishoudensinkomen. Een huishouden wordt als arm beschouwd als het inkomen beneden een bepaalde grens ligt. Hierbij zijn twee varianten gebruikt:

- Beleidsmatige grens. De beleidsmatige grens is vastgesteld op 105% van het sociale of beleidsmatige minimum; de grens is gedifferentieerd naar type huishouden in overeenstemming met de wettelijke bepalingen.
- Lage-inkomensgrens. De lage-inkomensgrens is vastgesteld op basis van het bijstandsniveau in 1977 en volgende jaren. In deze periode was de koopkracht van de bijstand in 1979 het hoogst. Dit niveau is als uitgangspunt gekozen. De grens wordt elk jaar aangepast aan de prijsontwikkeling. Zo vertegenwoordigt de grens voor alle jaren een constante koopkracht. Het besteedbaar huishoudensinkomen (exclusief huursubsidie) wordt gestandaardiseerd met behulp van de CBS-equivalentieschaal.

Armoede-intensiteit

Het product van het armoedepercentage en het inkomensstekort ten opzichte van een bepaalde armoedegrens.

Belangrijkste bron van inkomsten

De bron waaruit een huishouden in een jaar het meeste inkomen ontvangt. De volgende categorieën komen voor: winst, loon, pensioen, overige uitkeringen en overig.

Beleidsmatige grens

Zie armoede.

Beleidsmatig minimum

Zie sociaal minimum.

Besteedbaar inkomen

De som van winst uit onderneming, inkomsten uit arbeid, opbrengsten van vermogen (inclusief eigen woning) en ontvangen overdrachten verminderd met de premies sociale verzekeringen, overige betaalde overdrachten en loon-, inkomsten- en vermogensbelasting.

Consumptieve bestedingen van huishoudens

Onder de consumptieve bestedingen van huishoudens wordt het verbruik van goederen en diensten verstaan. Duurzame goederen worden in het jaar van aankoop volledig tegen de aankoopwaarde opgenomen. Het verbruik van (verzekerde) medische diensten wordt niet meegerekend, omdat dit wordt beschouwd als gebruik van een collectieve voorziening. De aankoop van een woning maakt geen deel uit van de consumptieve

bestedingen. Wel tot de bestedingen worden gerekend de bruto huurwaarde voor eigenaar-bewoners, d.w.z. de huur die verschuldigd zou zijn als de woning werd gehuurd.

Eenpersoonshuishouden

Zie alleenstaanden.

Equivalentieschaal

Om inkomens van huishoudens van verschillende grootte en samenstelling vergelijkbaar te maken, wordt het inkomen gestandaardiseerd. Hiertoe wordt het huishoudensinkomen gedeeld door een equivalentiefactor. Hierbij is de CBS-equivalentieschaal gebruikt, waarbij het eenpersoonshuishouden als standaardhuishouden is gekozen. Voor deze huishoudens is de factor gelijk aan 1. De CBS-equivalentieschaal voegt hieraan 0,38 toe voor de volgende meerderjarige. Per minderjarig kind wordt de factor afhankelijk van leeftijd en rangorde van het kind opgehoogd met een waarde tussen 0,15 en 0,30.

Gestandaardiseerd inkomen

Om inkomens van huishoudens van verschillende grootte en samenstelling vergelijkbaar te maken, wordt het inkomen gestandaardiseerd. Hiertoe wordt het huishoudensinkomen gedeeld door een equivalentiefactor. Zie equivalentieschaal.

Hoge vaste lasten

Een huishouden heeft hoge vaste lasten als minstens 40% van de totale bestedingen opgaat aan vaste lasten. Zie *vaste lasten*.

Hoofdkostwinner

Zie meestverdienende persoon.

Huishouden

Een particulier huishouden (zie aldaar).

Koopkracht

Het gestandaardiseerd besteedbaar inkomen van het huishouden. Het inkomen wordt gestandaardiseerd met behulp van een *equivalentieschaal* en gedefleerd met behulp van de consumentenprijsindex.

Koopkrachtontwikkeling

Ontwikkeling in de koopkracht (zie aldaar). De dynamische koopkrachtontwikkeling betreft de inkomensontwikkeling zoals personen die in werkelijkheid ondervonden hebben. Deze ontwikkeling wordt vastgesteld op basis van het waargenomen inkomen uit de betreffende jaren. De statische koopkrachtontwikkeling geeft de inkomensontwikkeling weer bij gelijkblijvende persoonlijke omstandigheden. Deze ontwikkeling vormt de uitkomst van een berekening waarbij alleen inkomensveranderingen als gevolg van algemene prijsontwikkelingen en veranderingen in de regelgeving zijn meegenomen. Zo is bijvoorbeeld wel de stijging van de CAO-lonen in het cijfer opgenomen, maar niet de inkomensmutatie als gevolg van periodieke verhogingen.

Laag inkomen

Zie armoede.

Lage-inkomensgrens

Zie armoede.

Mediaan

De mediaan is de middelste waarde van een verdeling. De ene helft van de waarnemingen is kleiner dan de mediaan, de andere helft is groter.

Meestverdienende persoon

De persoon in het huishouden met het hoogste inkomen.

Minimum inkomen

Een besteedbaar inkomen (exclusief huursubsidie) onder de beleidsmatige grens.

Zie armoede.

Niet-actieven

Zie sociaal-economische categorie.

Particulier huishouden

Eén of meer personen die alleen of samen in een woonruimte gehuisvest zijn en zelf in hun dagelijkse levensbehoeften voorzien.

Pendelarmoede

Het afwisselend onder en boven de armoedegrens verblijven.

Rondkomen

Huishoudens is gevraagd naar de wijze waarop ze kunnen rondkomen met het jaarlijkse netto huishoudensinkomen. De volgende antwoorden konden worden gegeven: zeer moeilijk, moeilijk, eerder moeilijk, eerder gemakkelijk, gemakkelijk en zeer gemakkelijk. Van moeilijk rondkomen wordt gesproken als een huishouden aangeeft moeilijk of zeer moeilijk rond te kunnen komen.

Sociaal-economische categorie

Indeling aan de hand van de inkomensbron. Mensen met winst uit onderneming worden altijd tot de zelfstandigen gerekend. Bij anderen wordt de sociaal-economische categorie gebaseerd op de belangrijkste inkomensbron over het gehele jaar. Actieven zijn zelfstandigen, werknemers (waaronder directeuren NV/BV) en overige actieven (waaronder directeuren-grotaandeelhouders). Niet-actieven zijn personen met een uitkering (waaronder personen met een bijstands- of werkloosheidsuitkering, een arbeidsongeschiktheidsuitkering of een pensioen).

Sociaal minimum

Het sociaal minimum, ook wel beleidsmatig minimum genoemd, is gebaseerd op de sociale wetgeving, met name de Algemene Bijstandswet (ABW) en de Algemene Ouderdomswet (AOW). Bij huishoudens met minderjarige kinderen wordt ook de kinderbijslag meegerekend. Huursubsidie is buiten beschouwing gelaten. Wat de bijstand betreft gaat het om de algemene bijstand (basishoofdsom plus eventuele toeslag). Voor gehuwden/samenwonenden is het netto-bijstandsbedrag gelijk aan het netto-minimumloon voor volwassenen, afgezien van de fiscale regeling van het verwervingskostenforfait voor werkenden. Door dit forfait valt de bijstandsuitkering ook voor (echt)paren toch wat lager uit dan het minimumloon. Voor een alleenstaande van 21 jaar en ouder die recht heeft op de maximale toeslag is de uitkering inclusief toeslag gelijk aan 70%

van de uitkering voor een echtpaar. Voor een eenoudergezin is de uitkering inclusief toeslag gelijk aan 90% van die van een echtpaar. Alleenstaanden en alleenstaande ouders hebben recht op de toeslag indien zij de woonkosten niet met een ander kunnen delen. Bij 65-plussers geldt het bedrag aan AOW-pensioen als norm. In verband met de ouderenaftrek in de inkomstenbelasting (een belastingvrij bedrag) zijn de netto AOW-bedragen een paar procent hoger dan de bijstandsuitkeringen.

Vaste lasten

Vaste lasten zijn uitgaven die voortvloeien uit contractuele verplichtingen of uit overheidsvoorschriften. Het totaal van de vaste lasten bestaat uit huur(waarde), water, energie, verzekeringen, retributies en consumptieve belastingen.

Vermogen

Vermogen is het saldo van bezittingen en schulden. De bezittingen bestaan vooral uit banktegoeden, effecten, onroerend goed en ondernemingsvermogen. De schulden omvatten onder meer schulden ten behoeve van een eigen woning en consumptief krediet. De eigen woning en overige onroerende zaken zijn gewaardeerd op de marktwaarde. Enkele zaken konden bij de berekening van het vermogen niet worden megeteld door gebrek aan gegevens. Zo is met aanspraken op een toekomstige pensioen- of levensverzekeringssuitkering (waaronder lijfrente) geen rekening gehouden. Evenmin is het tegoed dat is opgebouwd bij spaar- en leenhypotheken tot de bezittingen gerekend. Ontbrekende vormen van bezit zijn verder contant geld, duurzame consumptiegoederen (met uitzondering van de eigen woning), juwelen en antiek. Het vermogen is bepaald aan het begin van het jaar van waarneming.

Werknemer

Zie sociaal-economische categorie.

Zelfstandige

Zie sociaal-economische categorie.

A1 Inkomenspanelonderzoek (IPO)

Doel	Schetsen van een beeld van de samenstelling en verdeling van inkomens van personen en huishoudens in Nederland.
Doelpopulatie	Bevolking van Nederland in particuliere huishoudens.
Nettosteekproefomvang	Circa 75.000 'kernpersonen', aangevuld met hun huishoudensleden, in totaal ongeveer 210.000 personen.
Administratieve non-respons	Circa 1% van de geselecteerde 'kernpersonen'
Ophoging	Ieder huishouden krijgt een gewicht dat omgekeerd evenredig is aan de insluitkans (trekkingskans) van het desbetreffende huishouden (met behulp van 'Horvitz-Thomson-schatters').
Herweging	Om de nauwkeurigheid van de uitkomsten te verbeteren wordt herwogen naar: - geslacht (man; vrouw) - leeftijdsklasse (0-14 jaar; 15-24 jaar; 25-34 jaar; 35-44 jaar; 45-54 jaar; 55- 64 jaar; 65-74 jaar; 75 jaar of ouder) - regio - huishoudensgrootte (een- en tweepersoonshuishoudens met een hoofd jonger dan 35 jaar worden samengevoegd) - leeftijdsklasse van het hoofd. De gewichten worden zodanig bepaald dat alle personen in een huishouden hetzelfde gewicht hebben. De herweging geschiedt met behulp van de methode van lineair wegen.
Nauwkeurigheid	De steekproef van het IPO kan worden opgevat als een clustersteekproef met huishoudens als clusters. In tabel A1 is enige informatie opgenomen over de grootte van de standaardfouten van het IPO'92.

Tabel A1 IPO: Nauwkeurigheid bruto-inkomen van personen, naar sociaal-economische categorie, 1992

	grootte steekproef	gemiddeld inkomen (x gld.)		standaardfout (in %)
zelfstandige	9.404	62.363	867	14
ambtenaar	8.336	60.502	305	0,5
overig werknemer	65.958	53.451	145	0,3
ontvanger van werkloosheidsuitkering	5.322	26.585	255	1,0
ontvanger van arbeidsongeschiktheidsuitkering	6.242	38.055	259	0,7
pensioenontvanger	23.017	33.307	202	0,6
bijstandontvanger	1.463	27.791	216	0,8
totaal personen met inkomen	144.368	42.857	106	0,2

Steekproefeenheid	Persoon
Berichtgevers	Ministerie van Financiën (Belastingdienst), ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer (individuele huursubsidie) en Informatie Beheer Groep (studiefinanciering).
Waarnemingsmethode	Elektronische gegevensverzameling
Frequentie	Doorlopend
Soort onderzoek	Panelonderzoek. Het panel wordt jaarlijks aangevuld met een steekproef van 0,61% uit immigranten en nul-jarigen.
Verslagperiode	Jaar
Entiteiten	Persoon Particulier huishouden.

A2 Regionaal inkomensonderzoek (RIO)

Doel	Schetsen van een beeld van de regionale samenstelling en verdeling van inkomens van personen en huishoudens in Nederland (gemeenten, wijken en buurten).
Doelpopulatie	Bevolking van Nederland.
Netto steekproefomvang	Bij gemeenten met 5.000 inwoners of meer 16% van alle personen van 15 jaar of ouder en bij gemeenten met minder dan 5.000 inwoners 32% van alle personen van 15 jaar of ouder; in beide gevallen aangevuld met de huishoudensleden van deze 'kernpersonen'. De totale steekproefomvang bedraagt ongeveer 5,5 miljoen personen.
Administratieve non-respons Ophoging	Circa 1% van de geselecteerde 'kernpersonen' Ieder huishouden krijgt een gewicht dat omgekeerd evenredig is aan de insluitkans (trekkingskans) van het desbetreffende huishouden (met behulp van 'Horvitz-Thomson-schatters').
Herweging	Om de nauwkeurigheid van de uitkomsten te verbeteren wordt herwogen naar: - adrestype (institutioneel adres; eenpersoonadres; eengezinsadres; ander adres) - burgerlijke staat (gehuwd; alleenstaande ouder; overig niet-gehuwd) - geslacht (man; vrouw) - leeftijdsklasse (0-14 jaar; 15-24 jaar; 25-34 jaar; 35-44 jaar; 45-54 jaar; 55- 64 jaar; 65-74 jaar; 75 jaar of ouder).

De gewichten worden zodanig bepaald dat alle personen in een huishouden hetzelfde gewicht hebben.

De herweging geschiedt met behulp van de methode van lineair wegen.

Nauwkeurigheid

De steekproef van het RIO kan worden opgevat als een clustersteekproef met huishoudens als clusters. In tabel A2 is enige informatie opgenomen over de grootte van de standaardfouten van het RIO'94.

Tabel A2 RIO: Nauwkeurigheid gemiddelde inkomens per postcodecijferdeel/wijk/ buurt per grootteklasse, 1994 (standaardfouten in gld.)

aantal inwoners	gemiddeld inkomen per		
	persoon met 52 weken inkomen	huishouden	inwoner
100–200	1.700	3.120	1.050
200–300	1.270	2.330	780
300–400	1.010	1.870	620
400–500	940	1.680	580
500–1.000	740	1.300	460
1.000–1.500	530	920	340
1.500–2.000	450	750	290
2.000–3.000	370	620	240
3.000–4.000	320	540	210
4.000–5.000	270	470	170
5.000 of meer	240	410	150

Steekprofeenheid
Berichtgevers

Persoon
Ministerie van Financiën (Belastingdienst), ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer (individuele huursubsidie) en Informatie Beheer Groep (studiefinanciering).

Waarnemingsmethode
Frequentie

Elektronische gegevensverzameling
Eens per vijf jaar. De meest recente data hebben betrekking op 1998.

Soort onderzoek

Cross-sectie. De steekproefopzet is evenwel zo gekozen dat longitudinale analyse tot de mogelijkheden behoort, doordat de oude steekproef wordt aangevuld met een steekproef uit de aanwas van de bevolking over de afgelopen vijf jaar.

Verslagperiode
Entiteiten

Jaar
Persoon
Inkomenstrekker
Particulier huishouden.

A3 Budgetonderzoek (BO)
Doel

Schetsen van een beeld van de (consumptieve) bestedingen van huishoudens naar omvang, samenstelling en financiering.

Doelpopulatie	Particuliere huishoudens in Nederland
Nettosteekproefomvang	Circa 2.000 huishoudens
Initiële respons	Circa 25% van de benaderde huishoudens (bij huishoudens van zelfstandigen circa 10%)
Uitval	Circa 15% van de deelnemende huishoudens
Ophoging	Ieder huishouden krijgt een gewicht dat omgekeerd evenredig is aan de insluitkans (trekkingskans) van het desbetreffende huishouden (met behulp van 'Horvitz-Thomson-schatters').
Herweging	Om de nauwkeurigheid van de uitkomsten te verbeteren wordt herwogen naar: - nettohuishoudensinkomen - huishoudensgrootte - geslacht (bij een persoonshuishoudens) - sociaal-economische categorie hoofdkostwinner - woonsituatie (huurwoning; koopwoning). De herweging geschiedt met behulp van een multiplicatieve weegmethode.
Nauwkeurigheid	De standaardfout van de totale bestedingen van alle huishoudens bedraagt minder dan 1%. Voor de totale bestedingen aan 'voeding', 'woning', 'kleding en schoeisel', 'hygiëne en geneeskundige verzorging', 'ontwikkeling en ontspanning' en 'verkeer en vervoer' ligt de standaardfout onder de 2%.
Steekproefeenheid	Huishouden
Berichtgevers	Iedere persoon van 15 jaar of ouder in het huishouden plus een of meer personen voor variabelen die betrekking hebben op het huishouden als geheel.
Waarnemingsmethode	Directe computerinvoer door enquêteur/enquêtrice bij persoonlijk bezoek (CAPI); Schriftelijk invullen door respondenten van vragenlijsten over besteedbaar jaarinkomen en over periodieke uitgaven ('vaste lasten') (PAPI); Schriftelijk invullen door respondenten van dagboekjes (bestedingen per artikel) (PAPI).
Frequentie	Doorlopend
Soort onderzoek	Cross-sectie en gedeeltelijk panel
Verslagperiode	Jaar
Entiteit	Particulier huishouden.

A4 Sociaal-economisch panelonderzoek (SEP)

Doel	Metten van allerlei aspecten van welvaart, hun onderlinge samenhang en veranderingen in de loop van de tijd naar inkomen, bezit en schulden, waardering van inkomen, arbeid, duurzame goederen, wonen, attitudes en wensen.
Doelpopulatie	Particuliere huishoudens in Nederland
Nettosteekproefomvang	Circa 5.000 huishoudens

Initiële respons	Circa 50% van de benaderde huishoudens
Uitval	Circa 5% van de deelnemende huishoudens
Ophoging	Ieder huishouden krijgt een gewicht dat omgekeerd evenredig is aan de insluitkans (trekkingskans) van het desbetreffende huishouden (met behulp van 'Horvitz-Thomson-schatters').
Herweging	Om de nauwkeurigheid van de uitkomsten te verbeteren wordt cross-sectioneel en longitudinaal herwogen naar: - geslacht (man; vrouw) - leeftijdsklasse (16-24 jaar; 25-34 jaar; 35-49 jaar; 50-64 jaar; 65 jaar of ouder) - burgerlijke staat (gehuwd; overig) - gemeentegrootte.
Steekprofeenheid	Persoon en huishouden
Berichtgevers	Iedere persoon van 16 jaar of ouder in het huishouden plus één persoon voor variabelen die betrekking hebben op het huishouden als geheel.
Waarnemingsmethode	Directe computerinvoer door enquêteur/ enquêtrice bij persoonlijk bezoek (CAPI)
Frequentie	Doorlopend
Soort onderzoek	Panelonderzoek. Het panel wordt jaarlijks aangevuld ter vervanging van huishoudens die het panel hebben verlaten (uitval).
Verslagperiode	Jaar
Entiteiten	Persoon van 16 jaar of ouder Particulier huishouden.

A5 Aanvullend voorzieningengebruik onderzoek (AVO)

Doel:	Het AVO is een vierjaarlijks onderzoek om gegevens te verkrijgen over het gebruik van een groot aantal maatschappelijke en culturele voorzieningen door de Nederlandse bevolking. Het onderzoek richt zich zowel op meting van het gebruik van voorzieningen als op meting van een breed scala van kenmerken die een huishouden en de individuele personen binnen een huishouden karakteriseren.
Doelpopulatie	NL-bevolking van 6 jaar en ouder, zelfstandig wonend
Soort onderzoek	enquête
Steekprofeenheid	huishouden
Entiteiten	personen en huishoudens
Steekproefkader	PTT-afgiftepuntenbestand
Verzamelmethode	mondelinge + schriftelijke vragenlijst
Opdrachtgever	Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP)
Frequentie	vierjaarlijks, vanaf 1979; de laatste meting heeft betrekking op 1999
Weging	personen: naar leeftijd/geslacht/burgerlijke staat/urbanisatiegraad (vanaf 1995 'stedelijkheid'); huishoudens: naar weegfactor hoofd huishouden

Berichtgevers	voor sommige kinderen één van de ouders
Verslagperiode	het gebruik van voorzieningen wordt gepeild voor een voorgaande periode, variërend van enkele maanden tot enkele jaren

A6 Woningbehoeftenonderzoek (WBO)

Doel	Het verzamelen van statistische informatie over de huidige, vorige en gewenste huisvestingssituatie (woning en woonomgeving) van huishoudens en personen inclusief de woonuitgaven.
Doelpopulatie	Bevolking van Nederland in particuliere huishoudens
Netto steekproefomvang	In 1998: ca 117.600 personen, waarvan 56.200 in het landelijk WBO en 61.400 in de oversampling
Respons	Landelijk WBO: 51,0%, oversampling 54,9%, totaal 53,0%
Ophoging	Iedere respondent krijgt een gewicht dat omgekeerd evenredig is aan de insluitkans
Herweging	Om de nauwkeurigheid van de uitkomsten te verbeteren wordt de netto steekproef herwogen op basis van: - Insluitkansen (gemeente/wijk) - Provincie - Geslacht - Leeftijd - Burgerlijke staat - Etniciteit - Aantal huishoudens (per provincie en voor de vier grote steden) - Huur-koopverhouding (landelijk) - Woningvoorraad (per regio, gemeente, wijk)
Steekproefeenheid	Persoon
Berichtgevers	Iedere persoon van 18 jaar of ouder, onderscheiden naar hoofdbewoner, inwonende en lid van het huishouden
Waarnemingsmethode	Landelijk WBO: CAPI Oversampling: CAPI of CATI
Frequentie	Sinds 1998 continu
Soort onderzoek	Enkelvoudige aselechte steekproef
Verslagperiode	jaar
Entiteiten	Personen van 18 jaar en ouder Particuliere huishoudens Bewoonde woonverblijven Potentiële huishoudens

A7 Consumenten Conjunctuuronderzoek

Doel	Het verschaffen van actuele informatie over consumentenopvattingen met betrekking tot de algemene economische ontwikkeling en de financiële situatie van het eigen huishouden. Met behulp van het onderzoek wordt
------	---

inzicht verkregen in de opvattingen van consumenten, ondermeer ten aanzien van de aankoop van duurzame consumptiegoederen. Tevens worden veranderingen in optimisme of pessimisme op korte termijn gesignaleerd, waarmee vroegtijdig een indicatie van een mogelijke trendwijziging van de particuliere consumptie beschikbaar is.

Soort onderzoek	De conjunctuuronderzoeken bij Nederlandse consumenten, waarmee het CBS in 1972 is gestart, worden mede op verzoek van de Europese Commissie uitgevoerd. Deze gebruikt het onderzoek als een instrument voor de diagnose en korte- termijn-prognose van de conjunctuur in combinatie met het conjunctuuronderzoek bij ondernemers in de industrie en bouwnijverheid.
Doelpopulatie	Particuliere huishoudens in Nederland
Steekproefeenheid	Huishouden
Netto steekproefomvang	Circa 1000 huishoudens
Initiële respons	Ruim 60 procent van de benaderde huishoudens
Berichtgever	Hoofdkostwinner of diens partner
Waarnemingsmethode	Van 1972-1983 interviews aan de hand van een schriftelijke vragenlijst. Vanaf 1984 telefonische enquêtering (COTEL)
Verslagperiode	Maandelijks
Frequentie	Doorlopend
Herweging	Maandgegevens worden niet herwogen. Jaargegevens worden wel herwogen. Door m.n. de non-response zijn de maandelijkse portie ondervraagde huishoudens niet steeds hetzelfde. Het gewicht van elk van de peilingen in een kalenderjaar is daardoor dus niet gelijk. Het is echter gebruikelijk dat alle peilingen binnen een kalenderjaar gelijke gewichten hebben. Om dit te bewerkstelligen worden de afzonderlijke cases van die betreffende onderzoeksmaanden 'teruggewogen'.
Belangrijkste uitkomsten	Uit de verzamelde gegevens worden drie indexen geconstrueerd. De voornaamste is de index van consumentenvertrouwen. Deze geeft het gemiddelde oordeel weer van consumenten over de wijze waarop de economie en de eigen financiële situatie zich ontwikkelt. De index van consumentenvertrouwen bestaat uit twee deelindexen: de index van het economisch klimaat en de index van de koopbereidheid. Een beschrijving van de berekeningswijze van deze indexen is opgenomen in de CBS-publicatie "Gebruikershandboek Consumenten Conjunctuuronderzoek, 1972-1992".

Bijlage bij hoofdstuk 3 Inkomensbeoordeling en consumentenvertrouwen

Tabel B3.1 Minimaal benodigd geachte huishoudensinkomen, naar samenstelling van het huishouden, 1991-1998

	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
x 1.000 gld ^a								
totaal ^b	29,5	30,0	30,4	30,1	30,8	31,2	31,5	32,3
samenstelling huishouden								
w.v.								
alleenstaanden	22,0	22,1	22,1	22,7	22,7	23,0	23,6	23,7
w.o. < 65 jaar	22,8	23,3	23,4	23,2	23,4	23,5	24,4	24,4
≥ 65 jaar	20,8	20,5	20,2	21,8	21,5	22,2	22,5	22,5
eenoudergezinnen	24,5	25,1	25,2	25,3	25,7	25,9	25,5	26,5
(echt)paren met kinderen	34,4	35,2	35,8	34,5	35,5	36,3	37,2	37,8
(echt)paren zonder kinderen	31,3	32,0	32,8	32,5	33,3	33,8	33,5	35,0

a In guldens van 1998.

b Inclusief overige huishoudens.

Bron: CBS (SEP'91-'98)

Tabel B3.2 Minimaal benodigd geachte huishoudensinkomen van huishoudens onder en boven de lage-inkomensgrens, naar samenstelling van het huishouden, 1991-1998

	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
x 1.000 gld ^a								
onder de lage-inkomensgrens ^b	21,8	21,6	22,1	22,9	22,7	22,9	22,9	24,3
w.v.								
alleenstaanden	18,1	17,2	17,1	18,2	17,7	18,7	18,9	18,6
w.o. < 65 jaar	16,9	17,8	17,7	17,7	17,6	17,7	19,4	18,4
≥ 65 jaar	19,0	16,7	16,7	18,6	17,8	19,4	18,5	18,8
eenoudergezinnen	21,3	21,6	21,3	21,5	22,8	21,7	21,8	23,2
(echt)paren met kinderen	28,7	29,2	29,5	30,3	30,1	28,8	29,0	31,2
(echt)paren zonder kinderen	24,6	24,3	25,6	26,5	25,4	26,3	26,5	28,7
boven de lage-inkomensgrensb	31,3	32,1	32,3	31,7	32,6	32,9	33,3	33,9
w.v.								
alleenstaanden	23,1	23,7	24,1	24,5	24,8	24,6	25,4	25,3
w.o. < 65 jaar	23,9	24,4	24,9	24,6	25,0	25,0	25,5	25,7
≥ 65 jaar	21,7	22,4	22,5	24,2	24,4	23,8	25,2	24,3
eenoudergezinnen	26,4	27,3	29,2	28,9	28,2	29,6	28,9	29,4
(echt)paren met kinderen	34,8	35,7	36,6	34,9	36,3	37,1	38,0	38,6
(echt)paren zonder kinderen	32,1	33,0	33,7	33,4	34,4	34,9	34,5	35,9

a In guldens van 1998.

b Inclusief overige huishoudens.

Bron: CBS (SEP'91-'98)

Tabel B3.3 Vergelijking van het ontvangen huishoudensinkomen en het minimaal benodigd geachte huishoudensinkomen van huishoudens onder en boven de lage-inkomensgrens, naar samenstelling van het huishouden, 1995-1998 (in procenten)

	1995	1996	1997	1998
ontvangen inkomen lager dan het minimaal benodigd geachte huishoudensinkomen				
onder de lage-inkomensgrens ^a	28	28	27	24
w.v.				
alleenstaanden	35	36	34	26
w.o. < 65 jaar	37	31	35	26
≥ 65 jaar	34	39	33	26
eenoudergezinnen	38	33	39	34
(echt)paren met kinderen	18	21	16	20
(echt)paren zonder kinderen	19	19	17	17
boven de lage-inkomensgrens	5	6	6	7
ontvangen inkomen lager dan het minimaal benodigd geachte huishoudensinkomen (SPL) ^b				
onder de lage-inkomensgrens ^a	31	40	34	35
w.v.				
alleenstaanden	51	62	50	56
w.o. < 65 jaar	56	65	63	54
≥ 65 jaar	48	60	40	57
eenoudergezinnen	47	56	61	42
(echt)paren met kinderen	10	18	15	18
(echt)paren zonder kinderen	4	7	6	8
boven de lage-inkomensgrens	2	2	1	3

a Inclusief overige huishoudens.

b Subjective poverty line; zie kader 3.1.

Bron: CBS (SEP'95-'98)

Tabel B3.4 Verhouding tussen het ontvangen huishoudensinkomen en het minimaal benodigd geachte huishoudensinkomen naar de inkomenspositie van huishoudens, 1995-1998 (ratio)^a

	1995	1996	1997	1998
totaal	0,84	0,83	0,82	0,82
onder de lage-inkomensgrens	0,86	0,82	0,82	0,85
boven de lage-inkomensgrens	0,82	0,85	0,83	0,81
onder of rond beleidsmatig minimum	0,86	0,83	0,80	0,86
boven beleidsmatig minimum	0,83	0,84	0,84	0,81

a Huishoudens waarvan het ontvangen inkomen lager was dan het minimaal benodigd geachte huishoudensinkomen.

Bron: CBS (SEP'95-'98)

Tabel B3.5 Huishoudens met een ongunstige inkomensbeoordeling naar decielen van het gestandaardiseerde besteedbare huishoudensinkomen, 1998 (in procenten)

	ontvangen inkomen lager dan het minimaal benodigd geachte inkomen	ontvangen inkomen lager dan het minimaal benodigd geachte inkomen (SPL) ^a	moeilijk rondkomen	schulden maken
gestandaardiseerd besteedbaar huishoudensinkomen				
1 ^e deciel	22	26	25	8
2 ^e deciel	21	31	27	3
3 ^e deciel	14	10	13	3
4 ^e deciel	14	4	8	3
5 ^e t/m 10 ^e deciel	4	1	3	1

a Subjective poverty line; zie kader 3.1.

Bron: CBS (SEP'98)

Tabel B3.6 Huishoudens naar wijze van rondkomen van het inkomen, 1991-1998 (in procenten)

	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
(zeer) moeilijk	10	10	10	14	12	13	11	9
moeilijk/gemakkelijk	39	42	40	42	40	41	42	40
(zeer) gemakkelijk	51	49	50	45	48	46	47	51
totaal	100	100	100	100	100	100	100	100

Bron: CBS (SEP'91-'98)

Tabel B3.7 Huishoudens die, gezien hun financiële situatie, schulden moesten maken, naar samenstelling van het huishouden, 1991-1998 (in procenten)

	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
totaal ^a	3	3	3	3	3	3	3	3
samenstelling huishouden								
w.v.								
alleenstaanden	5	4	3	4	4	5	4	3
w.o. < 65 jaar	6	5	4	5	5	7	5	4
≥ 65 jaar	3	3	1	3	2	2	2	2
eenoudergezinnen	12	12	14	9	12	15	16	10
(echt)paren met kinderen	3	2	3	3	1	2	1	2
(echt)paren zonder kinderen	1	1	1	1	1	2	1	1

a Inclusief overige huishoudens.

Bron: CBS (SEP'91-'98)

Tabel B3.8 Consumentenvertrouwen van huishoudens onder en boven de lage-inkomensgrens naar samenstelling van het huishouden, 1991-2000 (index consumentenvertrouwen)^a

	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
totaal ^{b, c}	-13	-14	-22	-6	6	2	17	19	15	28
onder de lage-inkomensgrens ^c	-25	-25	-32	-25	-14	-17	-2	3	0	8
w.v.										
alleenstaanden	-26	-27	-33	-26	-12	-17	-1	1	-4	7
w.o.										
< 65 jaar	-23	-24	-33	-23	-6	-10	5	6	3	15
≥ 65 jaar	-28	-29	-34	-30	-19	-24	-7	-6	-10	-2
eenoudergezinnen	-27	-25	-32	-32	-20	-15	-6	2	2	8
(echt)paren met kinderen	-29	-28	-34	-28	-20	-18	-5	2	-3	4
(echt)paren zonder kinderen	-21	-20	-28	-18	-10	-15	2	7	7	13
boven de lage-inkomensgrens ^c	-10	-11	-19	-1	11	6	22	22	18	31
w.v.										
alleenstaanden	-11	-12	-19	-3	7	4	20	19	17	31
w.o. < 65 jaar	-8	-10	-17	2	11	9	26	24	22	37
≥ 65 jaar	-23	-20	-28	-19	-5	-11	2	3	2	15
eenoudergezinnen	-15	-14	-22	-5	4	-3	14	15	12	25
(echt)paren met kinderen	-10	-10	-19	0	13	8	23	23	17	30
(echt)paren zonder kinderen	-7	-9	-19	0	13	8	23	25	21	33

a De index kan een waarde aannemen van minimaal -100 en maximaal +100. Bij een index van 0 zijn er even veel optimisten als pessimisten.

b Alleen huishoudens ingedeeld naar inkomen.

c Inclusief overige huishoudens.

Bron: CBS (Consumenten Conjunctuuronderzoek)

Tabel B3.9 Koopbereidheid van huishoudens onder en boven de lage-inkomensgrens naar samenstelling van het huishouden, 1991-2000 (index koopbereidheid)^a

	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
totaal ^{b, c}	2	2	-2	-2	4	5	14	20	21	26
onder de lage-inkomensgrens ^c	-17	-17	-19	-23	-16	-17	-5	0	2	4
w.v.										
alleenstaanden	-20	-21	-21	-27	-15	-18	-4	-2	-2	4
w.o. < 65 jaar	-17	-17	-18	-22	-10	-11	2	3	3	9
≥ 65 jaar	-23	-25	-25	-32	-22	-26	-11	-9	-6	-2
eenoudergezinnen	-21	-17	-23	-28	-21	-18	-11	-3	-2	4
(echt)paren met kinderen	-20	-18	-20	-27	-21	-18	-9	-1	3	-3
(echt)paren zonder kinderen	-8	-9	-13	-11	-8	-12	0	8	10	8
boven de lage-inkomensgrens ^c	7	7	1	3	9	10	18	23	25	30
w.v.										
alleenstaanden	4	4	0	0	5	7	16	20	23	29
w.o. < 65 jaar	10	8	5	5	10	12	22	25	28	36
≥ 65 jaar	-13	-11	-15	-18	-12	-9	-2	3	8	9
eenoudergezinnen	0	3	-2	-3	3	1	9	13	16	17
(echt)paren met kinderen	8	7	1	4	10	11	20	24	24	29
(echt)paren zonder kinderen	11	10	4	6	12	13	20	27	28	33

a De index kan een waarde aannemen van minimaal -100 en maximaal +100.
Bij een index van 0 zijn er evenveel optimisten als pessimisten.

b Alleen huishoudens ingedeeld naar inkomen.

c Inclusief overige huishoudens.

Bron: CBS (Consumenten Conjunctuuronderzoek)

Interpretatie van de uitkomsten van een logistische regressie

De parameterwaarde in een logistische regressie is de factor waarmee de verhouding tussen uitstroom- en blijfkans toeneemt (als de factor groter is dan 1) of afneemt (als de factor kleiner is dan 1) op grond van het optreden van een bepaald kenmerk of gebeurtenis.

Bijvoorbeeld: laat A en B 2 personen zijn die slechts verschillen in één kenmerk, dan is de kansverhouding van A gelijk aan de kansverhouding van B maal de parameterwaarde in de regressie van dat kenmerk. In het geval dat persoon A *de overgang van uitkering naar loon of winst* weet te maken en B niet, neemt volgens kolom 1 van tabel B6.1 de kansverhouding van A met factor 13,9 toe ten opzichte van de kansverhouding van B.

Vermenigvuldigen van diverse factoren geeft de kansverhouding van een individu met de gecombineerde eigenschappen ten opzichte van een persoon met voor de rest dezelfde kenmerken, maar zonder deze combinatie van eigenschappen.

Uitstroomkans

Door vermenigvuldiging van alle relevante factoren wordt het mogelijk de verhouding van de uitstroom- en blijfkans voor een bepaald individu te berekenen. Laat de uitstroomkans gelijk zijn aan P, dan is per definitie de blijfkans gelijk aan 1-P. Dit betekent dat gegeven de absolute kansverhouding (C) de uitstroomkans uniek kan worden bepaald. Want uit:

$$\frac{p}{1 - P} = C \quad \text{volgt dat} \quad P = \frac{C}{1 + C}$$

Van deze eigenschap is in tabellen 6.5. en 6.6 gebruikgemaakt om de uitstroompercentages voor specifieke groepen te berekenen.

Tabel B6.1 Parameterschatting logistische regressie

	laag inkomen	
belangrijkste bron van huishoudensinkomen 1997		
uitkering	1	
loon of winst	7,9	
pensioen	1,8	
verandering in belangrijkste bron van huishoudensinkomen 1997-1998		
geen	1	
uitkering —> loon of winst	13,9	
loon of winst —> uitkering	0,4	
loon of winst —> pensioen	1,4	*
uitkering —> pensioen	3,3	
etniciteit		
autochtoon	1	
eerste-generatieallochtoon	0,9	*
westerse allochtoon, tweede generatie	0,7	
niet-westerse allochtoon, tweede generatie	1,1	*
huishoudenssamenstelling op 31-12-1997		
alleenstaande, < 65 jaar	1	
alleenstaande, ≥ 65 jaar	1,2	*
eenoudergezin	1,0	*
(echt)paar met minderjarig(e) kind(eren)	0,6	
(echt)paar zonder minderjarige kinderen, < 65 jaar	1,1	*
(echt)paar zonder minderjarige kinderen, ≥ 65 jaar	1,7	
overige huishoudens	1,7	
verandering in huishoudenssamenstelling 1997-1998		
geen	1	
huwen/samenwonen	4,5	
scheiden/overlijden man	0,8	*
hoofd wordt 65 jaar	3,9	
duur van de periode met laag inkomen op 31-12- 1997		
1 jaar	1	
2 jaar	0,6	
3 jaar	0,4	
≥ 4 jaar	0,4	
relatieve afstand tot de lage-inkomensgrens ^a	15,0	
-2 log likelihood	6.782	
vrijheidsgraden	21	
* Niet significant verschillend van 1 bij een significantieniveau van 5%.		
a De relatieve afstand tot de lage-inkomens-grens is de ratio van het gestandaardiseerde huishoudensinkomen en de lage-inkomensgrens respectievelijk het beleidsmatig minimum.		

* Niet significant verschillend van 1 bij een significantieniveau van 5%.

a De relatieve afstand tot de lage-inkomens-grens is de ratio van het gestandaardiseerde huishoudensinkomen en de lage-inkomensgrens respectievelijk het beleidsmatig minimum.

Bijlage bij hoofdstuk 7 Inkomensmobiliteit tussen huishoudens met lage inkomens van generatie op generatie

Tabel B7.1 Huishoudenskenmerken voor selecte steekproef in dit hoofdstuk en voor gehele steekproef, 1981/1998 (aandelen in procenten, leeftijden in jaren)

	steekproef	populatieschatting
laag inkomen		
kinderen 1998	8	14
ouders 1981 ^a	10	17
huishoudenssamenstelling 1998		
alleenstaande	21	34
eenoudergezin	2	4
(echt)paar met kinderen	37	24
(echt)paar zonder kinderen	40	38
belangrijkste inkomensbron 1998		
loon	85	57
pensioen	2	24
uitkering	5	12
land van herkomst kind 1998		
overig westers	7	9
niet-westers	3	7
geslacht van het hoofd huishouden 1998 ^b		
vrouw	18	
een- en meerverdiener 1998		
eenverdiener	24	17
gemiddelde leeftijd		
kinderen 1998	33	
ouders 1981	47	

a Voor de populatieschatting is het gemiddelde van 1977 en 1985 genomen.

b In dit hoofdstuk is het geslacht van het hoofd als volgt gedefinieerd: de vrouw is het hoofd van het huishouden als zij meer dan de helft van het besteedbare huishoudensinkomen inbrengt.

Bron: CBS (Inkomensstatistiek)

Tabel B7.2 Schattingsparameters van logistische regressie, 1998

huishoudenskenmerken 1998	schattingsparameter van hoofdterm	schattingsparameter van interactieterm ^a indien ouders in 1981 in de hoogste 80%-inkomensklasse	
inkomen ouders 1981			
laagste 20%-inkomensklasse	0		
hoogste 80%-inkomensklasse	-1,7845		
huishoudenssamenstelling	**		
alleenstaande	-1,4093	2,2034	
eenoudergezin	0,7637	2,0820	
(echt)paar met kinderen	1,1099	1,5516	
(echt)paar zonder kinderen	-1,2066	1,8941	
overig huishouden	0	0	
geslacht	*		
man	-0,4164	-0,0601	
vrouw	0	0	
aantal inkomensverwerwers	**		
eenverdiener	2,6905	-0,7036	*
meerverdieners	0	0	
belangrijkste inkomensbron	**		
loon	-0,1338	-0,0143	
winst	0,4743	-0,3375	
pensioen	1,8712	-0,4776	
uitkering	2,9336	0,0684	
overig inkomen	0	0	
land van herkomst			
Nederland	-0,3123	-0,0951	
overig westers	-0,3217	0,2110	
niet-westers	0	0	
leeftijdsklasse kind	**		
18-24 jaar	1,2580	*	
25-29 jaar	0,0924		
30-34 jaar	0,0289		
35-39 jaar	-0,0920		
40-44 jaar	0,0994		
45-49 jaar	-0,1420		
50-54 jaar	-0,0635		
55-59 jaar	0,4141		
60-64 jaar	-0,9771		
≥ 65 jaar	0		

Tabel B7.2 (vervolg) Schattingsparameters van logistische regressie, 1998

huishoudenskenmerken 1998	schattingsparameter van hoofdterm	schattingsparameter van interactieterm ^a indien ouders in 1981 in de hoogste 80%-inkomensklasse
leeftijdsklasse ouder		
18-24 jaar	2,4314	*
25-29 jaar	0,6568	
30-34 jaar	0,6471	*
35-39 jaar	0,4129	
40-44 jaar	0,3982	
45-49 jaar	0,3087	
50-54 jaar	0,2177	
55-59 jaar	0,1093	
60-64 jaar	0,2473	
≥ 65 jaar	0	
constante	-1,9156	
a Dit is de interactieterm met het inkomen van de ouders in 1981. Als de ouders zich in de laagste 20%-inkomensklasse bevonden in 1981, dan is de interactieterm gelijk aan nul.		
* Statistisch significant op 5%-niveau.		
** Statistisch significant op 1%-niveau.		

Uit de tabel blijkt dat de hoofdterm en de interactievariabelen van het lage inkomen in 1981, niet significant zijn. Met de zogenoemde Waldtoets is getoetst of groepen van variabelen significant zijn. De gezamenlijke interactietermen zijn in combinatie met de hoofdterm voor het lage inkomen wel statistisch significant op 1%-niveau. De hoofdterm voor het lage inkomen en de hoofdterm voor het land van herkomst zijn overigens zonder de gezamenlijke interactietermen eveneens statistisch significant (op resp. 1%- en 5%-niveau). De pseudo- R^2 van de gehele regressievergelijking is 27%. Deze is als volgt berekend: $(L0 - LM) / L0$, waarbij $L0$ de log likelihood is van het model met alleen een constante term en LM de log likelihood is van het weergegeven model. De waarde 0 correspondeert met de situatie waarin het model geen enkele verklaringskracht heeft, de waarde 1 correspondeert met een perfect bij de data passend model.

Voor elke combinatie van huishoudenskenmerken kan nu het aandeel van huishoudens met een laag inkomen, dat wil zeggen onder de 20%-inkomensgrens, berekend worden (zie bijvoorbeeld tabel 7.3 voor een aantal combinaties). Indien de ouders in 1981 een inkomen boven deze grens hadden, dienen de schattingsparameters van zowel de hoofd- als de interactietermen voor de desbetreffende huishoudenskenmerken te worden opgeteld. Het resulterende getal is gelijk aan de logit, dat wil zeggen aan $\log(p_{\text{laag}} / (1 - p_{\text{laag}}))$. Hieruit kan het aandeel huishoudens met een laag inkomen in 1998 voor de desbetreffende huishoudenskenmerken worden berekend ($= p_{\text{laag}}$). Indien de ouders in 1981 een inkomen onder de 20%-inkomensgrens hadden, moeten geen interactietermen worden meegeteld. Het verschil in aandeel bij beide inkomenssituaties van de ouders is de additionele kans op een laag inkomen.

- Van der Aa et al. (1998)
P. van der Aa, R. van Berkel, J. van den Bergh, A. Brand, A. Dekker, J. Kervel en T. Wentink. Sociale activering. Ervaren van Rotterdamse deelnemers. Utrecht: Uitgeverij Jan van Arkel, 1998.
- Arbeidsvoorziening (1998)
Hoe zoeken werkzoekenden, rapportage 1997. Zoetermeer: Arbeidsvoorziening Nederland, 1998.
- Becker en Tomes (1979)
G.S. Becker en N. Tomes. An equilibrium theory of the distribution of income and intergenerational mobility. In: *Journal of political economy* 87 (1979) (1153-1189).
- Becker en Tomes (1986)
G.S. Becker en N. Tomes. Human capital and the rise and fall of families. In: *Journal of labor economics* 4 (1986) (S1-S39).
- De Beer (2000)
P. de Beer. Banengroei en hardnekkige armoede. In: G. Engbersen, J.C. Vrooman en E. Snel (red.). *Balans van het armoedebeleid. Vijfde jaarrapport armoede en sociale uitsluiting*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2000.
- Blau (1999)
D.M. Blau. The effect of income on child development. In: *Review of economics and statistics* 81 (1999) (261-276).
- Bosch et al. (1997)
L. Bosch, H. Bosselaar en W. Zwinkels. Zelfstandigen en armoede. In: G. Engbersen, J.C. Vrooman en E. Snel (red.). *De kwetsbaren. Tweede jaarrapport armoede en sociale uitsluiting*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 1997.
- CBS (1999a)
Allochtonen in Nederland. Voorburg/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek, 1999.
- CBS (1999b)
Jaarboek welvaartsverdeling 1999. Feiten en cijfers over inkomen en consumptie in Nederland. Voorburg/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek, 1999.
- CBS (1999c)
Nationale rekeningen 1999. Voorburg/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek, 1999.
- CBS (2000b)
De Nederlandse conjunctuur. Voorburg/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek, 1999.
- CBS (2000a)
Jaarboek welvaartsverdeling 2000. Feiten en cijfers over inkomen en consumptie in Nederland. Voorburg/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek, 2000.
- CBS (2000c)
Centraal Bureau voor de Statistiek. Income poverty and social exclusion in the European Union member states. Voorburg/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek, 2000 (nog te verschijnen).
- CBS/SCP (2000)
Het meten van armoede: een armoedegrens gebaseerd op consumptie. Voorburg/Heerlen/Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek, Sociaal en Cultureel Planbureau, 2000.
- Citro en Michael (1995)
C.F. Citro en R.T. Michael (red.). *Measuring poverty: a new approach*. Washington: National Academy Press, 1995.
- Corak en Heisz (1999)
M. Corak en A. Heisz. The intergenerational earnings and income mobility of Canadian men. In: *Journal of human resources* 34 (1999) (504-533).
- Cörvers (2000)
J.G.F. Cörvers. Als je voor een dubbelkje geboren bent... Verandering van inkomen tussen opeenvolgende generaties. In: *Jaarboek welvaartsverdeling*. Voorburg/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek, 2000 (63-66).
- Dronkers en Bakker (1986)
J. Dronkers en B.F.M. Bakker. Van het dubbelkje en het kwartje: de relatie tussen milieu, onderwijs, partnerkeuze, beroep en gezinsinkomen. In: *Economisch statistische berichten* 71 (1986) (1184-1189).

- Engelen et al. (1999)
M. Engelen, S. Bunt en L. Samson. Activeringsinstrumenten in de Bijstandswet. Deelrapport: arbeidsverplichtingen. Den Haag/Leiden: ministerie van SZW/Research voor Beleid, 1999.
- Eurostat (1998)
Eurostat. Statistics on social exclusion and poverty. Recommendations from the Task Force on Social Exclusion and Poverty Statistics. Luxembourg: Eurostat, 1998 (DOC/E2/SEP/5/98).
- Garner et al. (1998)
T.I. Garner, K. Short, S. Shipp, C. Nelson, en G. Paulin. Experimental poverty measurement for the 1990s. In: Monthly labor review (1998) (39-61).
- Goldberger (1989)
A.S. Goldberger. Economic and mechanical models of intergenerational transmission. In: American economic review 79 (1989) (504-513).
- De Graaf (1987)
P.M. de Graaf. De invloed van financiële en culturele hulpbronnen in onderwijsloopbanen. Nijmegen: ITS, 1987 (dissertatie).
- Gijsberts (1993)
M. Gijsberts. Culturele veranderingen: het wegen waard? Rijswijk: Sociaal en Cultureel Planbureau, 1993.
- Houtman (1994)
D. Houtman. Werkloosheid en sociale rechtvaardigheid. Oordelen over de rechten en plichten van werklozen. Amsterdam/Meppel: Boom, 1994.
- Keuzenkamp en Hooghiemstra (2000)
S. Keuzenkamp en E. Hooghiemstra (red.). De kunst van het combineren. Taakverdeling onder partners. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau, 2000.
- Lindeman (1996)
E. Lindeman. Participatie in vrijwilligerswerk. Amsterdam: Thesis Publishers, 1996.
- Middendorp (1978)
C.P. Middendorp. Progressiveness and conservatism. The fundamental dimensions of ideological controversy and their relationship to social class. Berlin/New York: Mouton-De Gruyter, 1978.
- Middendorp (1991)
C.P. Middendorp. Ideology in Dutch policies — the democratic system reconsidered 1970-1985. Assen/Maastricht: Van Gorcum, 1991.
- Mikulic et al. (1999)
B. Mikulic, G. Linden, J. Pelsers en J. Schiepers. Social reporting: reconciliation of sources and dissemination of data. The ECHP non-monetary variables as (potential) indicators of poverty and social exclusion in the European Union. Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek, 1999.
- Mulligan (2000)
C.B. Mulligan. Galton versus the human capital approach to inheritance. In: Journal of political economy 107 (2000) (S184-S224).
- OSA (1989)
Wie werkt zwart? Den Haag: Organisatie voor Strategisch Arbeidsmarktonderzoek, 1989 (Voorstudie V-30).
- Peters (1992)
H.E. Peters. Patterns of intergenerational mobility in income and earnings. In: Review of economics and statistics 74 (1992) (456-466).
- Renooy (1990)
Piet H. Renooy. The informal economy. Amsterdam: Nederlands Geografische Studies, 1990.
- Schiepers en Pommer (1998)
J.M.P. Schiepers en E.J. Pommer. Kostenverschillen tussen huishoudens. In: Armoedemonitor 1998. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau/VUGA, 1998 (51-72).
- SCP (1998)
Sociaal en Cultureel Rapport 1998 - 25 jaar sociale verandering. Rijswijk: Sociaal en Cultureel Planbureau, 1998.
- SCP (2000)
De maat van de verzorgingsstaat. Inrichting en werking van het sociaal-economisch bestel in elf westerse landen. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau, 2000.
- SCP/CBS (1997)
Sociaal en Cultureel Planbureau/Centraal Bureau voor de Statistiek. Armoedemonitor 1997. Rijswijk/Den Haag: SCP/VUGA, 1997.

- SCP/CBS (1998)
 Sociaal en Cultureel Planbureau/Centraal Bureau voor de Statistiek. Armoedemonitor 1998. Den Haag: SCP/Elsevier bedrijfsinformatie, 1998.
- SCP/CBS (1999)
 Sociaal en Cultureel Planbureau/Centraal Bureau voor de Statistiek. Armoedemonitor 1999. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau/Elsevier bedrijfsinformatie, 1999.
- Sleijpen en Dirven (1999)
 G. Sleijpen en H.J. Dirven. The validation of income in the Dutch ECHP. Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek, 1999.
- VROM (1999)
 Wonen in de 21e eeuw. Evaluatie nota Volkshuisvesting in de jaren negentig. Den Haag: ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer, 1999.
- Vrooman en Snel (1999)
 C. Vrooman en E. Snel. Op zoek naar de echte armen. In: G. Engbersen, J.C. Vrooman en E. Snel. Armoede en verzorgingsstaat. Vierde jaarrapport armoede en sociale uitsluiting. Amsterdam: Amsterdam University Press, 1999
- Wildeboer Schut et al. (2000)
 J.M. Wildeboer Schut, J.C. Vrooman en P.T. de Beer. De maat van de verzorgingsstaat. Inrichting en werking van het sociaal-economisch bestel in elf westerse landen. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau, 2000.
- De Witte en Scheepers (1999)
 H. de Witte en P. Scheepers (red.). Ideology in the low countries. Trends, models and lacunae. Assen/Maastricht: Van Gorcum, 1999.
- WRR (1990)
 Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid. Een werkend perspectief. Den Haag: Sdu, 1990 (Rapport 38).

Werkprogramma

Het Sociaal en Cultureel Planbureau stelt elke twee jaar zijn Werkprogramma vast. De tekst van het lopende programma (2000-2001) is te vinden op de website van het SCP: www.scp.nl.

SCP-publicaties

Onderstaande lijst bevat een selectie van publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau. Deze publicaties zijn verkrijgbaar bij de boekhandel (prijswijzigingen voorbehouden). Een complete lijst is te vinden op de website van het SCP: www.scp.nl.

Sociale en Culturele Rapporten

Sociaal en Cultureel Rapport 1998. ISBN 90-5749-114-1 (f 90,50/€ 41)

Sociaal en Cultureel Rapport 2000. ISBN 90-377-0015-2 (f 75,00/€ 34)

Nederlandse populaire versie van het SCR 1998

Een kwart eeuw sociale verandering in Nederland; de kerngegevens uit het Sociaal en Cultureel Rapport. Carlo van Praag en Wilfried Uitterhoeve. ISBN 90-6168-662-8 (f 24,50/€ 11)

Engelse populaire versie van het SCR 1998

25 years of social change in the Netherlands; Key data from the Social and Cultural Report. Carlo van Praag and Wilfried Uitterhoeve. ISBN 90-6168-580-x (f 24,50/€ 11)

Sociale en Culturele Studies

- 23 Leesgewoonten. (1996) ISBN 90-5250-915-8 (f 60,00€/27)
- 24 Secularisatie en alternatieve zingeving in Nederland. (1997)
ISBN 90-5250-930-1 (f 51,00/€ 23)
- 25 Trends in onderwijsdeelname. (1998) ISBN 90-5749-110-9 (f 51,00€ 23)
- 26 Tussen bed en budget. (1998) ISBN 90-5749-119-2 (f 62,00€ 28)
- 27 De stad op straat. (1999) ISBN 90-5749-120-6 (f 51,00€ 23)
- 28 Scholen onder druk. (1999) ISBN 90-5749-138-9 (f 62,00€ 28)
- 29 Naar andere tijden? (1999) ISBN 90-5749-510-4 (f 51,00€ 23)

Cahiers

- 147 Rapportage gehandicapten 1997 (1998) ISBN 90-5749-111-7 (f 47,00/€ 21)
- 148 Rapportage jeugd 1997 (1998) ISBN 90-5749-112-5 (f 36,00/€ 16)
- 149 Sociale en Culturele Verkenningen 1998. ISBN 90-5749-113-3 (f 36,00/€ 16)
- 150 Een bestaan zonder baan (1998). ISBN 90-5749-115-X (f 36,00/€ 16)
- 151 Armoedemonitor 1998. ISBN 90-5749-116-8 (f 41,50/€ 19)

- 152 Van hoog naar laag; van laag naar hoog (1998). ISBN 90-5749-117-6 (f 36,00/€ 16)
- 153 Rapportage minderheden 1998 (1998). ISBN 90-5749-118-4 (f 52,00/€ 24)
- 154 Vrijwilligerswerk vergeleken: Nederland in internationaal en historisch perspectief. Civil society en vrijwilligerswerk 3 (1999).
ISBN 90-5749-121-4 (f 47,00/€ 21)
- 155 Rapportage ouderen 1998 (1999) ISBN 90-5749-122-2 (f 47,00/€ 21)
- 156 Verspilde energie? Wat doen en laten Nederlanders voor het milieu (1999)
ISBN 90-5749-123-0 (f 31,00/€ 14)
- 157 Sociale en Culturele Verkenningen 1999 (1999) ISBN 90-5749-130-3 (f 41,50/€ 19)
- 158 Naar draagkracht (1999) Een verkennend onderzoek naar draagvlak en draagkracht voor de vermaatschappelijking in de geestelijke gezondheidszorg.
ISBN 90-5749-131-1 (f 36,00/€ 16)
- 159 Variatie in participatie. Achtergronden van arbeidsdeelname van allochtone en autochtone vrouwen (1999) ISBN 90-5749-133-8 (f 31,00/€ 14)
- 160 Rapportage minderheden 1999 (1999). Positie in het onderwijs en op de arbeidsmarkt. ISBN 90-5749-136-2 (f 52,00/€ 24)
- 161 Lokaal jeugdbeleid (1999). Een inventariserend onderzoek.
ISBN 90-5749-134-6 (f 31,00/€ 14)
- 162 Tussen overschot en tekort (1999). De aansluiting tussen onderwijs en arbeid in de quataire sector en in de marktsector vergeleken (1999).
ISBN 90-5749-135-4 (f 36,00/€ 16)
- 163 Armoedemonitor 1999 (1999). SCP/CBS. ISBN 90-5749-140-0 (f 41,50/€ 19)
- 164 Gemeentelijk onderwijsachterstandenbeleid (1999). Een inhoudelijke en bestuurlijke typering. ISBN 90-5749-517-1 (f 31,00/€ 14)
- 165 Duurzaam milieu, vergankelijke aandacht. Een onderzoek naar meningen, media en milieu (2000). ISBN 90-5749-524-4 (f 31,00/€ 14).
- 166 Het bereik van de kunsten. Het culturele draagvlak deel 4 (2000).
ISBN 90-5749-511-2 (f 41,50/€ 19)
- 167 Digitalisering van de leefwereld. Een onderzoek naar informatie- en communicatietechnologie en sociale ongelijkheid (2000)
ISBN 90-5749-518-X (f 41,50/€ 19)
- 168 Rapportage gehandicapten 2000. Arbeidsmarktpositie en financiële situatie van mensen met beperkingen en/of chronische ziekten (2000)
ISBN 90-377-00-136 (f 39,95/€ 18)

SCP Uitgaves

- 2000/1 De maat van de verzorgingsstaat. Inrichting en werking van het sociaal-economisch bestel in elf westerse landen (2000). ISBN 90-377-0014-4 (f 35,00/€ 16)
- 2000/2 Sociaal en Cultureel Rapport 2000. ISBN 90-377-0015-2 (f 75,00/€ 34)
- 2000/3 Secularisatie in de jaren negentig. Kerkklidmaatschap, veranderingen in opvattingen en een prognose (2000). ISBN 90-377-0019-5 (f 25,00/€ 11)
- 2000/4 De kunst van het combineren. Taakverdeling onder partners (2000).
ISBN 90-377-0021-7 (f 35,00/€ 16)
- 2000/5 Emancipatiemonitor 2000 (2000). ISBN 90-377-0022-5 (f 35,00/€ 16).
- 2000/6 Armoedemonitor 2000 (2000). ISBN 90-377-0026-8 (f 40,00/€ 18).

ERRATA

(1) In tabel 6.1 op pagina 68 is de laatste kolom weggefallen, en noot c bij de verkeerde kolom vermeld. De correcte versie is:

Tabel 6.1

Stand (a) en ontwikkeling van het aantal personen in huishoudens met een laag inkomen

	Stand in vooraf- gaand jaar	Uitstroom	Doorstroom b)	Instroom	Stand c)
	<i>x 1 000</i>				
1992	1 758	555	1 203	553	1 756
1993	1 756	543	1 213	611	1 823
1994	1 823	567	1 256	673	1 930
1995	1 930	632	1 298	563	1 860
1996	1 860	598	1 261	613	1 874
1997	1 874	638	1 236	581	1 817
1998*	1 817	593	1 225	551	1 776

a) Per 31 december.

b) Stand in voorafgaand jaar verminderd met de uitstroom.

c) Stand in voorafgaand jaar verminderd met de uitstroom en vermeerderd met de instroom.

Bron: CBS (Inkomensstatistiek)

(2) In de tabellen en figuren in hoofdstuk 5 (Wonen) is, m.u.v. tabel 5.4, de bronvermelding niet correct:

‘CBS (WBO ’98)’ moet zijn ‘CBS/VROM (WBO ’98)’.

(3) In hoofdstuk 12 (Slotbeschouwing) moet op p. 157 de passage ‘In 1998 lag de koopkracht +5,4 procentpunt)’ vervangen worden door de onderstaande tekst:

‘In 1998 lag de koopkracht van de bijstandsuitkeringen 1,6 procentpunt hoger dan in 1995. Bij gehuwde AOW’ers met een minimumuitkering was de koopkrachtverbetering in die periode +3,7 procentpunt, bij alleenstaande AOW’ers +5,7 procentpunt.’

(4) In the English summary at p. 165, ‘In 1998, social assistance singles.’ should read as follows:

‘In 1998, social assistance benefits were 1.6 percentage points higher than in 1995 (after correction for inflation). Minimum old age pensions rose by 3.7 percentage points for couples, and by 5.7 percentage points for singles’.

(5) In bijlage A6 Woningbehoeftenonderzoek (WBO) toevoegen:

Samenwerkingsverband:

Het WBO is een gezamenlijk project van het Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer (VROM) en het CBS.